

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

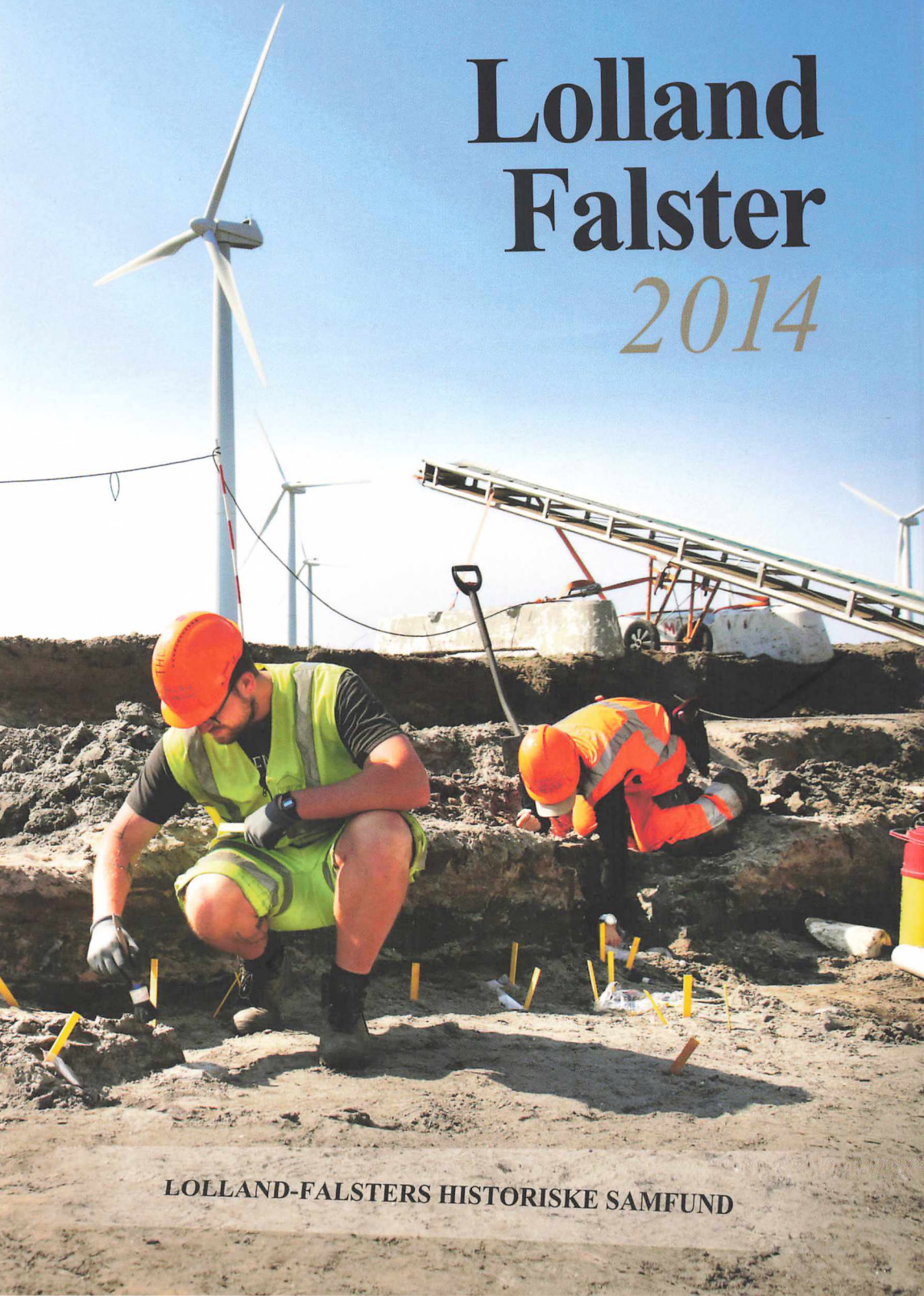
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Lolland Falster 2014

LOLLAND-FALSTERS HISTORISKE SAMFUND

LOLLAND-FALSTERS HISTORISKE SAMFUND

Årbog 2014 – 102. årgang

Indholdsfortegnelse

<i>Vibeke Knöchel Christensen</i> Under overfladen.	5	<i>Dorte Tissot Hansen</i> og <i>Eva S. Larsen</i> Folkebibliotek i Nykøbing F 1914-2014.	75
<i>Thomas W. Lassen</i> "Far taler om andre ting i kirken" omkring et mindedigt for Kaj Munk. .	27	<i>Dorte Tissot Hansen</i> & <i>Erik Elkjær Koch</i> Mediehøsten 2013 Bibliografi over lokalhistoriske udgivelser om Lolland-Falster-egnen i 2013	96
<i>Marie Brinch</i> Løggård Et palisadeanlæg fra den yngre bondestenalder	37	<i>Ole A. Munksgaard</i> Årsberetning 2014.	106
<i>Peter Heiberg</i> Spanierne på Lolland	46	Lolland-Falsters Historiske Samfund.	108
<i>Leif Plith Lauritsen</i> Bøller, halve skibe og pirater fra Falster	56	Vedtægter for Lolland-Falsters Historiske Samfund.	109
<i>Ib Walbum</i> Nødlanding på Maløgrunden den 15. maj 1942.	67	Person- og stedregister	110

Under overfladen

Af Vibeke Knöchel Christensen

*“De higer og søger
I gamle Bøger,
I oplukte Høie
Med speidende Øie,
Paa Sværd og Skiolde
I muldne Volde,
Paa Runestene
Blandt smuldnede Bene.”*

Sådan skriver Oehlenschläger i sit digt Guldhornene, og der er ikke meget galt. I skrivende stund er der en hektisk aktivitet på det sydligste Lolland, i området som i dag kaldes Syltholm, beliggende blot 2 kilometer øst for Rødby Færgenhavn. Det er arkæologerne fra Museum Lolland-Falster, som “higer og søger” efter spor fra fortiden.

Arkæologer fra Museum Lolland-Falster fremrenser fund af keramikskår og dyreknogeter, som muligvis stammer fra et udsmidsområde fra stenalderen. Foto: Ingrid Riis.

*Lerkarskår med
bast bevaret i
hullet. Foto:
Museum Lol-
land-Falster.*

Og sporene er ikke svære at finde, selvom de er godt begravet op til 4 meter under den nuværende overflade. Faktisk vælter det i bogstaveligste forstand frem med det ene spektakulære fund efter det andet, som alle er med til at fortælle os historien om de mennesker, der en gang boede i området.

Dengang var området ideelt til et samfund i rivende udvikling, hvor man overgik fra primært at ernære sig ved jagt, fiskeri og indsamling af bær og nødder, til i langt højere grad at manipulere naturen til at afgive sine afgrøder på menneskets præmisser i form af et begyndende agerbrug. Det har ikke været lige nemt at få naturen til at indordne sig, og Syltholm har med dets små vandløb og småøer og laguner kunnet supplere den nogle gange ensformige kornbaserede kost med fisk og andet godt fra hav og åløb.

Fund til at tage og føle på

Udgravningerne på Syltholm har allerede afsløret mange og flotte fund, som er med til at give et nuanceret billede af det umiddelbare nærmiljø, som datidens mennesker har levet i og benyttet sig af.

Fundene sætter fantasien i gang og gør det lettere at forestille sig, hvordan hele området har emmet af liv i stenalderen. Med små marker i baglandet og grønne områder, hvor dyrene har gået på græs. Med fiskehegn og -gærder, der har stået og knirket i bølgekant.

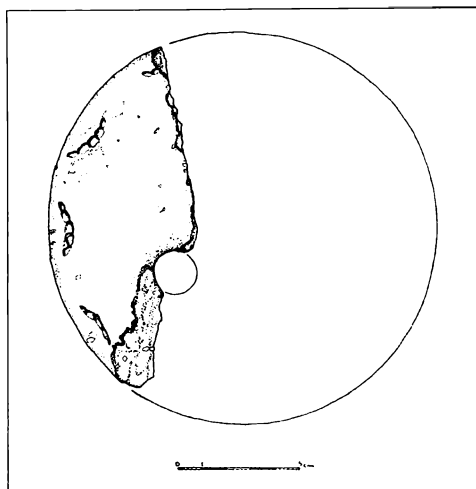
Med voksne, der fisker, jager og dyrker jorden, og med børn, der leger og hjælper til med de daglige gøremål. Der har været til med de daglige gøremål. Der har været gang i bålet, hvor maden skulle tilberedes, og rundt omkring har der været små aktiviteter i gang som en naturlig del af hverdagen.

Keramik

Keramik udgør cirka en tolvtedel af alle fundgenstandene. Men selvom om fundmængden ikke er prangende, så er kvaliteten af de enkelte fund ganske høj. Keramikfundene er ydermere en vigtig fundgruppe til at datere fundlag ud fra.

Keramikken er det direkte link til stenaldermenneskenes hverdag, hvor den daglige tilberedning og opbevaring af fødevarer var en naturlig prioritet. Lerskiver blev eksempelvis brugt til at bage flade brød eller kiks på, mens større kar blev brugt som opbevaringskar eller kogekar. Lerkar blev lavet, brugt, gik itu, blev repareret, blev genbrugt og blev kasseret, og ethvert skår, der bliver fundet på udgravningerne, giver os et lille fingerpeg om skårets part i denne proces.

Men keramikens prosaiske rolle til trods, så er det også via lerkarskårene, at vi får et indblik i stenaldermenneskets ønske om at udtrykke sig kunstnerisk. Keramikken udviser stor variation, fra skår med ru overflade og ingen ornamentik til helt glatte skår med ornamentik i form af både prikker, streger og snoreaftryk. Størstedelen af

Tegning af lerskiven med skitsering af skivens oprindelige form og størrelse. Tegning: Vibeke Knöchel Christensen.

ornamentikken er typisk for tragtbægerkulturen (4400-2800 f.Kr.), men der er også fundet skår med arkadenrand-ornamentik, en dekorationsteknik som hovedsageligt genfindes i det nordtyske. Der er også fun-

Lerskive med bidmærker fra et barn langs kanten. Foto: Museum Lolland-Falster.

Der er fundet store mængder flintredskaber under udgravningerne på Syltholm, og alle redskabstyper synes repræsenteret. Her ses en kerneøkse, en flintdolk og en flækkekniv. Foto: Museum Lolland-Falster.

det flere skår med rester af øskener til brug ved ophængning. Et tydeligt eksempel på ophængning af kar blev først erkendt, da et lerkarskår blev vasket og rengjort. Det viste sig, at der var tale om et skår med rester af bast siddende i et hul midt i skåret. Det synes sandsynligt, at basten har været brugt til at hænge karret op for at forhindre dyr i at gå i madvarerne eller for lettere opbevaring.

Af de mere spektakulære fund skal nævnes en lerskive, hvor der rundt i kanten var tydelige og bevidst afsatte tandaftryk. En foreløbig analyse af disse aftryk har afsløret, at der er tale om tandaftrykket fra et 4-6 årigt barn med svag trangstilling af tænderne i underkæben. Der er tidligere fundet en lignende skive ved Lidsø ligeledes ved Rødby og ved Voldbæk nær Århus. Alligevel er det et ret sjældent fund, som giver et

unik indblik i et enkelt individs alder, kost og almene helbredstilstand på baggrund af de analyser, der kan laves på et sådant tandaftryk. Når man som arkæolog graver et sådant skår frem af jorden, hvor det har ligget gemt og glemt i flere tusinde år, så er det, at man virkelig føler den nære kontakt med fortiden. Man kan nemt forestille sig en mor sidde og lave lerskiver med børnene legende omkring sig, og et enkelt nysgerrigt barn, som ser sit snit til at sætte tænderne i en af skiverne, der ligger og tørrer inden brænding. Ornamentik med bidmærker kan dog også have været benyttet mere bevidst, idet man kan have brugt en skeletteret underkæbe alene til dette formål.

Flint

På enhver stenalderudgravning er flint ubetinget den fundrigeste, og selvom de gode bevaringsforhold for organisk materiale har givet flintfundene kamp til stregen, så tegner flintgenstandene sig stadig for langt over halvdelen af alle fund på udgravningerne.

Hovedparten af flintgenstandene er i form af afslag og flækkeknive, men der er også flere meget flotte skive- og kerneøkser samt en stor mængde skrabere med tydelig ægkant og retouchering. Tværpile er også talrige på udgravningerne, og en enkelt af disse blev endda fundet siddende i en flot bevaret fyrsvamp under forundersøgelsen. Ligeledes er der fundet et pragteksemplar af en rygflække på næsten 20 centimeter.

Størstedelen af flintfundene kan henføres til ertebølletid (5400-3900 f.Kr.), men der er også fundet nogle fine små trekantmikrolitter¹ fra den mellemste til seneste del af Maglemoseperioden (7800-6400 f.Kr.).

Fælles for alle flintfundene er, at de er ualmindeligt velbevarede. På trods af at de har ligget i jorden i flere tusinde år, så har de fleste af flintgenstandene stadig skarpe kanter og ægge. Og når man står med så gode fund i hånden, er det nemt at forestille sig, at eksempelvis en flintkniv har været et velegnet og effektivt skæreredskab, når et byttedyr skulle skæres op og parteres, eller fisken skulle afskælles og klargøres.

Trekantmikrolitter fra Maglemosetid. Foto: Museum Lolland-Falster.

Træ

Træ er en af de største fundgrupper på Femern Bælt projektets udgravninger. De exceptionelle bevaringsforhold har bevaret træet i en sådan grad, at selv de mindste bearbejdningsspor er tydelige, trods det at træet har ligget gemt under overfladen i op til 5.000 år. Selvom træet er så fint bevaret og ser ud, som om det er lige er blevet dækket af jord, så skal det udgraves meget forsigtigt, da det er blødt som smør på grund af dets vanddrukne tilstand.

Det træ, der indtil videre er fundet på udgravningerne, kan groft deles op i 4 overordnede grupper:

Naturtræ, som ikke umiddelbart er en del af det arkæologiske vidnesbyrd, men som fortæller noget generelt om landskabet og

dets flora. Ligeledes kan vi søge at udlede, gennem den relative placering af naturtræet, hvorledes træet er endt der, og dette kan give et relevant fingerpeg om placeringen af den daværende kystlinje i lagunerne.

Stager, der defineres ved at være tydeligt tilvirkede, tilspidsede pinde, som er stukket ned i undergrunden. Tykkelsen varierer fra tynde pinde med en diameter på 2 centimeter til deciderede pæle med en diameter på knap 20 centimeter, som er nedbankede i undergrunden, der består af blåler. Til hvilket formål, de er banket ned, er endnu uvist, men det er nærliggende at formode, at de har fungeret som dele af eksempelvis et hegn eller på anden vis været en del af et afgrænsnings- og/eller fastsurringsystem langs kystlinjen. Ligesom vi den dag i dag

Her ses et eksempel på, hvor velbevaret og frisk det udgravede træ ser ud i udgravningerne. Foto: Museum Lolland-Falster.

*Under forundersøgelsen fandt arkæologerne det stadig opretstående fiskegærde i en af de spunsede kasser.
Foto: Museum Lolland-Falster.*

kan se rækker af stager og pæle stående vinkelret ud fra kysten behængt med fiskenet, kan man forestille sig, at de mange stager fra udgravningerne har været benyttet til samme formål.

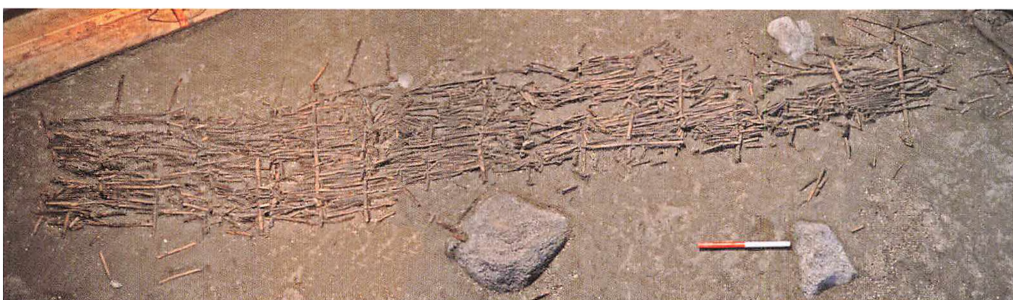
Fiskegærder er en af de mere spektakulære fundkategorier, som Museum Lolland-Falster har gjort i forbindelse med de igangværende udgravninger. Allerede under forundersøgelsen dukkede der i en af kasserne 4 meter fiskegærde op, som stadig stod in situ. Gærdet består af lodretstående pæle hovedsageligt af asketræ, en enkelt hassel- samt en egepæl med vandrette pinde, der holdes på plads af andre lodrette/skråtstillede pæle. De vandrette pinde består hovedsageligt af hassel. Fiskegærdet er dateret til 3086-2880 f.Kr., hvilket henfører det til den sene del af tragtbægerkulturen. I skrivende stund er der, foruden fiskegærdets videre forløb

mod henholdsvis øst og vest, fremkommet yderligere 2 parallelle fiskegærder i samme udgravningsfelt, blot få meter fra det oprindelige fiskegærde. Selvom fiskegærderne endnu ikke er færdigudgravede, så ser det dog allerede nu ud til, at de har fungeret sammen som en del af et større system af fiskehegn, der eventuelt kan have fungeret ved at lede fiskene ind i en form for ruse eller fiskegård.

Længere mod nordvest på Syltholm, i et andet udgravningsfelt, fandt museets arkæologer en helt anderledes type fiskegærde. Der er tale om en form for fletmåtte, som muligvis har været påhæftet nogle lodretstående stager og fungeret som hegn. Fletmåttens har dog revet sig løs og har skyllet rundt i vandkanten, inden den har lejet sig på den gamle havbund og senere er blevet overdækket af sedimenter. Fletmåttens blev afdækket i løbet af vinteren 2013-2014

Fletmåttan, som den så ud under udgravning. Foto: Museum Lolland-Falster.

Fletmåttan i sin helhed efter afrensning. Foto: Museum Lolland-Falster.

og er siden blevet ¹⁴C-dateret til omkring 2500 f.Kr. Der er ligeledes blevet udtaget prøver til vedbestemmelse, som har vist, at fletværket hovedsageligt har været lavet af hasselvidjer.

Bearbejdet træ – som enten har været tilvirket til brug som skafter på eksempel-

vis økser, af hvilke der alene i ét område er fundet 11 eksemplarer. Desuden er der fundet et 86 centimeter langt pileskaft med bevaret besnrøring og nok. Nokken er den fordybning i enden af pileskaftet, hvor buestrengen placeres ved affyring. Rester af tjæren, som har været brugt til at holde

På pilen kunne stadig ses rester af den tjære og besnøring, der har været brugt til at holde styrefjeren på plads. Foto: Museum Lolland-Falster.

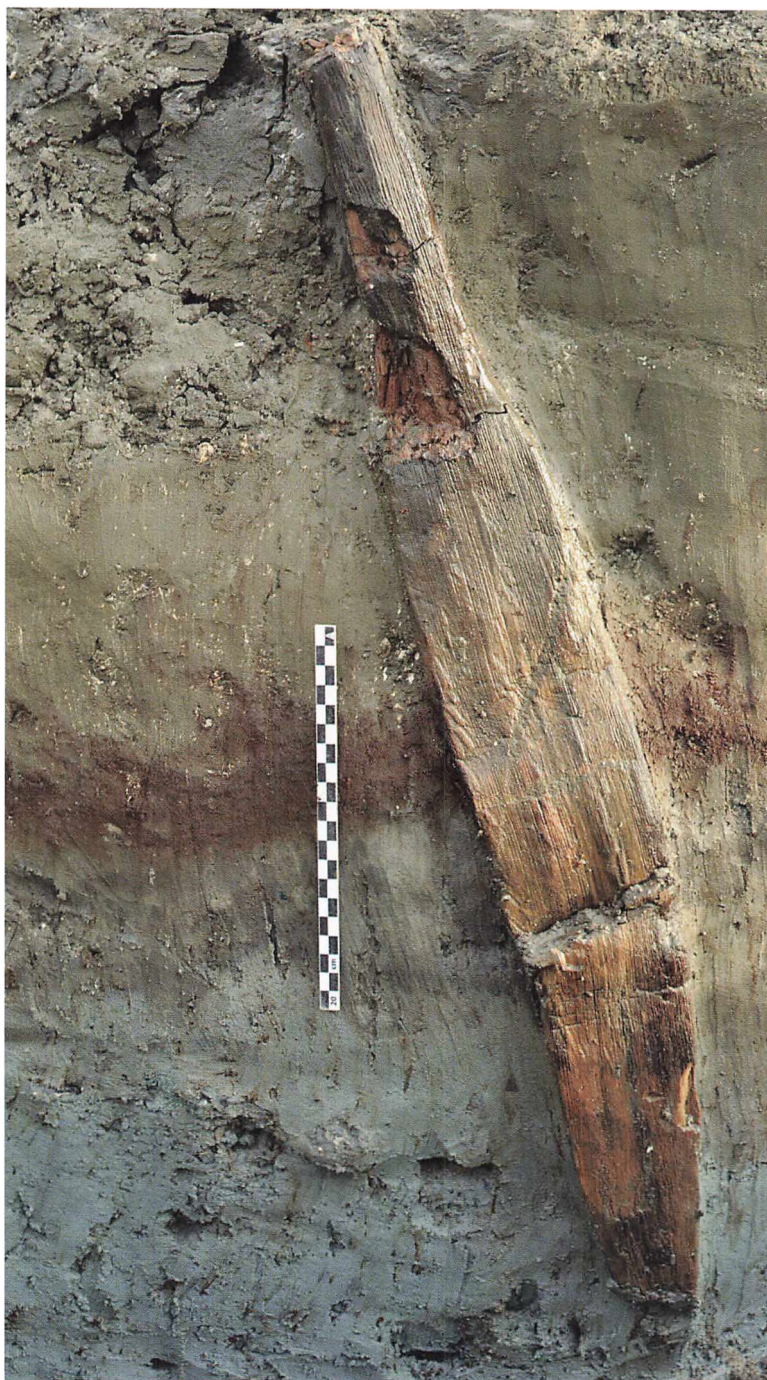

Pilen, som blev fundet under afgravning med maskine. Kun selve pilespiden manglede. Foto: Museum Lolland-Falster.

styrefjeren på plads, var ligeledes bevaret. Selve pilespiden til pilen er dog væk og er muligvis taget af maskinen, da man trak overfladejorden af. Der er også fundet flere delvist fragmenterede paddelårer stukket ned i moræneleret. Ud fra den måde, hvorpå de er banket næsten en halv meter ned i

den tunge ler, er det sandsynligt at antage, at de i stenalderen er blevet genbrugt som stager, der har stået i vandet langs med eller ud fra kysten.

Både fiskegærderne, fletmåttene og de mange knækkede lystertænder vidner om den store tilknytning, datidens befolkning

Der er fundet flere fragmenterede paddelårer under udgravningerne. De fleste var stukket lodret ned i leret og formentlig genbrugt som stager. Foto: Museum Lolland-Falster.

Kraniet fra en ged, hvori man ved nærmere iagttagelse fandt rester af Danmarks ældste bevarede gedehjerne. Foto: Moesgaard.

har haft til havet og følgelig det omfangsrige fiskeri, de må have bedrevet igennem ældre og yngre stenalder². Denne form for fiskeri har været benyttet gennem det meste af oldtiden og helt op til midten af 1900-tallet, hvor hegnet og ruserne dog var lavet af tjæret garn frem for vidjeflet. Kuberne, som brugtes til opsamling af fiskene, var også i historisk tid fremstillet af flettede grene og vidjer. Sammen dannede de et tæt hegn, så ikke engang ål kunne komme igennem. Fiskegærderne kunne være meget lange, blandt andet har man ved Neksælø kunne følge et fiskegærde over 200 meter ud i Storebælt³. Alt efter fiskegærdets placering i forhold til kystlinjen har det haft to forskellige anvendelses-

måder: Stod gærdet parallelt med kysten, fungerede det som en slags tidevandsfælde. Ved højvande blev gærdet overskyldt af havet, og fiskene kunne uhindret svømme ind på lavere vand, men ved lavvande kunne de ikke svømme tilbage til havet. Dermed blev de fanget i større stimer bag hegnet og kunne således nemt "skovles op" ved hjælp af flettede kurve eller net. Stod fiskegærdet derimod vinkelret på kystlinjen, fungerede det som nutidens "rad" eller bundgarn. Denne type ledte fiskene langs med hegnet og ud på dybere vand, oftest gennem yderligere indhegninger eller ruser, for derefter at samle dem i såkaldte kuber – en slags flettede kurve, hvori fiskene blev fanget.

Flere af de fundne benspidser fremviste en enkel stregornamentik, som ses her. Foto: Museum Lolland-Falster.

Den geografiske tæthed til både det åbne hav, mindre søer og åløb har givet stenalderens mennesker et bredt udvalg af fisk, ål og skaldyr at vælge imellem. Samtidig har det også betydet, at flere forskellige fiskemetoder er blevet benyttet, hvorfor vi nu finder så mange forskellige remedier fra fiskeriet alene. Fletmåtten vidner desuden om, at stenalderens mennesker også har praktiseret en form for skovbrug, idet hasselvidjerne alle synes lange, ensartede og lige, hvilket peger på, at de kommer fra stynede hasselbuske.

Knogler, tak og andet organisk materiale

I udgravningerne har vi også fundet spor efter de første domesticerede husdyr, som stenalderbonden har haft gående. Blandt andet kraniet fra en ged, hvor det under den efterfølgende ^{14}C -datering blev konstateret,

at en smule af hjernen var bevaret. Geden er dateret til 3500 f.Kr., hvilket gør den til Danmarks ældste gedehjerne! Der er desuden fremkommet adskillige kraniedelev fra både hund, gris og ko.

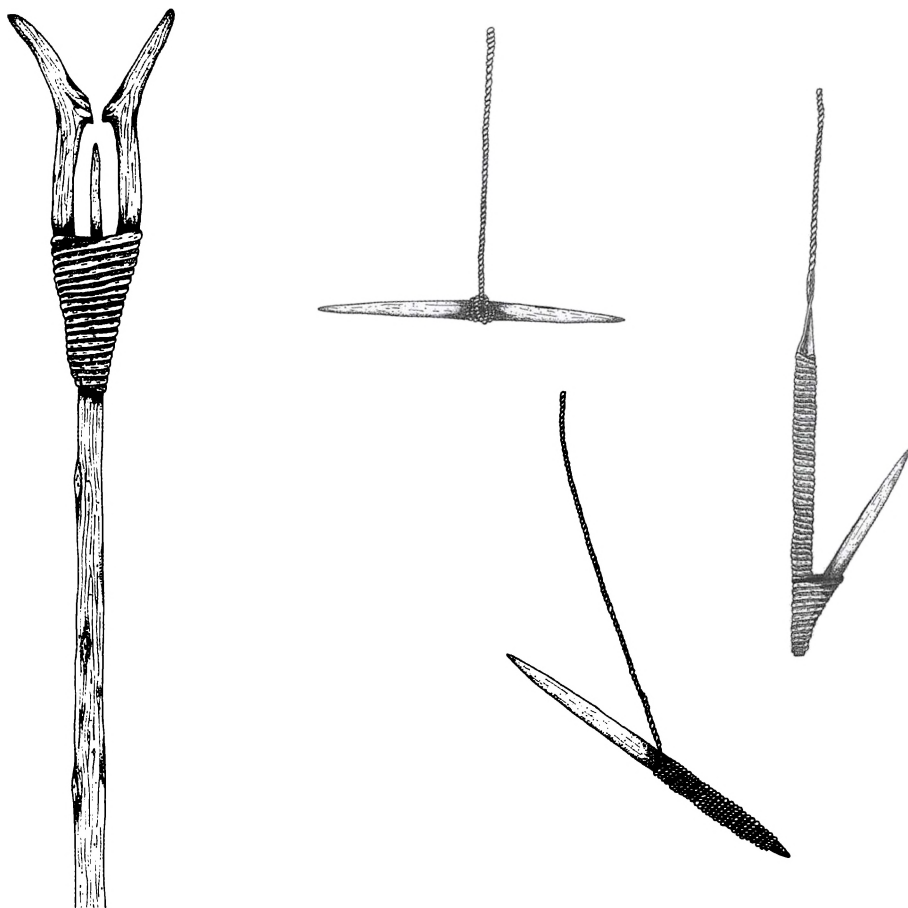
Fra vildtlevende dyr er der fundet underkæber og andre knogledelev fra blandt andre kronhjort, rensdyr, ræv og skovmår.

Derudover har vi fundet over 250 benspidser/benprene/bennåle. Hovedparten af disse er helt glatte og cirka 10 centimeter lange. Men der er ligeledes fundet en del større og mere irregulære benspidser foruden nogle fine eksemplarer med stregornamentik. Man ved ikke, hvordan de har været fæstnet eller anvendt, men det er blevet foreslået, at de har været brugt som redskaber til at bøde garn eller monteret imellem lystertænderne på et ålespyd eller som en art fiskekrog⁴.

Modsat træ og knogler har tak ikke haft de bedste bevaringsforhold på Syltholm, og flere steder er de fundne takstykker næsten helt eller delvist smuldrede. Der er dog fundet nogle enkelte rigtig flotte fund, herunder et næsten intakt gevir med noget af kraniekalotten intakt, hvilket fortæller os,

at geviret ikke er naturligt fældet, men derimod fjernet af mennesker. Vi har ligeledes fundet flere flotte hjortetaksøkser samt et enkelt stykke tak med tydelig ruderformet ornamentik. En af hjortetaksøkserne er en såkaldt T-økse og er specielt interessant ved at være den eneste af sin art fra det østdan-

Til venstre: Man ved ikke, nøjagtigt hvordan og til hvad benspidserne har været benyttet. Men det er blevet foreslået, at de kan have været monteret som midterste tand i en form for ålespyd. Tegning: Vibeke Knöchel Christensen.

Til højre: Et andet forslag er, at de har været brugt som en form for fiskekrog, med etnografiske paralleller til tidlige indianske fiskeredskaber fra Amerikas nordvestlige kyst. Tegning: Vibeke Knöchel Christensen.

Tak er generelt dårligere bevaret end andet organisk materiale fra Syltholm, men alligevel dukker der nogle flotte eksemplarer op som dette gevir fra en kronhjort. Foto: Museum Lolland-Falster.

ske område. Det er en genstandstype, som primært findes i det nordtyske område, og fundet af øksen vidner ligesom den førnævnte arkadenrand-keramik om tætte forbindelser på tværs af Femern Bælt allerede

To hjortetaksøxer fra udgravningerne. Den nederste er en såkaldt T-økse, som normalt findes i det Nordtyske område. Foto: Museum Lolland-Falster.

i stenalderen. Der er også fundet adskillige lystertænder⁵ stukket ned i leret, som øjensynligt er endt der, når man under fiskeri har stukket forkeret eller for dybt, og spidsen således er knækket af i mudderet.

Foruden ovenstående er der fundet adskillige knækkede og delvist brændte hasselnøddeskaller og andre små frøskaller. Gennem makrofossilanalyser kan disse fortælle om den flora, der har dannet ramme om stenaldermennesket på Syltholm. Deres tilstedeværelse på stenalderens aktivitetsområder synes at være resultatet af en bevidst indsamling. Flere bevarede fyrsvampe er også fremkommet under udgravningerne, og det er nærliggende at tro, at disse ligeledes har været samlet ind og opbevaret til senere brug ved ildtænding.

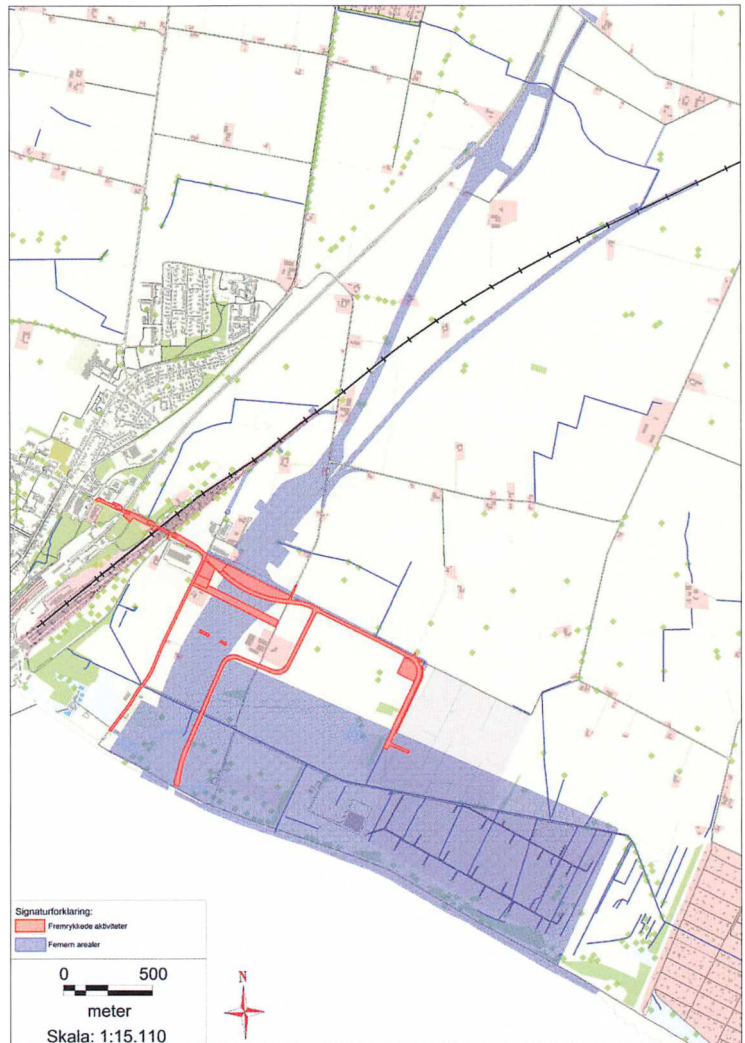
Arkæologien forud for Femern Bælt-forbindelsen

Etableringen af en fast forbindelse mellem Lolland og Femern, i form af en tunnel under Femern Bælt, har givet anledning til en af de største arkæologiske undersøgelser i Danmark til dato.

Selve projektet blev godkendt af Folketinget i foråret 2009, hvorefter der blev igangsat en VVM-undersøgelse, som også museet deltog i. I efteråret 2011 gik Museum Lolland-Falster i gang med det arkæologiske arbejde.

Det berørte område er placeret øst for Rødbyhavn og er cirka 300 hektar stort. Det dækker over både tunnelens placering, jern-

baneudvidelsen, vejforløbet og produktionsarealerne, hvor betonfabrikkerne, som skal producere betonelementerne til tunnelen, skal ligge. Herunder er blandt andet det 187 hektar store område, kaldet Syltholm. Det blev inddæmmet efter stormfloden i 1872 som en del af danmarkshistoriens længste kystsikringsprojekt på i alt 63 kilometer, strækkende sig fra Hyldekrog til Nakskov.

Etableringen af Femern Bælt-tunnelen kommer til at tage flere år og breder sig over godt 300 hektar øst for Rødbyhavn. Kort: Museum Lolland-Falster.

Syltholm har, på grund af den høje grundvandsstand, helt exceptionelle bevaringsforhold for organisk materiale. En fundgruppe, som ofte er helt eller delvist fraværende ved almindelig arkæologiske undersøgelser. Dette, foruden den enestående mulighed for at undersøge et helt kulturlandskab, gør Museum Lolland-Falsters undersøgelser i området til noget helt unikt i arkæologiske sammenhænge. Denne mulighed præger da også projektets overordnede undersøgelsesstrategi, som netop fokuserer på menneskets tilpasning til klima- og naturudviklingen i perioden 6000-3000 f.Kr, neolitiseringsprocessen samt Lolland som porten til Europa.

Oldtidens Syltholm

I perioden 9500-7000 f.Kr. forandrede havniveauet sig omkring Danmark i en sådan grad, at hvad der før havde været ét landfast område, blev delt op i en række mindre øer som følge af oversvømmelser af de lavere liggende landområder.

Disse havniveauændringer samt en markant temperaturstigning i samme periode betød, at det marine miljø i blandt andet det sydiskandinaviske område blev særdeles produktivt. Det betød nye muligheder for datidens befolkning, som i højere grad end hidtil slog sig ned langs fjordmundingerne og vigene, hvor fiskeriet var rigeligt^{6 7}.

Ved Femern Bælt betød de kraftigt tilstrømmende vandmasser, at store mængder sand og grus blev hvirvlet op af bølgerne og derefter blev aflejret på moræneknolde. Med tiden blev disse knolde så markante, at de indgik i en række småøer lidt uden for kysten og dannede således en barriere, bag hvilken to beskyttede laguner opstod ind mod fastlandet.

Det er usikkert, hvornår systemet af barrierer tog form syd for Syltholm. Sandsynligt er det dog, at havstigningen, som den forekom i Atlantikum (7270-3710 f.Kr)⁸,

er gået for stærkt til, at barriererøerne kunne etableres nogenlunde stationært, hvorfor øerne nok tidligst har fået egentligt fodfæste omkring 5500 f.Kr., hvor havstigningen synes at tage af.

I de efterfølgende årtier skete der stadig forandringer i og omkring lagunerne, som gradvist rykkede længere ind i landet og flyttede kystlinjen med sig. De gentagne stigninger og fald i havniveau har afsat flere forskellige sedimentlag i lagunerne, som kan fortælle om både hurtige og gradvise oversvømmelser i området, foruden perioder med forsumpning og tilgroning af lagunebassinerne.

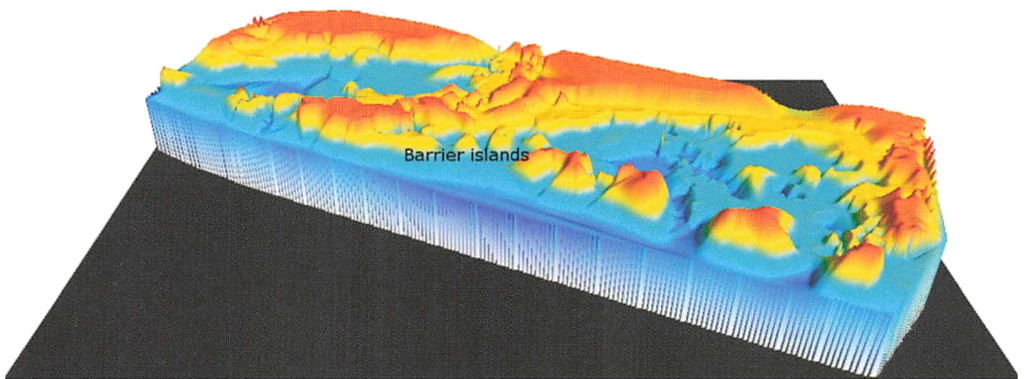
Således har landskabet gennem tiden ændret karakter fra to helt eller delvist beskyttede laguner til en mere åben barrierekyst med strøm og bølgepåvirkning fra øst og en udformning, der svarer til den, barrierekysten havde frem til slutningen af 1800-tallet, hvor diget blev opført på den daværende barrierekyst.

Syltholm i dag

Syltholm er i dag kunstig tørlagt, men for 150 år siden bestod området af flere odder og øer med bagvedliggende lavvandede fjord- og havområder.

Fra midten af 1800-tallet begyndte man flere steder i Danmark at udtørre og afvande vådområder, så de kunne anvendes til agerbrug og dyrehold. På Lolland fulgte man samme princip, og da det nye land syntes godt beskyttet af de høje diger, flyttede mange ud på de flade områder, som tidligere kun havde været benyttet som græsningsoverdrev og markarealer.

Om aftenen og natten den 8. november 1872 ramte en storm den sydlige del af landet. Den 10. november lagde vinden sig pludselig igen, og der blev helt vindstille. Den 12. november havde vinden igen nået orkanstyrke og pressede vand fra den nordlige Østersø og Kattegat ned i den sydlige

3D-model af Syltholm. Modellen viser området set fra syd med lagunerne, som har ligget godt beskyttet bag barriereøerne i forgrunden. Kort: Museum Lolland-Falster.

ge Østersø. Dette bevirkede, at afløbet fra Østersøen mod nord blev spærret af den kraftige vind og det tilløbende vand, og sent den 12. november begyndte vandet at stige og bevæge sig mod vest, mod Femern Bælt. Om morgenen den 13. november var vandstanden således steget cirka 2 meter over daglig vande, og kl. 7 kom det første digebrud øst for Rødby og dernæst ved Hummingen.

Stormfloden i 1872 var ikke den første, men tidligere havde de ikke voldt de store problemer, idet der ikke boede mennesker så tæt på havet, hvorfor vandet kunne stige jævnt, og dyr og mennesker kunne nå i sikkerhed på højereliggende land. Men da stormfloden brød igennem digerne i 1872, skete det pludseligt og med en sådan kraft, at vandet kom som en flodbølge og afskar flugtvejen for dem, der var bosat yderst på overdrevet. Den falske tryghed, som digerne gav beboerne, gjorde ligeledes, at mange mennesker end ikke forlod området, men i stedet nøjedes med at søge tilflugt på deres lofter.

Da stormen var på sit højeste, stod vandet godt 3 meter over normal vandstand. Først mellem klokken 3 og klokken 4 om natten

begyndte vandstanden at falde, og da lignede Lolland og Falster ikke længere sig selv⁹.

Flodbølgen havde jævnet alle diger, og en tredjedel af det sydligste Lolland havde været lagt under vand. Regeringen vedtog efterfølgende en lov om at stormflodssikre alle diger på Lolland og Falster. Stormflodsdiget, der blev anlagt direkte ovenpå barriereøerne, blev begyndelsen på den endelige tørlægning af kystområdet.

Geologi

Set med geologiske briller er det de absolut yngste aflejringer, som arkæologien koncentrerer sig om, hvor de geologiske rammebetingelser for Lollands sedimentlag blev dannet af is og smeltvand i slutningen af sidste istid (Weichsel-istiden, som sluttede omkring 9500 f.Kr.)¹⁰. Denne påvirkning fra de stærke isstrømme ses tydeligst omkring Rødby Fjord, hvor man på højdemodeller kan se lave, langstrakte nordvest-sydøst gående terrænstriber. Striberne ligger fordelt med 0,5-1 kilometers afstand og ligger parallelt med den sydvendte kyst. De måler 0,5-1 kilometer i bredden og hæver sig kun ganske få meter over de mellemliggende lavninger.

I tørven kan man stadig genkende plantedele, som trods flere tusinde år i jorden endnu ikke er omdannede. Foto: Museum Lolland-Falster.

Terrænstriberne er ikke tydelige i landskabet, men Syltholm ligger netop på en sådan forhøjning, adskilt af en mellemliggende lavning fra det bagvedliggende område kaldet Strandholm. Museum Lolland-Falster har ligeledes gennemført flere arkæologiske undersøgelser omkring Strandholm forud for tunnelforbindelsen¹¹.

Geologien ved Syltholm

Den arkæologiske *undergrund* eller *råjord* på Syltholm består således af moræneler, hvoraf den øverste del er mere gråblå og tydeligt opblandet med det overliggende sediment. Toppen af denne gråblå ler er den overflade, der lå blotlagt ved sidste istids ophør. I nogle områder er der tørve eller driftsgytje umiddelbart over lerlaget.

Tørven består af grene og små blade, som stadig kan ses med det blotte øje, selv om laget kan dateres til cirka. 5400 f.Kr. Driftsgytjen består ligeledes af en stor mængde næsten helt forrådnede plantester, men modsat tørven er disse svært genkendelige. Over tørven/driftsgytjen ligger gytjen og kan være op til halvanden meter tyk. Gytjen er dannet på bunden af en fjordarm med stillestående vand. Gytjen består også af omdannede planterester, men her kan man sjældent se de enkelte plantedele, og der er tale om en meget homogen, grågrøn, fedtet masse. Ovenpå gytjen ligger der op til flere meter sand og skaller, som i dag danner overfladen i området, og som understreger, at området har været gammel havbund.

Metoder

Når det skal besluttes, om der skal foretages en arkæologisk undersøgelse af et givent område, bliver der forinden lavet en forundersøgelse. Her bliver der almindeligvis trukket søgegrøfter med gravemaskine, og ud fra observationerne i disse besluttes det, om det er nødvendigt at indstille områder til egentlig udgravning, og i så fald hvilke områder.

Denne metode viste sig dog hurtigt ubrugelig på Syltholm, da den høje grundvandsstand umuliggjorde de traditionelle grøfter. Da den første søgegrøft blev forsøgt etableret, fossede der over 7.000 liter vand ind i grøften på under en time, og umuliggjorde ethvert forsøg på arkæologisk undersøgelse. I stedet valgte man, i samarbejde med hollandske borespecialister, at implementere helt nye undersøgelsesmetoder efter hollandsk forbillede, såsom kerneboringer, snegleboringer og

spunsede kasser. Forundersøgelsen blev foretaget i tre tempi:

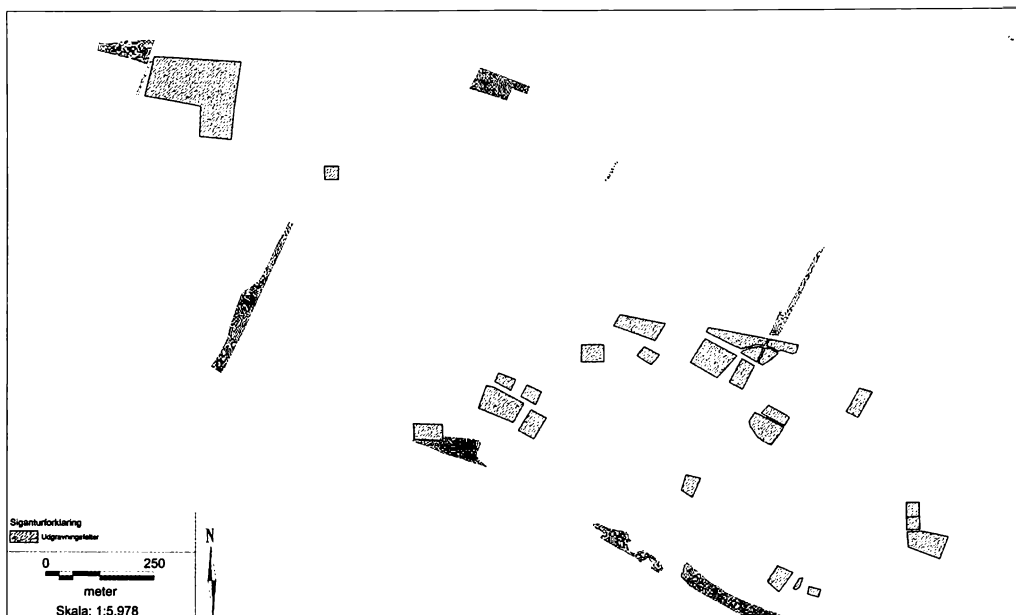
Fase 1 løb fra foråret 2012 til efteråret 2012. Der blev foretaget i alt 987 kerneboringer, med en diameter på 7 centimeter. De blev især brugt til at bestemme og vurdere de underliggende sedimenter og deres tykkelse. Herfra blev der også udtaget systematiske prøver til efterfølgende ^{14}C -datering, pollenanalyse og salinitetsbestemmelse.

Fase 2, del 1, løb fra vinteren 2012 til foråret 2013. Denne del bestod af 1.117 snegleboringer, hver med en diameter på cirka 120 centimeter. Disse boringer blev gennemgået manuelt for fund.

Resultaterne fra både kerneboringerne og snegleboringerne gjorde det muligt at udarbejde en model over, hvordan landskabet så ud, før det blev oversvømmet af havet. På baggrund af denne landskabsmodel og det kendskab, vi allerede har om sten-

Enkel model, der viser, hvorledes lagunerne har været placeret i landskabet. Kort: Museum Lolland-Falster.

Kort over de udgravningsområder, som blev udpeget efter forundersøgelsen. Kort: Museum Lolland-Falster.

alderens bebyggelsesmønstre, kunne man forudsige, hvor bopladserne sandsynligvis har været placeret.

Fase 2, del 2, løb fra forsommeren 2013 til august 2013, hvor der blev nedsat 63 spusede kasser med en størrelse på 4x4 meter. Disse blev efterfølgende gravet på traditionel vis ved at trække overjorden af med maskine og derefter udgrave resten af kassen for hånd^{12 13}.

Forundersøgelserne viste, at området består af flere fossile vige og næs, som var beboet i både jæger- og bondestenalderen (9000-1700 f.Kr.). Dog synes de fleste genstandsfund fra Syltholm at kunne henføres til perioden mellem 6000 og 3000 f.Kr. Med udgangspunkt heri blev det efterfølgende besluttet, hvilke områder der skulle indstilles til egentlig udgravning. I alt blev cirka 21 udgravningsfelter udpeget med et samlet areal på knap 66.000 kvadratmeter (6,5 hektar).

Bevaringsforhold

Ovennævnte jordbundsforhold og det relativt høje vandstands niveau, da hele området ligger en halv meter under havoverfladen, har gennemgående afstedkommet helt fantastiske bevaringsforhold for organisk materiale, hvilket igen er med til at gøre området helt unikt i arkæologisk sammenhæng. Dette faktum blev allerede tydeliggjort under forundersøgelsen, hvor de første velbevarede fund dukkede op og vidnede om områdets fundrigdom, og det fortsætter med at forundre og betage selv garvede arkæologer under de igangværende undersøgelser.

Overordnet set betyder det, at udgravningerne på Syltholm giver os et mere varieret fundbillede end det, man normalt finder på stenalderudgravninger, hvilket igen kan være med til at danne grundlag for nye fortolkninger og ny forståelse af datidens samfund. Træ, som normalt bevares meget dårligt eller slet ikke, er på Syltholm ble-

vet gravet frem i så store mængder, at det ikke kan undgås, at det rykker ved vores opfattelse af, hvilke materialer der var de primært benyttede i stenalderen.

Udgravninger med potentiale

Neolitisering i det danske område sker lige omkring 4.000 f.Kr og repræsenterer et af de største udviklingsspring, hvor datidens mennesker overgår fra en subsistensøkonomi, der baserer sig udelukkende på jæger-samler princippet, til primært at være et agerbrugssamfund.

Hele denne proces har fået og får stadig stor forskningsmæssig opmærksomhed, både nationalt og internationalt, hvorfor Lolland naturligt tildrager sig megen opmærksomhed i disse år med de igangværende undersøgelser forud for Femern Bælt-forbindelsen.

Allerede nu er det tydeligt, at området rummer megen ny viden til både dansk og udenlandsk forskning – alene på baggrund af de gode bevaringsforhold. Dertil

skal lægges, at det er en sjælden mulighed i arkæologisk sammenhæng for at undersøge så stort og sammenhængende et kulturlandskab. Undersøgelserne har således potentiale til at kunne bibringe ny viden om de landskabsændringer, der fandt sted omkring agerbrugets indførelse, og hvilken rolle datidens mennesker havde deri.

Vibeke Knöchel Christensen er uddannet mag. art. i forhistorisk arkæologi ved Københavns Universitet (2012) og ansat ved Museum Lolland-Falster som arkæolog og GIS-ansvarlig. Interesseområdet udgør oldtidens begravelseskikke, primært i jernalder og vikingetid i det skandinaviske område.

Tidligere publikationer: Flere i graven i: Lyngstrøm, H. & Thomsen, L. G. (eds) 2013: Vikingetid i Danmark. Det Humanistiske Fakultet, Københavns Universitet.

Noter

1. Mikrolitter er 3-5 cm lange, geometrisk tilhuggede flintspidser, fremstillet af mikroflækker og anvendt som spidser og modhager i pile og spyd. Mikrolitter kendes fra forskellige jægersamfund i mesolitikum, i Danmark især fra Maglemose-kulturen, ca. 9000-6800 f.Kr.
2. Pedersen, L. 1995. 7000 years of fishing; Stationary fishing structures in the Mesolithic and afterwards i: A. Fischer (ed.): *Man and Sea in the Mesolithic*. Oxford, Oxbow, s. 75-86.
3. Pedersen, L. 1997. De satte hegn i havet i: L. Pedersen, A. Fischer & B. Aaby (ed.): *Storebælt i 10.000 år. Mennesket, havet og skoven*. København, Storebæltsforbindelsen, Kalundborg og Omegns Museum, Miljø- og Energiministeriet, Skov- og Naturstyrelsen samt Nationalmuseet, s. 124-143.
4. Stewart, H. 1982. *Indian Fishing: Early Methods on the Northwest Coast*. University of Washington Press, Seattle, s. 37ff.
5. Lyster eller lystertænder er en del af et gaffelformet redskab til fangst af ål. Lysteren er monteret på et langt skaft og anvendes i lavvandede fjorde fra en jolle. Ålen fanges mellem lystertænderne, når lysteren stødes ned i fjordbunden.
6. Andersen, S. H. 1995. Coastal adaption and marine exploitation in Late Mesolithic Denmark – with special emphasis on the Limfjord region i: A. Fischer (ed.): *Man and Sea in the Mesolithic*. Oxford, Oxbow, s. 41-66.
7. Fischer, A. 1997. Mennesket og havet – bosættelse og fiskeri ved jægerstenalderens kyster i: L. Pedersen, A. Fischer & B. Aaby (ed.): *Storebælt i 10.000 år. Mennesket, havet og*

- skoven*. København, Storebæltsforbindelsen, Kalundborg og Omegns Museum, Miljø- og Energiministeriet, Skov- og Naturstyrelsen samt Nationalmuseet, s. 45-56.
8. Christensen, C., A. Fischer & D. R. Mathiasen 1997. Den store havstigning i Storebælt i: L. Pedersen, A. Fischer & B. Aaby (ed.): *Storebælt i 10.000 år. Mennesket, havet og skoven*. København, Storebæltsforbindelsen, Kalundborg og Omegns Museum, Miljø- og Energiministeriet, Skov- og Naturstyrelsen samt Nationalmuseet, s. 45-56.
  9. Petersen, T. 1924. Stormfloden 1872. *Geografisk Tidsskrift*, bind 27. Det Kongelige Danske Geografiske Selskab, s. 16-24.
  10. Andersen, S. A. 1957. *Lolland i den sidste istid*. Meddelelse fra Dansk Geologisk forening.
  11. Hansen, J. M. 1984. *Geologi for enhver*. DGU 1984
  12. Ewald Jensen, L. 2013. *Havniveaustigninger – det er prøvet før*. <http://www.aabne-samlinger.dk/media/272149/havniveaustigninger.pdf>
  13. Kring Mortensen, N. M. 2013. *Arkæologisk metode à la Femern – digital arkæologi*. http://www.aabne-samlinger.dk/media/272279/arkaelogisk_metode.pdf

“Far taler om andre ting i kirken”

– omkring et mindedig for Kaj Munk

Af Thomas W. Lassen

Mindedagen den 4. januar 2014, i 70 året for Kaj Munks død, har givet anledning til at efterspore et lokalt mindedig fra digterpræstens fødeegn. Digtet “Til Kaj Munk...” er skrevet i 1944 af sognepræsten i Østofte, Louis Christian Brøndum, hvis illegale digt-udgivelse i det følgende skal præsenteres.

Kaj Munk blev født i Maribo, og mindedagen blev da også højtideligholdt i fødebyen ved flere arrangementer som markering af dagen for mordet på Kaj Munk i 1944. Barndomsårene i Maribo blev dog ’problematisk’, for allerede som 6-årig var begge forældre afgået ved døden, og Munk blev opdraget hos plejefamilien i Opager på Syd-Lolland, som det ofte er beskrevet.

Med denne baggrund skal indledningsvis gøres opmærksom på nye oplysninger om familiens liv i Maribo, som det er blevet muligt at uddrage af kildemateriale, som for nylig er blevet gjort alment tilgængeligt. Det drejer sig om folketællingsmateriale og de kirkebøger, som er blevet lagt på internettet ved en overordentlig gestus fra Rigsarkivets og Landsarkivernes side, og som let og enkelt kan søges via Statens Arkivers hjemmeside sa.dk under betegnelsen Arkivalieronline¹.

“Mor holdt Pige”

I sin veloplagte og fine erindringsbog “Foraaret saa sagte kommer” (udg. 1942

og flere senere udg.) skildrer Kaj Munk, hvorledes fasteren Helga Wael og de ældre kusiner Ellen og Ida tager sig af drengen og tager hånd om ham under moderens sygdom og i tiden efter hendes død. Kaj Munk erindrer det som et varmt og nært forhold og nævner desuden flere gange den unge pige i huset i hjemmet på Torvet i Maribo i de første barndomsår, og efter at moderen er flyttet fra Torvet til et mindre hus i Ny Østergade (nuværende Maria Gade), hvor den unge pige er fulgt med. Hendes ophav og familieskab har der vist ikke rigtig været redegjort for i Kaj Munk forskningen, men ligesom moderen og de nævnte nære familiemedlemmer har den unge pige været et af de mennesker, der har været tættest på Kaj Munk i den tidligste barndom.

”Foraaret saa sagte kommer” er for store deles vedkommende en veritabel Maribo og Lollands lokalhistorie, og familieskabets mange tråde krydres med indgående personkarakteristikker, set gennem barnets øjne og med den voksne forfatters indsig.

Et yderligere kildemateriale til belysning af de familiemæssige og sociale forhold er herudover, som nævnt, de seneste år gjort tilgængeligt af Statens Arkiver og kan bidrage med spændende nyt til Kaj Munks barndomshistorie i Maribo.

Kaj Munk (1898-1944), detalje af portrætskulptur på Torvet i Maribo, udført af billedhuggeren Henry Luckow-Nielsen 1964. TWL foto.

Blot til genopfriskning: Kaj Munk blev født den 13. januar 1898 og ved dåben i Maribo Stiftskirke navngivet Kaj Harald Leininger Petersen. Faderen var garver Carl Emanuel Petersen, der døde 1899 som 42-årig, og moderen Ane Mathilde Petersen, født Christensen. Hun døde i oktober 1903, hvor Kaj altså var knap 6 år gammel. Hun blev kun 35 år. Munk-navnet er fra familien i Opager, hvor Kaj blev taget i pleje hos Marie og Peter Munk. Familien adopterede siden Kaj, med navneforandringen noteret i kirkebogen i 1916.

Garverfamilien Petersen var bosat på Torvet i Maribo, hvor der også var værksted og butik, som faderen drev til sin død. Om og hvem der var ung pige i huset på tidspunktet for faderens død vides ikke, men ved folketællingen i februar 1901 ses det, at der foruden moderen og den lille Kaj,

i hvert fald på dette tidspunkt, også er en ung pige i huset, som herefter flere gange nævnes i erindringsbogen. Den unge pige er Signe Oline Christensen fra Femø, der var kommet til familien den 1. december år 1900, og, anføres det, som tilflyttet fra Blans. Det anføres også, at Ane Mathilde Petersen, som Enke og Husmoder, "Ernærer sig af sin Formue", og hun havde, som Kaj Munk nævner det, besluttet sig til selv at drive garveriet videre ved hjælp af en bestyrer.

Som erindringsbogen fortæller, og folketællingen oplyser det, var der da også allerede forinden kommet en logerende til, Carl P. Poulsen, som tilflyttet fra Nykøbing F. Han overtager senere huset og garveriet, men ved tællingen i 1901 ejedes ejendommen på Torvet, matr. nr. 178b, som det hedder, af Garver Carl Petersens Enke og rummede foruden beboelsen også et gæstgiveri, hvis bestyrerpar ligeledes boede i ejendommen.

Den unge pige

Signe Oline Christensen er ved folketællingen 1901 anført som født på Femø den 6. september 1887, hvilket synes lidt ungt for en ung pige at flytte hjemmefra for at blive "Ung Pige i Huset", som det direkte anføres i folketællingen. Det viser sig da også ved opslag i kirkebogen for Femø sogn, at Signe er født året før i 1886, på nævnte dato, af forældre boende i Nørreby. Døbt den 31. okt. 1886, i øvrigt med stavemåden Kristensen. Som ovenfor nævnt anføres Signe i folketællingen februar 1901 at være tilflyttet fra Blans, og det er da også her, i kirkebogen for Stokkemærke sogn, vi finder hendes konfirmation på datoen 30. september 1900. Det interessante ved optegnelsen af konfirmationen er i øvrigt, at forældrene stadig anføres som boende på Femø, hus-ejer Ole Christensen og hustru Ane Margrethe Nielsen, og som det videre oplyses, er

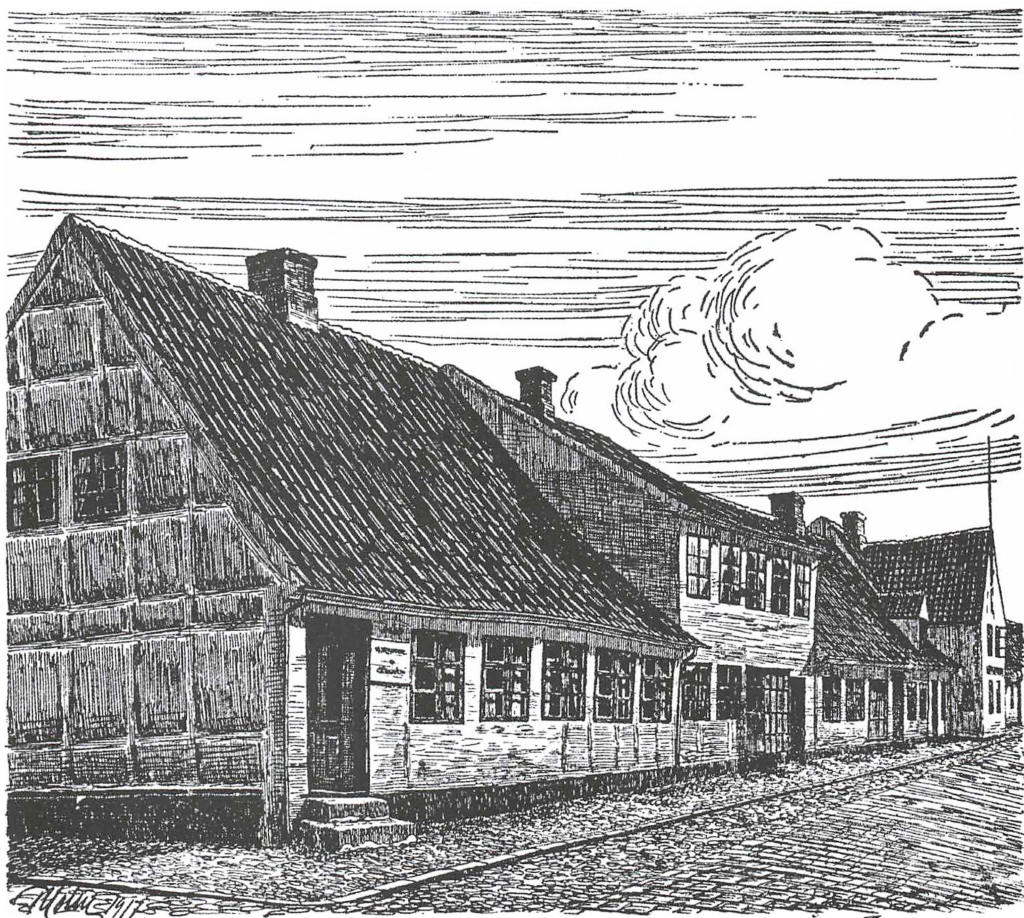
“Barnet nu i Pleje hos Husmand Lars Lund i Blands”. Det passer jo udmærket med at hun har skullet ud at tjene umiddelbart efter konfirmationen (!), og hun er vel straks kommet i huset som ung pige hos Fru Garver Petersen den 1. december, som angives i folketællingen at være den dag Signe er flyttet til Maribo.

Efter familiens opløsning, og efter at Kaj er draget til Opager, har vi først oplysning om den unge pige ved folketællingen 1906,

hvor Signe, nu kun anført med kaldenavnet Oline, er tilbage i Blans og bor hos plejemoderen, der i mellemtiden er blevet enke. I 1911 bliver Signe Oline som 24-årig gift med gårdejer Hans Emil Rasmussen i Keldernæs, ligeledes 24 år gammel².

Bestyreren

Den ovennævnte Carl P. Poulsen havde Kajs moder som garver Carl Petersens enke valgt som bestyrer af garveriet på Torvet,

Fra Det gamle Maribo, tegning af Peter Holm 1917. Kaj Munks barndomshjem på Torvet, med kvistlejligheden over butiksfacaden. Efter originalkliche i Lolland-Falsters Stiftsmuseums samling.

og han oplyses i folketællingen 1901 allerede at være flyttet til Maribo i 1899 fra Nykøbing, og hans erhverv anføres som læder- og produkthandler. Han var født den 7. november 1872 i "Køye" (Køge) og altså på tælletidspunktet 28 år gammel, og hans fulde navn er Carl Peter Poulsen. Hvornår præcis overtagelsen af garveriet er sket, vides ikke, men Carl Poulsen annoncerer pr. 1. april 1900 i Lollands-Posten om åbning af en Læderhandel på Torvet, i eget navn og som Garver Petersens efterfølger. Senere ved folketællingen 1906 ses garver og læderhandler Carl Peter Poulsen som ejer af Vestergade 41, hvor han havde etableret sig 1903, og som han senere havde nybygget³. Ejendommen på Torvet er overtaget af Disconto & Lånebanken og har nye beboere.

Ovenstående er enkelte eksempler på, hvad det er muligt at udfinde af nye oplysninger vedr. person- og familiehistorien i folketællinger og kirkebøger, som her blot er afsøgt for den unge pige Sofies vedkommende og for efterfølgeren som indehaver af forretningen i Maribo. Vedrørende folketællingen 1906 kan det i øvrigt suppleres, at her findes Kaj Munk, endnu som Kaj Petersen, under Opager, Landet sogn, hos familien Munk. Han anføres som deres plejebarn.

Pastor Brøndum i Østofte

Efter dette bidrag til den lokale historiske synsvinkel skal vi nu vende tilbage til artiklens overskrift og mindedigtet for Kaj Munk og til digtets forfatter.

Under hele krigen var den samlende figur i det kirkelige liv i Østofte sogn, sognepræsten Louis Christian Brøndum, endnu i 30'erne. Han var som kun 26-årig kommet hertil i 1932, umiddelbart efter sin embeds-eksamen som cand.theol. Den umiddelbare forgænger var fraflyttet efter få år i embedet. Hans forgængere havde været her læn-

ge, så det var sikkert noget af en satsning for menighedsrådet at vælge en så ung teolog som sognepræst i det midtlollandske sogn. Brøndum bliver indsat i embedet pr. 8. juni 1932, og i august samme år gifter han sig med Antonie Henriksen. Begge er de født på Bornholm, og med sig til præstegården i Østofte har de også Brøndums midaldrende moder, der var blevet enke som 38-årig allerede i 1913, og som tager aktivt del i husholdningen i den store præstegård. Familiens to drenge bliver født i Østofte, sønnerne Jens Christian (1934) og Hans Jørgen (1940), som vi straks skal vende tilbage til.

Et enestående indtryk af besættelsestidens dagligdag i præstegården, set gennem barneøjne, er nemlig for nylig udgivet af bog- og kunstforfatteren Hans Jørgen Brøndum, der er den selvsamme dreng, Hans Jørgen. Det er en smuk og varm roman, der i glimt beskriver livet i præstegården og de begivenheder, der udspiller sig i familien, og ikke mindst de personer i det nære, som gjorde indtryk på udgiveren i drengesårene i Østofte. Dermed giver bogen en del af baggrunden for forståelse af den digtsamling, som faderen udgiver illegalt i 1944, og som rummer digtet Til Kaj Munk.

Foruden det rent familiemæssige er der i romanen "Drengen på stenen" (udgivet 2011) mange oplevelser skildret i venskab med præstegårdsforpagteren, hvis familie boede i en lille ejendom ved indkørslen til alléen til præstegården. Forpagteren stod endnu på denne tid for driften af præstegårdens landbrug og passede husdyrene osv., hvilket giver drengen mange oplevelser. Personkredsen omkring præstegården er i erindringsbogen ikke nødvendigvis oplyst med korrekte navne, som det jo er tilladt i den skønlitterære fortælling, og bogen er da også givet romanens form. Af de vigtigste personer, foruden familien, er præstegårdsforpagteren Anker Larsen ikke nævnt ved

Barndomslandet for "Drengen på stenen" med præstegården til venstre for kirketårnet, og oven for kirken ses præstegårdsforpagterens bolig. Efter luftfoto (Sylvest Jensen) i privat eje. Har tilhørt førstelærer Nielsen, Østofte.

navn, og virkelighedens skolelærer Nielsen kaldes i bogen for førstelærer Johansen. Den unge hushjælp kaldes konsekvent frøken Jensen, hvilket viser sig at være sandt nok, som det senere skal forklares.

Hvad der i denne sammenhæng er særligt interessant, er den anelse af det illegale arbejde, som foregik omkring præstegården, og som førstelærer Johansen (Nielsen) og frøken Jensen deltager i. Også faderen opleves at have del i noget mærkeligt for-dækt, med papirer og tryksager skjult på loftet, bag stråtagets tagspær. Selv om den aldrende forfatter vel nok har vished for det passerede, er det i erindringsbogen skildret med uvishedens fornemmelse for noget spændingsfyldt og hemmeligt.

Familien husede som nævnt i de sidste besættelsesår en ung pige som hushjælp, der var kommet hertil fra Randers. Det er romanens frøken Jensen. Hun har tidligere givet sig til kende og har skrevet i Lolland-Falsters Stiftsbog om sine indtryk af befrielsen som oplevet i Østofte præstegård⁴. Det drejer sig om senere generalsekretær i Folkekirkens Nødhjælp, Boddil Sølling, født Jensen (1922). Hun gik i gymnasiet i Randers under besættelsen og blev i 1943 medlem af en modstandsgruppe i byen. Men da gruppen blev optrevet, måtte hun gå under jorden hos præsteparret i Østofte som ekstra hushjælp og kom som nævnt også her til at indgå i en lokal modstandsgruppes arbejde, med bl.a. før-

*Pastor Louis Christian Brøndum (1906-1988),
sognepræst i Østofte 1932-47. Efter foto (Nissen,
Maribo) i privateje.*

stelærer Nielsen i Østofte. Drengens oplevelse af glimt af dette arbejde i det skjulte, er et gennemgående tema i "Drengen på stenen". Frøken Jensen skildres her med drengen forelskelse og beundring for hendes medvirken som forbindelsesled mellem præstegården og lærerboligen. Førstelærer Nielsen var bl.a. involveret i distributionen af illegale blade og medvirkende ved pastor Brøndums digtudgivelse, ligesom han også tog del i de lokale våbenedkastninger, som Bodil Sølling skildrer det.

En af de helt specielle situationer, der berettes om i "Drengen på stenen", er den stemning, der breder sig i hele præstegården, da man i radioen hørte budskabet om, at Kaj Munk var blevet skudt. Brøndum havde rejst sig fra bordet uden at sige noget og var gået til sit kontor og viste sig ikke resten af dagen, ikke engang til aftensmaden. Moderen forklarede, at drengens far var ven med den præst, der var blevet fundet

skudt i en vejgrøft. Men hvorfor blev han skudt, spurgte storebroderen. Han havde sagt ting i sine prædikener, som tyskerne ikke brød sig om, og drengen frygtede, at de en dag også ville komme og hente deres far. Moderen forsikrede trøstende: "Nej, I kan tage det ganske roligt. Far taler om andre ting i kirken."

Men gjorde han nu også det? – talte om andre ting i kirken. Og var der ikke en reel fare for, at det illegale arbejde kunne blive opdaget? I forbindelse med tidligere arbejde med Østofte kirkes historie er dukket en notits op, som Louis Brøndum skrev ind i Kaldsbogen, og som belyser situationens alvor. Måske skrevet ind i embedsbogen som et vidnesbyrd, hvis der skulle ske ham noget. Her handler det om omgåelse af det forbud, som besættelsesmagten havde udstedt mod udtalelse af mindeord for Kaj Munk eller anden markering i tiden efter mordet den 4. januar 1944 og begravelsen i Vedersø, den 8. januar. Brøndum indleder med den modtagne ordre fra den rigsbefuldmægtigede i Danmark, Dr. Werner Best, og beskriver desuden den ungdomsgudstjeneste i Domkirken i Maribo, som han deltog i om eftermiddagen søndag den 9. januar, dagen efter Kaj Munks begravelse. I Kaldsbogen har pastor Brøndum noteret følgende⁵:

"Modtaget"

Fra Provsten Skrivelse af 5. Januar 1944: "Biskoppen har nu i Aften meddelt mig (pr. Telefon) til videre Bekendtgørelse, at han gennem Udenrigsministeriet har faaet Besked fra Dr. Best om, at Kaj Munks Død ikke maa mindes ved Flagning paa halv Stang, ved offentlig Omtale, fra Prædikestol eller i øvrigt paa nogen som helst anden Maade.

Sigurd Olivarius"

Dette bemærkelsesværdige Forbud blev overtraadt af mange Præster. I Østofte

Kirke mindedes jeg 9/1 K.M. uden Navns Nævnelser; men da jeg om Eftm. prædikede i hans Fødeby Maribo, og Domkirken var fyldt, især af Ungdom og Børn (alle uniformerede Dreng- og Pigekorps havde Nyt-aarsparade og overværede Gudstjenesten i Uniform og med Faner), saa jeg mig nødsaget til at holde en Mindetale og sagde:

”Maribos berømte Søn er død. K.M. kunde digte yndigt om Kærligheds Glæde, om Moderlykke, om Danmark, men kunde ogsaa sige stærke Ord om, hvad det er at være en rigtig Mand. Han var en rigtig Mand, ikke mindst fordi han blev ved med at være en Dreng; – sommetider syntes vi, han var en uartig Dreng, altid var han dog en rigtig Dreng: han havde Drengens varme, ivrige Hjerter sammen med Mandens Mod. – Han stod under Guds Omsorg og under Guds Befaling, og der holdt han urokkeligt fast ved, hvad der for ham var Sandhed og Ret, som det blev sagt ved hans Kiste. Fra den danske Kirke, hvis Tjener han var, og ikke mindst fra Maribo Domkirke, hvor han blev døbt og konfirmeret, skal lyde et: Ære være hans Minde.”

Gudstjenesten afsluttedes iflg. avisens referat med salmen “Vor Gud han er så fast en borg”, som, set i lyset af situationen og besættelsestiden, må have været en meget stærk tekst dengang. Under sidste vers rejste alle sig op i kirken⁶.

Mindedigtet for Kaj Munk

I sin tidligere omtalte artikel om befrielsesdagene i Østoftes præstegård nævner Bodil Sølling, alias frøken Jensen, at pastor Louis Brøndum under besættelsen udgav en digtsamling med titlen “Ulovlige Digte fra en lovløs Tid”. Samlingen blev udgivet illegalt og distribueredes bl.a. via det, som kaldes Fælles-nordisk Forlag som anført på titelbladet. Digtene blev skrevet med skrivemaskine på stencils og senere kopieret i Maribo, hvilket nok har været den del af

processen, som lærer Nielsen har hjulpet til med. Digtsamlingen er spændende ikke blot for sit indhold, men også fordi den understreger, hvorledes der i besættelsestiden overalt i landet var kredse, der understøttede modstandsbevægelsens mere konkrete udtryk, med artikler i den illegale presse og med digte og sange, ligesom kunstnerne engagerede sig og viste modstand.

Samlingen har to forfattere, på titelbladet anført som “A og B”, ligesom hvert af de to afsnit, som digtene er opdelt i, har sit eget titelblad: 1ste Samling: Krigsstemninger af A, og 2den Samling: Danmarks største Sorg, af B. Angivelsen A og B er ikke blot en anonymisering af forfatterne under hensyn til den illegale udgivelse, men er samtidig en forkortelse af de to forfatters efternavne. Anden samling er således skrevet af pastor Brøndum, Østoftes, og første samling af Magda Agerskov, Maribo, som det er tilføjet med håndskrift i det eksemplar af digtsamlingen, som her er benyttet⁷. I den danske nationalbibliografi, som også omfatter illegale tryk, er Magda Agerskovs navn fejlagtigt anført som Magdalene Agerskov, men Magda er det korrekte, hvilket bl.a. fremgår af gravstenen på Maribo kirkegård (1879-1966). Hun var gift med driftsbestyrer ved Det Lolland-Falsterske Jernbaneselskab, civilingeniør F.S. Agerskov⁸.

Louis Brøndums anden samling af de Ulovlige Digte, digtsamlingens side 12-25, omfatter digte med følgende titler: Danmarks største Sorg / 9. April / 29. August: Til Soldaterne som gjorde Modstand / Hvad er Frihed? / Sankerib (Es. 37,29) / Hver Ting til sin Tid / Nordisk Ære / Nazi – Herrefolket / Sabotør / Til Kaj Munk 8. Januar 1944. Brøndums digte er samlet under overskriften Danmarks største Sorg, som dels er titlen på det første af hans digte i samlingen, der taler mod fortsat passivitet og manglende modstand mod Danmarks besættelse, dels uden tvivl skal ses som en

hentydning til det sidste digt i samlingen, Til Kaj Munk.

Som det vil ses, samler mindediget til Kaj Munk fuldstændig de tanker, som Brøndum giver udtryk for i sin prædiken ved gudstjenesten i Maribo Domkirke den 9. januar. Digtet har ikke været offentliggjort siden den oprindelige udgivelse i 1944. Det skal her aftrykkes så tæt på originalens maskinskrevne version som muligt, idet der dog ved gengivelse af digtet, er benyttet almindeligt ø i stedet for originalens ö, og tilsvarende benyttes å/Å i stedet for aa/Aa⁹ for at lette læsningen i nutiden.

**Til Kaj Munk 8. Januar 1944.
De Bar dig til din sidste Seng
i Vedersø i Dag;
Du, Danmarks egen, gode Dreng,
som døde for vor Sag!**

**Som ingen anden talte du
om Dåd og Tro og Pligt,
de stærke Ord, vi ved det nu,
var ikke bare Digt.**

**Du elskede dit Vedersø,
dit Land, dit Hjem, din Viv,
du hadede at skulle dø
og – gav os dog dit Liv!**

**Til Offergang med Liv og Blod
fik Gud dig viet ind:
Han gav dig Mandens stærke Mod
i Drengens varme Sind.**

**Mod Tyskens Løgn og Rænkespind,
mod Had og Vold og Mord,
du satte hele Livet ind,
de tog dig på dit Ord!**

**Du talte altid Rettens Sag
og viste Modet Vej,
– hvor er vi fattige i Dag,
da vi er uden dig!**

**Vi savner din Begejstrings Glød,
Din Kærlighed og Ånd,
du, Danmarks gode Søn, er død
– og det for Morderhånd!**

**Kaj Munk, mon vi var Ofret værd?
Du gav frimodigt alt,
så må vi samles til en Hær,
som kæmper, hvor du faldt!**

**Så er det godt, at vi har haft
en Mand, som viste Vej:
din tapre Kærlighed, din Kraft,
din Troskab, – Danmarks Kaj!**

Det bemærkes, at ved gengivelsen af mindediget er her fulgt originalens indførte tekstrettelser i den stencilerede kopi, af stor betydning for forståelsen af Louis Brøndums fine sprogforømmelse. Således vers 6, anden linje, "og viste Modets Vej" rettet til ...og viste *Modet* Vej. Og vers 8, anden linje, "Du gav os frimodigt alt" hvor ordet "os" er overstreget.

Kirkejubilæet

Ved Befrielsen 1945 blev der endnu en gang lejlighed for pastor Brøndum til offentligt at mindes Kaj Munk og hans kamp for friheden. Østoft Kirke fejrede dette år 600 års jubilæum, omend på misforstået grundlag¹⁰, med højtideligholdelsen henlagt til søndag den 8. juli 1945. I en refererende artikel i Historisk Samfunds årbog¹¹ har Louis Brøndum udførligt skildret jubilæumsfejringens forløb. Der indledes med gudstjeneste i kirken, med stort opbud af herredets præster foruden biskoppen, stiftsamtmanden, stiftsprovst og flere provster, og kirken var lige så stuvende fuld som ved Fredsgudstjenesten efter 5. maj (hvilket ellers var rekorden for mange år), som Brøndum bemærker. Stiftets biskop dr. theol. N.M. Plum prædikede, og Domkirkens udvidede kor medvirkede ved den

højtidelige gudstjeneste, og, som det refereres i Lollands-Posten, var blandt korets bidrag Kaj Munks salme "Der skinner et Lys"¹².

Festprogrammet fortsatte i Præstegårdshaven, ligeledes med stor tilslutning, med "prolog" og historisk optog og foredrag af stedets præst (dvs. Brøndum selv) om kirken historie og om kampen for frihed og ret i landet, "Dengang og nu". Ungdomskorpserne medvirkede også ved højtideligheden, med faner i kirken, og efter foredraget i præstegårdens have, var der optog med bl.a. de nordiske landes flag, og nationalsangene blev sunget. Om aftenen, efter spising og taler for de indbudte og andre med medbragt mad i haven, oplæste bl.a. lærer Nielsen og pastor Brøndum udvalgte stykker af Kaj Munks skuespil "Niels Ebbesen", der var forbudt at opføre og udgive under krigen. Herefter sluttede dagen med en kort aften-gudstjeneste i kirken.

Louis Brøndum slutter sin artikel med at betegne sig selv, vel under indtryk af besættelsestidens tildragelser, som (citater): *Tjeneren, som i sin Tid begyndte som ung Præst netop i denne Kirke, og som siden blev "hvid" i Kirkens Tjeneste*. Lad da hans selvrefleksion stå som udgang på denne artikel, hvis ærinde har været netop at gøre opmærksom på pastor Louis Brøndums illegale digtsamling fra krigens tid og minde-digtet til Kaj Munk.

Louis Brøndum var sognepræst i Østofte indtil vinteren 1947, hvor han flytter embede til Lyngby kirke. Senere højt værdsat forstander og hovedlærer ved Pastoralseminariet fra 1954 og rektor sammesteds 1969-76. Pastor Brøndum døde 1988. For yderligere oplysninger se Paul Nedergaard: Dansk Præste- og Sognehistorie, bd. I, Københavns Stift (1951) og Lolland-Falsters Stift, bd. IV (1957). Kraks Blå Bog 1957 m.fl.

Thomas W. Lassen (f. 1952) nuv. arbejdsmarkedskonsulent i Lolland Kommune, tidl. museumsinspektør ved Lolland-Falsters Stiftsmuseum og Fri-landsmuseet i Maribo. Jf. seneste artikel i Historisk Samfunds Årbog 2013 om De gamle byvåbener og kommunernes nye.

Noter

1. Se herom Chr. R. Jansen: Arkivalieronline.dk. Artikel i *Personalhistorisk Tidsskrift 2008:1*, s. 125-30. Kirkebøger og folketællinger er tilgængelige på netstedet www.arkivalieronline.dk.
2. Deres gravsten findes på Stokkemærke kirkegård med anført dødsdag 16.9.1959 for Oline Rasmussen, der på dette tidspunkt havde været enke i 7 år. Carl Behrens har i en nyligt udgivet bog *Vedersø Lolland retur* (udg. 2014) oplyst om en samtale med en datter af Oline Rasmussen, der kunne berette, at 'den unge pige' mange år efter i 1935 havde lejlighed til at se Kaj Munk ved et folkemøde ved Christanssæde, hvor digterpræsten var indbudt som taler.
3. Se *Huse i Maribo* (udg. 1985), s. 325. Garverivirksomheden på stedet har i nutiden givet navn til andelsboligforeningen Garvergården. Garvermester C.P. Poulsen overtager på et tidspunkt også Vestergade 9, sadelmager Waels ejendom, hvor den unge Kaj Munk ofte kom hos onkelen og fasteren. Carl P. Poulsen dør 1946.
4. Bodil Sølling: Befrielsen oplevet i Østofte præstegård. *Stiftsbog og landemode-akt for Lolland-Falsters Stift 1995*, s. 43-46. Se desuden om Bodil Sølling (1922-2008) i *Dansk Kvindebiografisk Leksikon*, netudgave på kvinfo.dk.
5. Kaldsbog for Østofte Pastorat (1814-1954) LA Kbh., s. 202.
6. Nævnes i omtale af ungdomsgudstjenesten i *Lollands-Posten 10. januar 1944*.

7. *Ulovlige digte i en Lovløs Tid*, af A og B, u.å., i Det kongelige Biblioteks samling af illegale skrifter. Et eksemplar af digtsamlingen er ligeledes registreret i Stiftsbibliotekets særlige Kaj Munk samling, ved Lollandbibliotekerne.
8. Jfr. www.gravminderegistrering.dk, Maribo kirkegård, Magda Agerskov, f. Hiort-Lorenzen. Af Magda Agerskovs digte i samlingen har Bodil Sølling i artiklen 1995 (se note 4) gengivet et af hendes digte i den tro, at det var skrevet af Louis Brøndum, ligeledes forfattet ved Kaj Munks død.
9. Digtsamlingen er uden anført årstal på titelbladet, men der kan formentlig ikke være tvivl om, at det er 1944, idet udgivelsen bl.a. er nævnt i Louis Brøndums egenoplyste biografi i *Nedergaards Præstehistorie 1951* (jfr. slutnote), som udgivet i 1944.
10. Kirken skulle være indviet 1345, mente man, men der er tale om en udstedt afladsbevilling til kirken i 1345, den 4. juli, og ikke et indvielsesbrev for den i øvrigt godt 100 år ældre kirke. Se herom Østofte Kirke. Sogn og kirke gennem århundreder ved Thomas W. Lassen, udgivet af Østofte Menighedsråd 2011.
11. Louis Brøndum: Østofte Kirkes 600-Aars Jubilæum. *Lolland-Falsters historiske Samfunds Aarbog 1946*, s. 148-54. Til det lokale forfatterskab hører også en kort omtale af Østofte Kirke (s. 83f.) i fællesudgivelsen af Lolland-Falsters præster: *Lolland-Falsters Kirker*, udg. 1936 af De lolland-falsterske Venstreblade.
12. Nævnes i omtalen af "Kirkejubilæet i Østofte" i *Lollands-Posten 9. juli 1945*, men ikke nævnt af Brøndum i ovennævnte artikel.

Løggård

Et palisadeanlæg fra den yngre bondestenalder

Af Marie Brinch

Lang tid før den første gravemaskine gik i gang med anlægsarbejdet til den nye omfartsvej ved Nykøbing Falster, blev den 5,6 km lange strækning fra Gedser Landevej til Skovalléen undersøgt af arkæologer. Arbejdende arkæologer kan man opleve overalt i landet, hvor store og små anlægsarbejder truer sporene efter vores fælles fortid. Målet er naturligvis at undersøge de berørte arealer og registrere fortidsminderne, inden de forsvinder til fordel for nye boliger, fabrikker – eller som i dette tilfælde, veje.

Arkæologens vindue til fortiden styres oftest af tilfældigheder, og det vi finder, er næsten altid løsrevne dele af en helhed, som kun svagt lader sig erkende, når mulden bliver fjernet. Dette er naturligvis også tilfældet ved etableringen af en ny vej. Men den lange, sammenhængende strækning giver dog samtidig en mulighed for at lave et tværsnit gennem kulturlandskabet og se de arkæologiske spor i sammenhæng med hinanden, hvilket giver en mere nuanceret forståelse af, hvordan fortidens mennesker udnyttede og levede i landskabet.

I marts måned 2012 begyndte forundersøgelsen af det 50 meter brede vejtracé, og i november samme år blev den sidste udgravning tilendebragt. Undervejs var 29

nye arkæologiske lokaliteter blevet registreret og dokumenteret, og vores viden om livet på Falster fra oldtid til nutid er udbygget markant. Lokaliteterne talte både diffuse aktivitetsspor i form af enkelte affalds- eller kogegruber og hele eller delvist hele gårdtomter med hegn og huse. Det mest usædvanlige fund var dog et palisadeanlæg fra den yngre bondestenalder.

Bondestenalderens palisadeanlæg

Palisadeanlæg hører til blandt bondestenalderens mest gådefulde og mærkelige konstruktioner. Navnet dækker over en forskelligartet gruppe anlæg, hvis fællesnævner er de lange palisadehegn, som afgrænser et område fra det omkringliggende landskab. Palisadeanlæggene er kendt over det meste af Vesteuropa, og knytter sig til de mennesker, som bosatte sig her efter landbrugets indførelse. I Danmark bruges udtrykket *tragtbægerkulturen* efter disse menneskers karakteristiske lerkar, men de er mest kendt for opførelsen af de mange tusinde dysser og jættestuer, som endnu i dag pryder landskabet. Det var med *tragtbægerkulturen*, at landbruget blev indført i Danmark. De indvandrede formentlig sydfra i tiden omkring 3950 f.Kr. og medbragte ikke kun viden om husdyrhold og agerbrug, men også et nyt

tankesæt, der både viste sig ved en anderledes gravskik og ved opførelsen af palisadeanlæggene.

For bare 40 år siden var bondestenalderens palisadeanlæg et helt ukendt fænomen i Danmark¹.

I dag har man kendskab til mere end 30, men palisadeanlægget ved Løggård på Falster er det første fundet på Sydhavsøerne, og er dermed også det sydligste af sin slags i Danmark. Palisadeanlæggene er alle opført i bondestenalderen og kan inddeles i to grupper: de tidlige palisadeanlæg, også kaldet 'Sarupanlæg', opført i perioden ca. 3400-3100 f.Kr., og de sene palisadeanlæg, som er opført ca. 2900-2400 f.Kr.²

Palisadeanlægget ved Løggård er opført mellem 2800 og 2400 f.Kr. og tilhører dermed gruppen af sene anlæg. De adskiller sig ikke væsentligt fra de ældre anlæg med undtagelse af nogle få konstruktionsmæssige detaljer, heraf særligt fraværet af de såkaldte systemgrøfter, som er karakteristiske for de ældre anlæg. Fælles for begge grupper af palisadeanlæg er, at de er anlagt på højdedrag eller næs, hvor de afgrænser et område fra det omkringliggende landskab ved hjælp af palisader. Ved opførelsen har datidens bygherrer i vid udstrækning taget hensyn til landskabet, og da de gerne inddrog naturlige skrænter i afgrænsningen af anlæggene, kan anlæggenes form variere meget fra trekantede til aflange, ovale eller runde anlæg. Landskabet bestemte også ofte deres størrelse. Palisadeanlægget ved

Kort over den nordlige del af omfartsvejens forløb øst for Nykøbing Falster. Lokaltiteten med palisadeanlægget er markeret med stjerne.

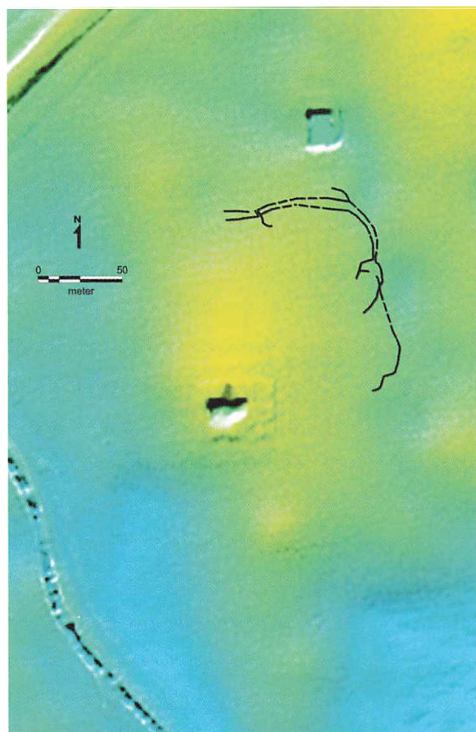
Løggård hører til blandt de mindste med sine ca. 1,7 hektar, mens de største palisadeanlæg i Danmark dækker områder på op til 20 hektar³, hvilket svarer til omkring 40 fodboldbaner.

Gådefulde stolperækker

Følger man omfartsvejen nordover fra Grønsundsvej, kommer man igennem et landskab, som er karakteristisk for denne del af Falster. Mod nordvest hæver terrænet sig op mod åsen, der i dag krones af landsbyen Systofte. Mod øst falder terrænet igen og præges af moser og åløb, der siden tidernes morgen har forbundet Guldborgssund med indlandet.

I dag dominerer Nykøbing Falster hele området vest for omfartsvejen. Men i den yngre stenalder må man forestille sig et landskab med tætte skove afbrudt af åbne vidder, hvor man fra de små højedrag ved åsens fod på en klar dag har kunnet se hele vejen til Lollands kyst. Det let bølgede landskab på plateauet mellem den høje ås og den lave kyst var ideelt for stenalderbønderne at anlægge deres gårde i. Det var et smukt og varieret landskab med adgang til både agre, enge, åløb, skove og selvfølgelig kysten. Tættest på gårdene lå marker, græsningsarealer og vandløb, bag ved disse bredte skovene sig, hvorfra man kunne hente brændsel og tømmer, og endelig længst væk, kysten.

Hvor omfartsvejen krydser Stubbekøbingvej, umiddelbart vest for gården Løggård, passerer den nye vej et mindre højedrag, der hæver sig ca. 4 meter over havoverfladen. Højedraget afgrænses på alle sider af lavtliggende, fugtige områder, der mod sydvest domineres af den brede Tingsted ådal. Allerede tidligt stod det klart for arkæologerne, at området kunne gemme spor fra stenalderen. Inden de arkæologiske undersøgelser for alvor gik i gang, blev mar-

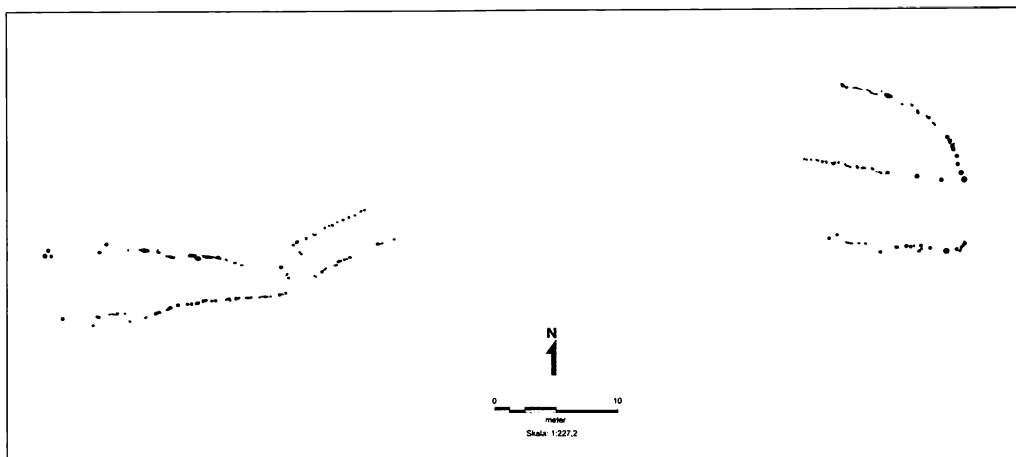
Et reliefkort giver mulighed for at se højdeforskelle i landskabet. Sætter man planen over palisadeanlægget ind på et reliefkort over området, ses det tydeligt, at hegnsløbene løber langs kanten af højedraget (det gule område) og ser ud til at afgrænse dette fra det omkringliggende lave (blå) område.

ken derfor afsøgt systematisk. Håbet var at finde koncentrationer af flintredskaber og flintaffald i muldlaget, som kunne give en fornemmelse af, hvor stenalderens bopladser lå. Afsøgningen gav resultat. I området umiddelbart syd for Stubbekøbingvej blev der fundet to koncentrationer med flintøkser, skrabere, flintbor og flintknive samt flintafslag fra produktionen af redskaberne. De fleste af flintredskaberne kunne dateres til den yngre bondestenalder, nærmere bestemt i tiden 2800-2400 f.Kr.

Et udvalg af de flintredskaber, som blev fundet ved den systematiske afsøgning af marken inden udgravningen. Øverst ses flintøkser, nederst ses skraber.

Planen viser et udsnit af palisadeanlægget. Yderst til venstre ses gruppe A, og yderst til højre ses gruppe B. Der har formentlig ligeledes været stolpehullsrækker mellem de to grupper, men disse var ikke bevaret.

Da gravemaskinen begyndte at fjerne muldjorden, viste det sig hurtigt, at der ikke var tale om en boplads. Flere rækker af tætstillede stolpehuller dukkede op som mørkegrå aftegninger i den gule lerjord. Rækkerne viste sig at bestå af fire afbrudte grupper: A, B, C og D. A bestod af i alt 82 stolpehuller fordelt på to 24 meter lange rækker, der løb parallelt med en afstand på mellem 3 og 6 meter i en øst-vestlig retning. Midt i gruppen markerede en tværgående stolperække formentlig en indgang til det til indhegnede område. Den ca. 3 meter lange adgangsvej var afskærmet af et hegn, og afskærmningen fortsatte omkring 6 meter inden for palisadevæggen⁴. Omkring 30 meter længere mod øst lå B. Denne gruppe bestod af i alt 50 stolpehuller, der var fordelt på tre ca. 13 meter lange parallelle stolperækker. Afstanden mellem rækkerne var her ca. 6 meter⁵.

Gruppe C lå syd for B og bestod af i alt 69 stolpehuller, som dannede en lukket indhegning omkring en større affaldsgrube, der lå inden for palisadevæggen⁶. Tilsva-

rende indhegninger om affaldsgruber er fundet ved andre palisadeanlæg og er formentlig knyttet til de aktiviteter, der fandt sted inden for palisaden. Sandsynligvis har en del af indhegningen indgået direkte i selve palisadeforløbet. Gruppe D fortsatte i sydgående retning og bestod af 32 stolpehuller, som dannede et ca. 48 meter langt hegnforløb⁷. Midt på dette forløb markerede to indtrukne stolpehuller formentlig endnu et indgangsparti, som dog var mindre end det andet.

Der er ingen tvivl om, at de fire grupper af stolperækker oprindeligt har været forbundet i ét langt forløb. Stolpehullerne var ens med en diameter på 20-30 cm, og de var placeret så tæt, at man må forestille sig stolperækken som en massiv palisade, der har dannet en markant indhegning på højdedragets nordøstlige side. Kulstof 14-dateringer fra alle fire grupper viste, at palisaden var blevet opført mellem 2800 og 2400 f.Kr.

Inden for palisadevæggen opdelt flere hegnforløb området i mindre sektio-

Udgravningsfoto, der viser et udsnit af gruppen D, som var den sydligste del af palisadeforløbet. Her bestod palisadevæggen kun af en enkelt række stolper.

ner, mens en række besynderlige runde og halvrunde konstruktioner kan være sporene efter midlertidige huse eller hytter, som er blevet opført i forbindelse med aktiviteterne ved palisadeanlægget⁸. Ligeledes inden for palisadeforløbet blev der fundet tre store nedgravede affaldsgruber, som indeholdt dyreknoget, lerkarskår og flintredskaber magen til dem, som var blevet fundet ved afsøgningen af marken. Ingen af disse fund syntes dog at have forbindelse til kultiske aktiviteter. Snarere var der tale om almindeligt husholdningsaffald, som man finder det på bopladserne. Hvordan kunne dette hænges sammen med palisadeanlægget og den klassiske tolkning af dem som kultanlæg?

Hvorfor byggede man palisadeanlæg?

Palisadeanlæggene blev bygget over en lang periode på omkring 1500 år og må

have spillet en væsentlig rolle i datidens samfund. Ressourceforbruget ved et byggeri af denne type var stort. Alene indsamling og forarbejdning af tømmeret var et tidskrævende arbejde, men dertil kom selve opførelsen af de imponerende anlæg. Beregninger har anslået, at det ville tage 30-80 mand omkring 3 måneder at opføre et palisadeanlæg som det ved Løggård⁹. Store anlægsprojekter var dog ikke fremmede for tragtbægerkulturen. De tusindvis af dysser og jættestuer vidner ligeledes om et samfund, som var i stand til at mobilisere den nødvendige arbejdskraft til at opføre disse store bygningsværker. Arbejdskraften må være blevet indhentet fra et større område, hvilket i sig selv har krævet et stort logistisk overblik med omfattende organisering. Når man investerede så mange ressourcer i opførelsen af palisadeanlæggene, må deres

Registrering af en af de lange stolpehulsrækker.

betydning for samfundet have været tilsvarende stor.

De tidlige palisadeanlæg kædes traditionelt sammen med bondestenalderens døde kult. Byggeriet af anlæggene foregik parallelt med opførelsen af de mange dysser og jættestuer, og noget tyder på en forbindelse mellem de to fænomener. På det store palisadeanlæg ved Sarup på Sydfyn (ca. 3400-3100 f.Kr.) fandt man menneskeknogler ved udgravningen af nogle dybe grøfter inden for palisadevæggen¹⁰. Men da skeletterne ikke var hele, måtte de være blevet flyttet fra det oprindelige begravelsessted. Dette mønster stemmer overens med de begravelser, som arkæologerne finder i dysser og jættestuer. Her er det tydeligt, at de døde først blev gravlagt, efter at kødet var borttrådet fra knoglerne, for skelet-

terne ligger ikke altid anatomisk korrekt i graven. I nogle tilfælde har man endda sorteret knoglerne ved gravlæggelsen, så f.eks. lemmeknogler og kranier blev lagt i forskellige bunker. Det er på baggrund af dette blevet foreslået, at bondestenalderens begravelsesritual må have bestået af to dele: først en begravelse på palisadeanlægget, hvor kødet skulle rådne bort, og senere en genbegravelse af knoglerne i dyssernes og jættestuernes fællesgrave. Det er muligt, at den lidt omstændelige procedure efter datidens opfattelse skulle sikre, at den døde ikke gik igen, og det er sandsynligvis også derfor, at begge begravelser blev ledsaget af yderligere ritualer, som skulle sikre, at døren til dødsriget var forseglet.

For de yngre palisadeanlæg synes billedet at se lidt anderledes ud. På palisadeanlæg-

De store affaldsgruber blev udgravet med håndkraft i kvadratmeterfelter:

get ved Løggård blev der ikke fundet entydige spor efter dødekultens ritualer. Selvom det ikke kan udelukkes, at affaldsgrubernes indhold var resultatet af ofringer, virker det usandsynligt, for flintredskaberne, lerkarrene og dyreknoglerne ligner som nævnt den type affald, man normalt finder ved udgravning af oldtidens bopladser. Det er dog interessant i denne forbindelse, at flintredskaberne tæller økser, mejslers, skiveskrabere og bor – alle redskaber, som har været brugt til forarbejdningen af træ. Måske det var efterladenskaber fra selve opførelsen af palisadeanlægget?

Fundene af husholdningsaffald og flintredskaber kendes ligeledes fra andre samtidige palisadeanlæg, og særligt de sydsvenske anlæg synes at have mange ligheder med palisadeanlægget på Falster¹¹. Ved udgravningen af palisadeanlægget ved

Hyllie i Skåne blev der fundet tilsvarende nedgravede affaldsgruber med husholdningsaffald, hvilket fik udgraveren til at pege på, at det var sporene efter (kortvarig) beboelse snarere end religiøse handlinger¹².

I den arkæologiske litteratur kaldes palisadeanlæggene ofte for 'samlingspladser'. I bondestenalderen boede menneskene stadig forholdsvis spredt i landskabet på små bopladser, der kun rummede en eller få familier¹³. Den daglige omgangskreds var begrænset, og det er sandsynligt, at palisadeanlægget fungerede som et fælles omdrejningspunkt for en æt eller klan. Her mødtes man på bestemte tidspunkter, festede, udvekslede varer og viden og indgik ægteskaber eller alliancer. Palisadeanlæggene havde formentlig altid haft denne

funktion sideløbende med opretholdelsen af dødekulten. Men i perioden 2800-2400 f.Kr. var byggeriet af dysser og jættestuer ophørt, og selvom man fortsatte med at begrave sine døde i fællesgravene, var det et udtryk for, at tankesættet igen var ved at ændre sig. Da man byggede palisadeanlægget ved Løggård tyder noget på, at det var den sociale funktion, der var den væsentligste, og ikke de særlige begravelsesritualer.

Det sidste palisadeanlæg

Palisaden ved Stubbekøbingvej hører til den sidste generation af bondestenalderens palisadeanlæg. Det blev opført i en periode med oprud. I mere end 1500 år havde tragtbægerkulturen domineret landet, men nu var nye tider på vej. Hvorfor ved man ikke med sikkerhed, men det viser sig tydeligt i det arkæologiske materiale, hvor både flintredskaber og lerkar ændrer form og udtryk. Som det var tilfældet 1500 år tidligere, var det formentlig en indvandring sydfra, der medførte ideologiske og kulturelle ændringer. Mens der i tragtbægerkulturen havde været fokus på fælleskabet, synes de nye strømninger at koncentrere sig om individet. Forandringens vinde blæste kraftigst i Jylland, mens øerne oplevede en mere gradvis overgang til den nye tid. En af tragtbægerkulturens sidste bastioner kan have været på Falster, hvor man – måske som en sidste krampetrækning – byggede et palisadeanlæg som et markant, men døende symbol på det kulturelle tilhørsforhold.

Marie Brinch er cand. mag. i forhistorisk arkæologi, og er ansat som museumsinspektør på Museum Lolland-Falster. I 2012 var hun udgravningsleder på de arkæologiske undersøgelser i forbindelse med den nye omfartsvej ved Nykøbing Falster.

Litteratur

- Andersen, N. H. 1997. *The Sarup Enclosures*. Jysk Arkæologisk Selskab.
Brink, K. 2004. The Palisade Enclosure at Hylle, SW Scania. *Journal of Nordic Archaeology Science* 14, 2004. (s.35-44).
Brink, K. 2009. *I Palissadernas tid*. Malmö Museer 2009.
Jensen, J. 2001. *Danmarks Oldtid. Stenalder*. Gyldendal.
MLF00633 Løggård. Udgravningsberetning. Museum Lolland-Falster 2012.

Noter

1. Andersen 1997.
2. Brink 2004.
3. Jensen 2001: 390-91.
4. Der blev lavet i alt seks kulstof 14-dateringer på denne koncentration, der består af de to konstruktioner K1 og K2. Tre prøver blev lavet på trækul af ask, to blev lavet på trækul af hassel og én blev lavet på trækul af kernerfrugt. Sidstnævnte gav det ældste resultat på 2821-2630 f.Kr. (AAR18379). Det yngste resultat kom fra prøven af hassel og gav dateringen 2575-2457 f.Kr. De øvrige dateringer placerer sig mellem disse. De nævnte resultater er alle kalibreret 95,4 %.
5. Der blev lavet i alt tre kulstof 14-dateringer på denne koncentration (K3). To prøver på trækul af ask gav resultatet 2574-2474 f.Kr. En prøve blev lavet på et forkullet bygkorn og gav resultatet 2504-2436 f.Kr. Alle kalibreret 95,4 %.
6. Der blev lavet fire kulstof 14-dateringer (K4-K5). Én prøve på trækul af pil gav resultatet 2581-2469 f.Kr., og tre prøver på ask gav resultatet 2677-2472 f.Kr. Alle kalibreret 95,4 %.
7. Der blev lavet to kulstof 14-dateringer, begge på trækul af ask. Prøverne gav hhv. resultatet 2851-2677 f.Kr. og 2631-2477 f.Kr. Kalibreret 95,4 %.
8. I alt er 28 konstruktioner blevet registreret på lokaliteten, men kun palisadeforløbene er AMS-dateret.
9. Jensen 2001: 388.
10. Andersen 1997.
11. Brink 2009.
12. Brink 2009: 41.
13. Jensen 2001.

Spanierne på Lolland

Af Peter Heiberg

I 2008 blev 200-året for det spanske hjælpekorpss, som Napoleon sendte til Danmark, mindet med udstillinger og bogudgivelser. Korpsets hjemsendelse via Lolland-Falster blev ved denne lejlighed stort set ikke omtalt. Det rådes der bod på i denne artikel, som blandt andet fortæller historien med en glemt roman som kilde.

1808 – Spanske soldater i Danmark

Med Freden i Kiel 1814 og den efterfølgende Wiener-kongres stod det helt klart, at Danmark efter godt 12 års krigstilstand var blevet et forarmet og meget lille kongerige. I 1813 var staten desuden gået bankerot på grund af den langvarige krigstilstand, og året efter var Norge tabt som resultat af fredsvilkårene.

I 1808 rykkede 27.000 franske, spanske og hollandske soldater ind i Danmark. De skulle hjælpe med at vinde Skåne tilbage (Det kgl. Bibliotek).

Marche & Cantonnement præsenteret des differents Colonies de l'Armée aux Ordres de S. M. Le Maréchal, Prince de Ponte-Covo, destinés pour l'Isle de Seeland (Esland) d'après les ordres du Roi danois du 18 Mars.

Marsch & Cantonnement der Colonnen, welche in Schlesien 1792

Dates	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
2. 6. Mars	Agder	Agder	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3	Konow	Agder	-	Agder	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
4	Agder	Konow	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder
5	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder
6	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder
7	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder
8	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder
9	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder
10	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder
11	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder
12	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder
13	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder
14	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder
15	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder
16	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder
17	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder
18	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder
19	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder
20	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder
21	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder
22	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder
23	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder
24	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder
25	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder
26	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder
27	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder
28	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder
29	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder
30	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder	Agder

À Sa Majesté Le Roi de Danemark & de Norwège.

*Le Roi des Indes, de la Sibirie, de la Chine
J. B. Schrey*

Noter: Les Colonnes qui sont dans les Colonnes, sont destinés pour le Schlesien de 1792.

Opgørelse over troppernes bevægelser og kantonnementer pr. 18. marts 1808 (Rigsarkivet).

I perioden 1772-1801 havde Danmark under de mange krige forholdt sig neutralt. Neutraliteten var blevet udnyttet dels ved at overtage de handelsruter, som de krigsførende nationer ikke længere kunne besejle, dels ved at fragte krigsførende nationers ladninger pro forma under dansk flag. Det sidste var forbudt ifølge internationale konventioner, og det bragte Danmark stor velstand, men betød også, at man konstant var på kollisionskurs med Storbritannien.

Konflikterne med briterne var mange, og Slaget på Reden i 1801 var første alvorlige varsel om, at neutraliteten på sigt ikke kunne opretholdes. Den florissante periode, som den kaldes, sluttede dog først

endeligt seks år senere. Det skete i september 1807, hvor briterne i et forebyggende angreb belejrede København, mens den danske hær stod i Holsten. Efter et massivt terrorbombardement af hovedstaden kapitulerede Danmark nogle dage senere. Som betaling for fred måtte Danmark aflevere det meste af sin flåde til briterne, der på dette tidspunkt var Europas femtestørste – og en æra som stormagt på søen sluttede hermed.

Som reaktion på denne ydmygelse indgik Danmark en alliance med Frankrig og Rusland. Prisen for at indtræde i alliancen med kontinentets mægtigste stormagter var bl.a. at kronprinsregenten, Frederik 6., reelt

Soldater fra regimenterne Asturias og Guadalajara, der var regimenterne, som kom til Sjælland og begik mytteri i Roskilde d. 31. juli 1808. (Suhrs spanske soldaterbilleder, 1808).

forpligtede Danmark til at deltage i en krig mod Storbritanniens allierede, Sverige.

I 1808 planlagdes der en tofrontskrig mod Sverige. Rusland rykkede ind i det svenske Finland, og den danske hær forberedte sig på en invasion af Skåne, som skulle støttes af 27.000 franske, hollandske og spanske soldater under ledelse af Napoleons marskal, Jean Baptiste Bernadotte – manden, der paradoksalt nok senere blev konge af Sverige. Denne invasion skulle dog aldrig blive til noget.

Bernadotte stod i 1808 allerede i Hamborg med sine soldater tæt ved den danske grænse og kunne starte indmarchen i Danmark med kort varsel. Da de udenlandske soldater i midten af marts marcherede ind i Rendsborg, fik kongen, Christian 7., ved synet af dem et slagtilfælde og døde på stedet. Fremrykningen i Jylland gik planmæssigt med indkvartering i forskellige jyske provinsbyer. Det samme med overførslen af tropperne til Fyn. Det mest markante vidnesbyrd fra denne periode er slottet Koldingshus' brand, hvor de spanske gæster fyrede for hårdt i kaminerne. Branden ødelagde så store dele af slottet, at man opgav at genopbygge det. På trods af det blev mødet med lokalbefolkningen stort set en positiv oplevelse. På deres vej gennem landet blev spanierne fulgt med stor nysgerrighed og interesse. De var eksotiske med deres flotte og farverige uniformer. Spisevanerne var meget anderledes, og man bemærkede, at f.eks. snegle og svaler var delikatesser for dem. Spaniernes musik og sang var af en helt anden karakter end den, man kendte til. I den folkelige overlevering har det også været et faktum, at ikke så få piger lod sig betage af de fremmede, og at det i løbet 1809 resulterede i små mørkhårede børn. Hvem har ikke hørt om familier med spansk blod i årene?

Da Bernadotte nåede frem til Nyborg, gik hele operationen i stå. Dels på grund

af tronskiftet, dels på grund af engelske krigsskibe i Storebælt. Han havde satset på at komme over et isbelagt bælt. Tøvejr var sat ind, og isen var gået i drift. Han undersøgte, om isen kunne forceres andre steder, og nåede helt til Nakskov, hvor han fra Tårs færgested forsøgte, om det var muligt derfra at komme over isen til Langeland – som svenskerne gjorde det i 1658. Det var heller ikke længere muligt herfra, og han drog så tilbage til Koldinghus.¹

I maj 1808 var der oprør i Madrid mod Napoleon, og misnøje bredte sig blandt de spanske soldater her i landet. Størsteparten var stadig placeret i Nyborg under den spanske general marquis de la Romanas kommando. Overførsel af soldater til Sjælland påbegyndtes i slutningen af maj med de to infanteriregimenter, Asturias og Guadalajara, som blev indkvarteret i Roskilde.

I Nyborg indledte general Romana i al hemmelighed forhandlinger med briterne. Det lykkedes ham at trække sine tropper ned til Langeland, hvorfra han i slutningen af august 1808 kunne indskibe 9.000 mand på engelske krigsskibe. De blev sejlet tilbage til Spanien og fortsatte krigen, men nu på briternes side.

De spanske soldater i Jylland, som ikke var sluppet afsted med general Romana, blev afvæbnede og ført til Hamborg. De to regimenter fra Roskilde, som ydermere havde gjort mytteri, blev bl.a. fra Lolland ad tre forskellige veje (Nysted, Rødby og Nakskov)² ligeledes ført til Hamborg, hvor Bernadotte igen havde opslået sit hovedkvarter. Her blev de holdt i krigsfangeskab et års tid, hvorefter de, formeret i et nyt regiment, blev sendt til Rusland i 1812 og dér næsten fuldstændig udsløttet.

Pedrillo

eller

Den spanske Lollænder.

Fortælling

af

Reiemhyl.

R. H. M.

Kjøbenhavn.

Forlagt af og trykt hos S. Trier.

1854.

Titelbladet til romanen "Pedrillo – den spanske Lollænder", der udkom 1854 i København (Det kgl. Bibliotek).

Den spanske lollænder

Kilder, som fortæller om de franske og spanske soldaters bevægelser og ophold på Lolland-Falster, er yderst sparsomme. Der findes lidt i Stiftamtmandens Kopibøger 1808 om bl.a. indkvarteringer i Nakskov, hvor man som følge deraf fik anvist 600 rigsdaler som forskud på indkvarteringspengene. Det fremgår også, at man i marts 1808 fik underretning om, at Bernadotte ville passere Nakskov på vejen til Fyn.

Der findes heller ikke meget skriftligt om udskibningerne af spanierne som krigsfanger fra Lolland. Fra tidligere på året i 1808 findes der minutøse indberetninger

til kongen om, hvor tropperne befandt sig, og hvor de var på vej hen. Efter mytteriet i Roskilde, hvor spaniernes status blev ændret til at være krigsfanger, er der stort set intet overleveret i danske arkiver.

I årene efter 1808 kan man finde spaniolerne, som de i folkemunde blev kaldt, som dramatiske indslag i romaner, noveller og skuespil. Mest kendt er nok skuespillet *Skilles og mødes* af H.C. Andersen og hans beretning i et digt om mødet med en spansk soldat. Steen Steensen Blicher har også i en novelle, *Spaniolerne*, brugt mødet med de eksotiske fremmede til en spændende og stadig læseværdig historie.

Blandt de i dag glemte romaner finder man *Pedrillo – den spanske Lollænder*³ fra 1856. Den er skrevet af en forfatter med det mystiske navn: Reiemhyl. Ved et tilfælde faldt jeg over titlen, og jeg var ikke et øjeblik i tvivl om, at den bog måtte jeg læse. Da jeg fik den i hånden på Det kongelige Biblioteks læsesal, var det også åbenbart, at den ikke havde været i menneskehånd i næsten 150 år. I to dage sad jeg på læsesalen og var helt opslugt af en spændende beretning, der tager sin begyndelse i starten af 1800-tallet i Magleskov Huse – en lille samling huse fem km syd for Dannemare helt ude ved Østersøen. Betaget af den spændende – omend temmelig omstændeligt fortalte – historie, måtte jeg finde ud af, hvor meget hold der var i den og ikke mindst, hvem forfatteren kunne være.

Det sidste viste sig ikke at være så vanskeligt endda. Da jeg et stykke tid havde kigget på navnet Reiemhyl gik det op for mig, at stavede jeg navnet bagfra, så fik jeg efternavnet: Lyhmeier. Et ikke så almindeligt efternavn, hvilket dog lettede gennemgang af folketællinger og kirkebøger. Her var der et godt match til en exam. jurist Joachim Christian Lyhmeier. Han var gan-

ske vist født i København i 1794 og døde der i 1879, men i en længere årrække, i alt fald til hen i mod 1850, var han brændevinsbrænder og forligskommissær i Rødby og gift med en datter af Rødby-købmanden Hans Christian Hjorth. En ikke helt almindelig brændevinsbrænder, der i 1842 blev valgt som suppleant for Købstæderne til Stænderforsamlingen i Roskilde 1842. Sine sidste år levede han som ejendomshandler i København⁴. Det er efter min bedste overbevisning forfatteren til romanen.

Som før nævnt starter romanen i Magleskov Huse. Her sidder fiskeren Poul Jensen en stormfuld aften i slutningen af oktober

1808 i heftig sindsbevægelse på en bæk ved Østersøen og begræder tabet af sin kone og deres eneste søn. I tilbageblik får vi Poul Jensens historie. Hvordan han som ung i 14 år sejlede på verdenshavene. Som 30-årig kunne han lægge op og få “Ben under eget Bord”. Han købte hus med nogle tønder land og fiskeredskaber. Det går ham godt, og han finder “en skikkelig og almindelig agtet Pige”. Anne, som hun hedder, bliver ham “en begavet Husfælle med Hang til Flid, Orden og Sparsommelighed”. Der er kun et problem – det trækker ud med, at hun kan lyksaliggøre ham med en arving. Da det endelig sker, vender lykken tilbage i fiskerhjemmet.

Velbevaret 1700-tals strandgård i Magleskov Huse. Gården kunne have været Pedrillos barndomshjem (Foto: Peter Heiberg).

Flere danske søfolk blev i 1600- og 1700-tallet taget og holdt som slaver bl.a. i Algier. Danske orlogsskibe var derfor ofte på togt i Middelhavet. Her ses danske orlogsskibe på Algier Rhed 1772 (Schiffahrtsmuseum, Flensburg).

Det blev en søn, som døbes Halvor. Da Halvor efter en lykkelig barndom fylder 16 år, vil faderen have, at sønnen skal stå til søs, som han selv gjorde, fordi han altid havde “anseet Sølivet for en munter og behagelig Tumleplads”. Det er mor Anne meget imod, men da Poul i nogen grad “lider af mangel på Bøielighed i Karakteren”, trumfer han sin vilje igennem. Halvor kommer ud at sejle i 1794 og kommer med en brig til Middelhavet.

Anne undlader ikke at fortælle sin mand, at det vil hun ikke overleve, og at hun, inden Halvor eventuelt skulle vende hjem, “altforvist vil ligge baade død og begravet paa Sognets Kirkegaard”. Efter nogle måneder kommer der brev om, at skibet “under en heftig eller rettere orkanagtig Storm

ved dets Ankomst var forlist ved Kysten af Afrika og at Besætningen paa to Mand nær, vel var reddet, men derimod geraadet i tyrkisk eller algerisk Fangeskab”. Det var mere, end Anne kunne bære, og hun dør ret hurtigt herefter “af en hidsig og stærk nervus Feber”. På Dannemare sogns kirkegård bliver hun begravet “under en venlig med Sand bestrøet og af Buxbom og Eviggrønt pyntet Gravhøj”.

Forholdene på den algeriske kyst kan i slutningen af 1700-tallet minde om de tilstande, der indtil fornylig herskede ved Somalia. Kapring af skibe og tilfangetagelse af besætninger, som kun blev frigivet mod løsepenge, var virkeligheden⁵. Indtil der blev betalt løsepenge, blev de europæiske søfolk holdt som slaver. Det samme over-

gik Halvor, og han må tilbringe ni år som slave med mark- og havearbejde hos forskellige ejere, før det i 1803 lykkes ham at flygte med en spansk medslave, Aleppo. De undslipper i en lille båd og bliver samlet op af et skib, der skal til Malaga, hvor Aleppo stammer fra. Han er søn af en rig og agtet mand, som dér ejer en stor vingård.

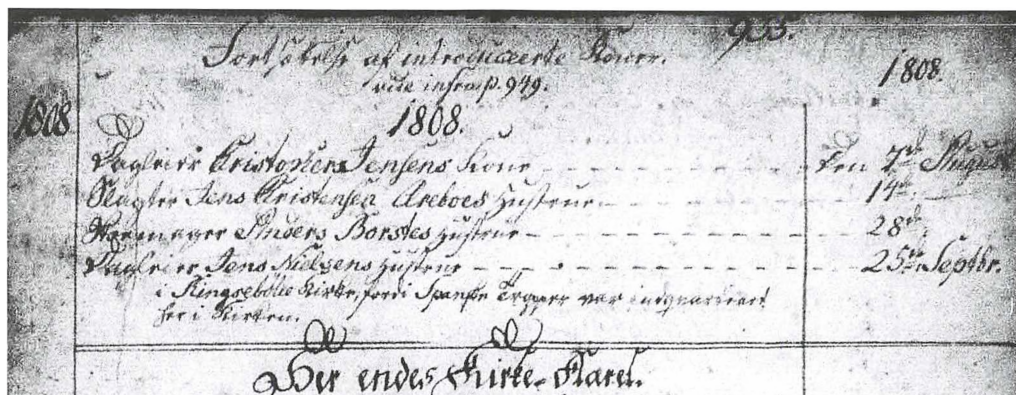
Halvor optages i familien og bliver heldigt nok gift med Aleppos søster. Ved samme lejlighed udskifter han navnet Halvor med det spanske Pedrillo. Det går ham godt, og han vælger at blive i Spanien. Han skriver mange breve hjem til forældrene, som han dog aldrig får svar på. Det tilskrives han de

urolige tider, som herskede i Europa under de igangværende Napoleonskrige. Da Spanien som Napoleons allierede udskriver tropper, må Halvor (alias Pedrillo) forlade sin "Arne og som Soldat marchere ad Frankrig til".

Pedrillo gør turen til Hamborg og kommer derfra videre gennem Danmark. Han er i et af de regiment, som overføres til Sjælland. Her håber han på, at der kan blive bevilget ham et par dages orlov, så han kan besøge sine forældre. Her skuffes han dog, da han ufrivilligt involveres i opstanden i Roskilde, og hans status derved ændres til krigsfange.

De spanske tropper blev indkvarteret i Rødby kirke inden overfarten fra Kramnitze til Femern (Foto: Peter Heiberg).

I Rødby kirkes kirkebog noteres der d. 25. september 1808, at en introduktion må flyttes til Ringsbølle kirke, fordi spanske tropper var indkvarteret i kirken (Rigsarkivet).

Midt i sit uheld har han dog det held at være i blandt de krigsfanger, der via Rødby skulle overføres til Femern. Fra slutningen af september og fjorten dage frem ankommer de spanske krigsfanger til Rødby godt bevogtet af danske dragoner. Deres tilstand er nu miserabel, præget af den lange march og nu “næsten blottede for Sko og Klæder”. Ved ankomsten til Rødby blev de indespærret i kirken indtil overførslen fra Kramnitze kunne iværksættes. Efter et par overførsler var byens øverstkommanderende overbevist om, at fangerne hverken ville deserte eller rebellere, så der blev bevilget dem nogle timers frihed, hvor de måtte færdes frit rundt i byen. Det gav, som Lyhmeier skriver, “for en afsides liggende By som Rødby ... et picant og morende” afbræk i den daglige trummerum. Spanierne optrådte med dans akkompagneret af kastagnetter, som “de hurtigt af et par Stykker Træ vidste at tildanne sig”.

Lyhmeiers beskrivelse er meget levende og troværdig, men nok ren fiktion mente jeg, indtil jeg i kirkebogen faldt over et notat fra d. 25. september 1808, hvor en kirkelig handling må flyttes til Ringsebølle kirke,

fordi “spanske Tropper var indkvarteret her i Kirken”.

Tilbage i romanen kommer Pedrillo med den sidste transport til byen og får lejlighed til at betro sin historie til en købmand, som lover at hjælpe ham. Men endnu en gang er uheldet ude, og Pedrillo bliver før tid ført til Næsbæk Ladeplads, hvorfra han med de andre krigsfanger i pramme skal fragtes ud til Kramnitze. Her venter der skibe, som skal føre dem til Femern. Her lykkes det ham at undslippe, og han begiver sig de omkring 15 km til Magleskov Huse. Faderen er på dette tidspunkt døende, men Halvor når lige at gense sin far og får ham fortalt hele sin historie, siden han forlod hjemmet i 1794. Faderen dør et par dage efter “en blid og smertefri Død i sin Søns kjærlighedsfulde Arme”.

Efter begravelsen må Halvor planlægge, hvordan han kan vende tilbage til Spanien. Her venter jo kone og børn. Det lader sig kun gøre, hvis han kan komme om bord på et af briternes skibe, som patruljerer ude i Femern Bælt. Han må dog vente et par uger, før lejligheden byder sig. Iført sin

spanske uniform rør han ud til flåden “hvor han efter sit Ønske blev optaget i et af de britiske Krigsskibe”.

Hvordan det videre gik Halvor eller Pedrillo, og om han blev genforenet med sin familie, kan Lyhmeier ikke fortælle. For ingen hørte siden det ringeste til ham. Men forfatteren håber “at Skjæbnen blev ked af længere at forfølge ham”.

Romanen rundes af med at fortælle, at Poul Jensens husholderske, Maren, arver huset mod ikke at fortælle historien om den spanske lollænder. Hun sælger straks huset og tinger sig ind hos en bonde i Dannemare. Her lever hun resten af sine dage ret tilfreds og fornøjet. Da hun ikke havde så lang tid igen og derfor ikke kunne tabe det arvede, bryder hun dog sit løfte og fortæller historien til enhver, der havde lyst til at høre på hende. Måske er det fra hende, Lyhmeier har historien om Den spanske Lollænder.

Historien er temmelig fantastisk og ren fiktion, men i stil og komposition ikke ulig samtidige af slagsen. De historiske rammer er stort set korrekte og kan, som i tilfældet med indespærringen af spanierne i kirken, dokumenteres. Derfor er den en meget interessant og upåagtet kilde til den del af de spanske soldaters færden på Lolland-Falster i 1808.

Peter Heiberg (f. 1947). Uddannet bibliotekar. Har ved siden af langt virke som biblioteks- og arkivchef (i Helsingør, København og Banedanmark) skrevet artikler, kroniker og bøger om lokalhistoriske og biografiske emner. Senest en bog om kunstmaleren Ole Kielberg.

Kilder

Utrykte i Rigsarkivet:

Departementet for de Udenlandske Anliggender: Frankrig – Vedr. fordringer for franske troppers ophold m.m. 1807-1816 (mikrofilm S-2121 og S-2122).

Kirkebøger og folketællinger via Rigsarkivet og Dansk Demografisk Database (DDD).

Trykte:

Haugner, C. C: Nakskov Købstads Historie. Tidendene, 1944-45. 2 bd.

Orhammer Andersen, Svend: Spaniolerne. Thanning, 1973.

Reiemhyl [Joachim Christian Lyhmeier]: Pedrillo den spanske Lollænder. Trier, 1854.

Da spaniolerne kom – krig og kulturmøde 1808. En antologi redigeret af Henning Petersen. Wormianum, 2008.

Noter:

1. Orhammer Andersen s. 77 og Haugner, bd. 1 s. 360 og 489.
2. Da spaniolerne kom, s. 21.
3. Romanen kan fås elektronisk via Det kongelige Biblioteks projekt: “Danske bøger (1701-1900) on demand – kvit og frit”. I artiklen er der bragt mange citater fra den 330 sider lange roman – alle citater er sat med citationstegn og romanens retskrivning.
4. Falk-Jensen, A.: Candidati og examinati juris 1736-1936 (1957), bd. 3, s. 107.
5. Der findes flere trykte beretninger om søfolk, der blev taget som slaver, som Lyhmeier kan have kendt til, f.eks. Olufs Harcks beretning udgivet i 1747.

Bøller, halve skibe og pirater fra Falster

Af Leif Plith Lauritsen

Kontakten mellem det nordtyske område og øerne Lolland og Falster strækker sig længere tilbage, end nogen skriftlig kilde kan berette.

Helt tilbage til stenaldermenneskenes udformning af de store gravkamre ser vi ligheder mellem de to områder, men rigtig tydeligt og let at bevise bliver dette naboskab først, når vi nærmer os historisk tid. En tid, hvor de skriftlige kilder vinder ind, og vi begynder at fornemme sprog og tanke komme tættere på de hændelser, vi i dag kalder historie.

Øerne Lolland og Falster kendes skriftligt tilbage til 800-årene, hvor man i Wulfstans rejsebeskrivelser fra Hedeby til Wolin hører dem beskrevet som tilhørende danerne¹.

Øerne ligger som en forpost mod resten af Europa og strækker sig mod syd, mod den nordtyske kyst. Vandet omkring øerne var tidligere en livsvigtig kilde til føde og til kontakt. Denne kontakt kunne naturligvis være både positiv og negativ.

Havet gav mad via fiskeri, og handel med omverdenen var lettere over vand end gennem land. Men med handlen og kontakten med omverdenen kom også muligheden for fjender. Senest fra omkr. år 1000 og frem kender vi til stridigheder mellem de vendi-

ske stammer og danskerne. F.eks. bliver en vendisk hær slået i 1043 på Lyrskov Hede i Sønderjylland. Men det må antages, at strid og sørøveri mellem områderne nord og syd for Femern Bælt allerede fandtes i vikingetiden og sikkert langt tidligere.

I Saxos Danmarks Riges Krønike berettes der bl.a. om gentagne angreb på netop Lolland og Falster.

At forholdene har været tætte mellem de vendiske områder og de syddanske øer tyder ikke alene historien om Jomsvikingerne på. De vendiske landsbynavne, der kendes fra Lolland og Falster, viser det endnu tydeligere, og en lang række skriftlige kilder og arkæologiske fund dokumenterer det².

I det følgende vil jeg beskrive forskellige sider af den enorme indflydelse, som ikke mindst Lübeck, men også andre hansestæder, har haft på Lolland og Falster – og naturligvis også på resten af Danmark.

Det er en beretning om handel og venskaber, men også om krig og stridigheder.

Den livsgivende handel

Fra den tidlige middelalder, og endog måske helt fra vikingetiden, gik al handel til Øresundsområdet fra Hedeby, og senere fra Lübeck, nord om Lolland. Baggrunden for denne handelsrute tilskrives traditionelt venderfrygten i selve Østersøen. En sådan

rejse med skibe krævede et antal passende ladepladser eller havnebyer undervejs, hvor man kunne overnatte og evt. hente ny proviant. Nogle af disse steder, hvor man kunne tænke sig en overnatningsmulighed, kunne f.eks. være der, hvor Nakskov voksede op, hvor Sakstorp, det senere Sakskebøbing lå og endelig lignende små havne eller byer som Nykøbing og Stubbekøbing.

Set fra Lollands og Falsters side præges den tidlige tid af handlen med Hedeby og senere Slesvig. Slesvig rejste sig fra Hedeby's aske, da denne blev brændt sidste gang omk. 1050, og havde i knap 100 år en storhedstid som handelsby. Men da den danske konge, Svend (3) Grathe, i 1155 giver Slesvig dens første købstadsprivilegier, er det for sent. En anden by var ved at vokse frem i området, nemlig Lübeck.

Måske skal Sven Grathes handling netop ses som en modreaktion til greve Adolf von Schauenburgs købstadsprivilegier til Lübeck i 1143.

Utvivlsomt er det, at Lübeck dermed er i fuld gang med at udmanøvrere den dan-

ske handelsby som den vigtigste handelsby i området.

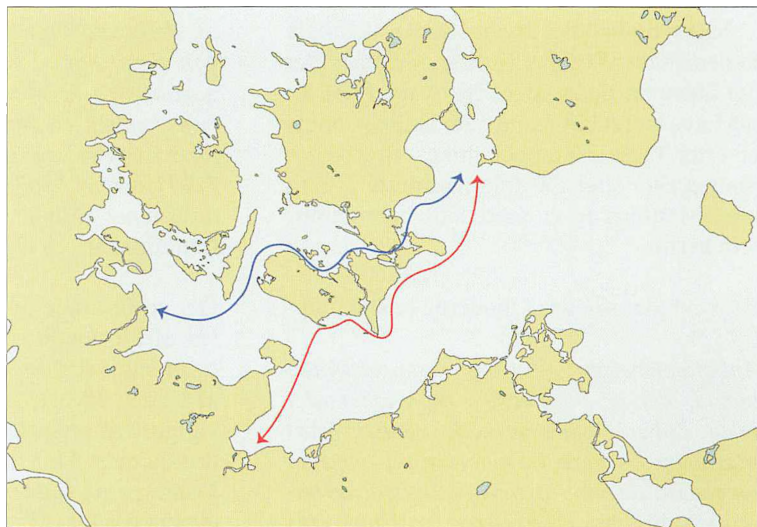
I årene fra 1201 til 1227 var Lübeck som bekendt under dansk herredømme. I den periode voksede byen yderligere, den blev struktureret, og forbindelserne til de danske områder blev knyttet stærkere.³

Handlen mellem Lolland-Falster og Lübeck blomstrede på mange områder. Lollandske og falsterske byer som Nakskov, Sakskebøbing, Nysted, Nykøbing og Stubbekøbing oplevede fremgang i handlen med og kontakten til Lübeck.

Den skriftlige kontakt

Et sandt hav af breve og dokumenter fra Middelalderen er bevaret. Ganske vist er endnu flere formentlig gået tabt, men de bevarede rummer en verden af viden om middelalderen og indblik i mange af livets forhold. Det gælder f.eks. de breve og diplomater, som er udvekslet mellem borgmestre fra Lübeck og Rostock til f.eks. de danske byer Nakskov, Nykøbing og Sakskebøbing. I disse breve er øjeblikssituationer fangede, omhandlende mange forskellige

Den blå linje er den primære sejlroute i Østersøen indtil omkring 1250. Den røde linje angiver den sejlroute, der bliver den primære efter 1250. Kort: LPL, Museum Lolland-Falster.

større og mindre konflikter mellem de tyske og danske byer og deres borgere.

Brevene giver billedet af et samfund, der på mange måder ikke er så forskelligt fra vores i dag. Vi ser udveksling af aftaler, handler og rettigheder, men også indgriben i arvesager og sågar eksempler på sørøveri eller lign.

I det følgende vil jeg gennemgå et par af de mere underholdende dokumenter. Det er langt fra alle, jeg her gennemgår, men fælles er, at de har en for mig sjov eller pudsig vinkel. Kilderne til de kommende eksempler er alle fra enten Diplomatarium Danicum eller fra de såkaldte Hanserecesser, der begge er store samlinger af middelalderlige dokumenter og breve.

Fælles for brevene her er, at de alle er fra 1300-tallet. De starter næsten alle med en omfangsrig hilsen, efterflugt af forvisning om gode intentioner, for så endelig at komme til sagen. Brevene afsluttes med en kort konklusion og endelig med segl mm.⁴

En hvad?

Den 18. juli 1367 skriver rådet i Stubbekøbing til rådet i Lübeck vedr. en arvesag.

Sagen omhandler arven efter en vis Niels Pedersen og Matthias Terling. Sidstnævnte, der åbenbart døde, mens han var i Lübeck, må have været købmand eller skipper. Niels er efter rådet i Stubbekøbings overbevisning eneste eller i al fald nærmeste arving efter Matthias og vil med dette brev garantere herfor.

Brevet lyder således i moderne retstavning:

Anbefalelsesværdige og omsigtsfulde mænd, herrer borgmestre og rådmænd i byen Lübeck, vore elskede venner, rådmænd og borgere i Stubbekøbing med så meget de formår af tjenstvillighed, ærbødighed og ære. Vi erklærer over for jeres

ærværdigheder med sandt klart og åbenlyst vidnesbyrd i denne skrivelse, at Niels Pedersen, vor elskede medborger, nærværende brevviser, er eller har været søn af søsteren til en vis i disse dage i jeres by lykkeligt i Herren afdød Matthias Terling, som vi har forstået, og at den samme er nærmeste arving til halvdelen af et hos jer efterladt skib efter dennes død og halvdelen af det til dette skib tilhørende udstyr og i øvrigt arving til noget med dette skib erhvervet gods, og at ingen er nærmere arving end han. Derfor beder vi jeres godgørenhed hengivent med nærværende skrivelse, at I med velvilje værdiges af kærlighed til retfærden og på tilskyndelse af vor tjenstvillighed at bringe og give førnævnte Niels Pedersen vor medborger adgang til besiddelse og ubesværet opnåelse og på forhånd overtagelse af halvdelen af nævnte skib og udstyr, penge og gods, som med arveret heraf kan tilfalde ham, idet I kan nære fast og sikker tiltro til os med fuld troskab, at ingen yderligere krav eller en eller anden tiltale angående nævnte skibs halvdel, udrustning, penge og gods og alt andet således overdraget ham på nogen måde bør følge i fremtiden, idet vi ønsker at holde jer og alle andre, hvem alt dette vedrører, fuldkommen skadesløse. Om dette har vi modtaget fyldestgørende garanti fra førnævnte Niels Pedersen og hans venner. Til dets vidnesbyrd har vi tilføjet vort bys segl til nærværende skrivelse. I det Herrens 1367nde år på søndagen efter apostlenes deling.
(Diplomatarium Danicum. 18.07. 1367).

Der er altså tale om, at Niels arver halvdelen af alt udstyr og varer, der måtte være på et angivet skib, og, sjovt nok, halvdelen af skibet! Hvorledes det i praksis kan lade sig gøre at arve et halvt skib, kan man undre sig over. Men der er faktisk flere mulige løsninger på dette. Mest umiddelbart er det at tænke sig, at Matthias ejede halvparten af

et skib. Om resten så tilhørte en eller flere andre er uvis. En anden mulighed er, at skibet og dets gods skulle omsættes i penge, som Niels så skulle have med hjem. Hvis Matthias før sin død havde ejet hele skibet, kan man spørge, hvem der ejede den sidste halvdel. Var det mon betaling til Lübeck for at have varetaget skibet, indtil arvingen var fundet?

Situationen er ikke enestående. I de dokumenter, jeg har gennemgået, er jeg stødt på flere eksempler på, at man arver et halvt skib.

Men det er ikke kun det halve skib, der her er underligt. Jeg faldt mere over udtrykket "er eller har været søn af søsteren" (oblatorem esse seu fuisse filium sororis cuiusdam Matthei). Øh! Enten er man vel søn af en bestemt kvinde, eller også er man det ikke. Hvad skribenterne her har ment, og hvad modtagerne af brevet forstod, er umuligt at sige. Det er under alle omstændigheder en pudsigt beskrivelse af Niels, hvad end der ligger bag.

Bøllerne fra Danmark

De næste breve eller dokumenter var så påfaldende og var så centreret omkring Rostock, at man næsten begynder at tvivle på, om folk fra Danmark vitterligt var velkomne i byen.

Der er tale om en lille række af dokumenter, hvor dommere og fogeder udviser navngivne danskere fra byen Rostock. Det er ikke kun udvisninger på grund af "småting", som da en dansker ved navn Stubæk efter at have slået nogle herolder må forlade byen for altid. I notitsen hedder det under udtrykket proskriberet (udvist):

"En vis dansker ved navn Stubæk svor at forlade byen for altid, fordi han havde såret herolderne. Dette står fast ved ovennævnte dommere og foged". (Diplomatarium Danicum, Pinsen 1337 (original i Rostock)).

Men også langt værre sager finder sted. Her et eksempel på en gruppe mennesker, der er fanget som hælere. En af dem er helt sikkert en dansker, nemlig Katherine:

"Ludbert Polyitor og konen Abele svor at forlade byen for altid, fordi de havde skjult det røvede kød, som de blev grebet med, og kødet er hine (andres). Ligeledes Katherine fra Danmark." (Diplomatarium Danicum, Pinsen 1337 (original i Rostock)).

Det er dog en forholdsvis mild dom, eftersom tyveri normalt blev straffet meget hårdt. Her slipper de "uheldige" med en straf for hælteri og udvisning for altid. Havde de været grebet i tyveri, kunne straffen have været døden.

En af de værre ugeringer, som jeg ikke sådan lige kan slippe, er den følgende. Den stammer fra den 27. juli 1352 og beretter om en navngivet dansker, nemlig en mand ved navn Tord, som kommer fra Gedser, og som dømmes for mord.

Hvad der ligger bag Tords handling er uvis, men det er en stridighed i familien, der åbenbarer sig, en stridighed mellem nevø og onkel. Striden ender med, at Tord ganske simpelt udplyndrer onklen, Torsten, men ikke nok med det. Tord slår ganske enkelt Torsten ihjel. Alt dette er blevet set af ikke mindre end fire andre, der vidner mod Tord. For dette bliver han af to navngivne dommere og en foged dømt til at forlade byen for evigt. Notitsen lyder som følgende:

"Fremdeles fredagen efter Jacobi blev Tord fra Gedser proskriberet, fordi han havde overfaldet og dræbt Torsten, sin onkel og udplyndret ham. Dommere: hr. Heinrich fra Fehmarn, hr. Heinrich fra Ratzeburg, Gerhard, foged. Vidner: Herman og Heinrich, kaldet Batzow, Johan Grotewal og Johan Kröpelin." (Diplomatarium Danicum. 27.07. 1352.(original i Rostock)).

Mærkeligt er det, at dommen kun er en udvisning. Der bliver ikke omtalt bod eller anden form for dom. Mon det ligger i kortene for Tord, at han vil blive dømt yderligere, når han kommer hjem?

Det var dog ikke alle danskere, der var gerningsmænd! I det næste eksempel er det faktisk omvendt. Her er det navngivne tyskere, der den 1. juni 1351 bliver udvist af Rostock for at have slået to danskere.

Samme dag blev Johan Rostorp, Johan fra Hamel og Bertold proskriberet, fordi de havde såret Henrik Pedersen og Peder Jonson, danskere fra Gedser. Dommere: hr Heinrich fra Femern, hr Heinrich Ratzeburg. Foged: Gerhard. Vidner: Budolfus Gerdestorp, Arnold Panpow, Timme fra Kiel, Johan Stristorp, Johan Grotewal (Diplomatarium Danicum. 01.06. 1351).

Smilende kan man jo bare tænke på, at det måske var dette afsnits indledende påstand, der her skinner i gennem, og at danskere vitterligt ikke var populære i Rostock. Men selvfølgelig er der et utal af folk, der er kommet i uføre i så store byer som Lübeck og Rostock. Hvor mange mennesker mødes, vil der opstå konflikter... og her i de nordtyske byer var danskere vel ikke noget særsyn.

Ufredens hav

Den næste notits, som er fra 1. august 1357, er yderst interessant. Her nævnes en lang række af danskere, de fleste tydeligvis fra Falster. Fælles for dem er, at de alle har begivet sig ud i sørøveri. Desværre lader hele teksten sig ikke læse, men det, der kan tydes, fremgår herunder:

Først Esger Brok, Torsten fra Nykøbing, Mads Hart, som fører (krigs)skibet ....., Henneke Pedersen, Jens Galnde fra Stub-

bekøbing .... Skytte, Torkil Degn, Torkil Skytte, Niels Lille ..... Skytte med deres medsammevorne udplyndrede Henneke Ribnitz. I Herrens år 1357 på dagen for Peter i lænker (Diplomatarium Danicum. 01.08. 1357, original i Rostock).

Den første mand, der bliver nævnt, er ikke en hr. hvem som helst. Esger Brok er væbner, søn af Niels Brock (troligt den yngre). Farfaren, Niels Brock, var ridder og var medlem af det kongelige råd⁵. Esger kendes fra flere dokumenter frem til i hvert fald 1381, hvor han skøder en gård i Sverige til domkirken i Lund, så der kan holdes årlige messer for Esgers afdøde kone, Cecilie⁶. Derudover optræder han i dokumenter fra 1370'erne og 1380'erne, bl.a. som vidne i forbindelse med forskellige handlinger. Han er f.eks. nævnt i en liste over 44 riddere og 88 væbnere fra 1378. Esger Brok er dermed en af folkene, måske ikke i, men tæt på Valdemar Atterdags inderkreds af betroede mænd.

Endelig, og det gør dette dokument blot endnu mere interessant, kan han knyttes til Nykøbing. Udgravninger i et af museets egne bygninger, nemlig det såkaldte Czarens huskompleks, viser, at der på stedet tidligere lå et bindingsværkshus. Denne bygning var brændt og under de tykke trækuls-, sod- og lerkliningslag fandt man et finsmedsværksted, nedstyrtet i en kælder. Fundene daterer dette værksted til årene omk. 1350. Der blev fundet flere rester af smeltedigler, rustningsdele og et par seglstamper. I den ene var der endnu ikke indgraveret noget mærke. Den anden var færdig, men synes aldrig at være blevet afhentet hos smeden. Ejeren af denne seglstampe er ingen andre end Esge/Esger Brok⁷.

Fundet er spændende, og koblet med kil-den, der viser, at Esger Brok bliver fanget som sørøver, giver det måske en forklaring

Esger Broks seglstampe fundet under gravningerne i Langgade 2. Foto LPL, Museum Lolland-Falster.

på, hvorfor han ikke hentede seglstampen, lige da den var færdig. Og da han endelig kom til Nykøbing igen, var værkstedet brændt, og seglstampen har man anset for at være gået tabt. Dermed har vi næsten en datering på branden, der må ligge i månederne omkring august 1357.

Men hvad laver han, en væbner/stormand, ombord på et falstersk skib, som oven i købet enten er et krigsskib (?) eller et sørøverskib?

Antagelig har Esger Brok omkring sommeren 1357 været til møde med kongen på borgen/slottet i Nykøbing. Her har han måske fået ordre på at udruste et kaper- eller sørøverskib og med det sejle ud på vandene mellem Lolland og Falster for her at hærge og chikanere de hanseatiske købmænd. Muligt er det, at han ved denne lejlighed har besøgt den omtalte finsmed og der har bestilt sig et nyt sigil. At han blev taget til

fange og dømt som kaper/sørøver, har naturligvis forsinket hjemrejsen voldsomt. Og som skrevet: da han endelig kommer til Nykøbing igen, er finsmedjen nedbrændt.

At Esger fungerer som kaper, skal nok ses i lyset af de stridigheder, der gennem alle årene har ulmet mellem den danske konge og Hansaen.

Sørøveri er jo ikke ukendt i farvandet. Som tidligere nævnt kendes overfald via og mellem skibe allerede fra vikingetid. Men det synes at intensiveres i årene fra omk. 1350 og frem til omk. 1420, med et højdepunkt i årene 1392-95. I den periode anslås det, at der har været omkring 5000 mand beskæftiget som besætning på de 100 sørøverskibe, der i de år hærgede Østersøen og Øresund⁸.

Det er sikkert, at Margrethe 1. havde en finger med i spillet om sørøverne eller kaperskibene. Om hendes far, Valdemar 4., var

ansvarlig for lige netop Esger Broks skibstogt, er det ikke muligt at bevise, men det er yderst tænkeligt. I kilden om de tilfangede sørøvere står der lige ud: "først Esger Brok". Det er ganske simpelt ikke nødvendigt at præsentere ham nærmere. Man ved, hvem han er, og hvorledes hans familieforhold er. Så måske er dette et af de tidligst kendte eksempler på det kapervælde, som vokser under de sidste år af Valdemars liv, og som blomstrer og næsten forsvinder igen under efterfølgeren Margrethe 1.!

Spændende er det, at den historie nu kan knyttes så tydeligt til Nykøbing og Falster, som den kan med de to nævnte historiske kilder, retsdokumentet og Esger Broks seglstempel.

Forhandlingernes byer

I de skrevne kilder ligger der usandsynligt mange eksempler på, at der ofte blev fore-

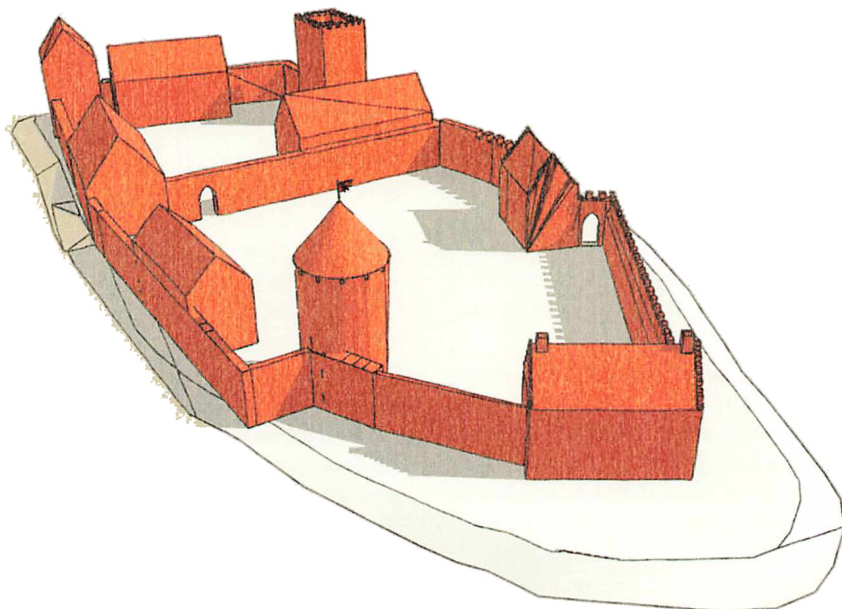
taget forhandlinger mellem Danmark og Hansaen. Det var ofte enten i Lübeck eller i Nykøbing, at disse forhandlinger fandt sted.

Det er tydeligt, at der har foregået et utal af politiske træk, både fine og knap så fine. Disse afbildes nok så nydeligt i de mange dokumenter.

Der er eksempler på, at forhandlinger bliver udskudt, f.eks. fordi Dronning Margrethe 1. ikke lige kommer til Nykøbing som aftalt, eller at Hansestæderne ikke lige husker at komme til mødet.

Et andet godt eksempel på, hvorledes byen Lübeck og Danmark hænger sammen, er det følgende dokument fra den 9. september 1355:

Til alle, der ser nærværende skrivelse, overbringer Valdemar af Guds nåde danernes

Rekonstruktion af Nykøbing borg/slot omkring år 1500. Tegning: LPL, Museum Lolland-Falster.

og slavernes konge hilsen i Herren. Det er vor vilje, at det skal stå fast for nuværende såvel som kommende, at Vi fuldkommen har oppebåret 600 såkaldte pund lybske sølvpenge af rigsskatten, som skyldes Os, fra de gode mænd rådmænd ene i Lübeck. Givet i Herrens 1355nde år dagen efter den hellige jomfru Marias fødselsdag under vort segl vedhængt nærværende skrivelse til vidnesbyrd for førnævnte. (Diplomatarium Danicum, original i Lübeck)

Det er blot et eksempel af flere, der fungerer som kvittering på, at Lübeck har udleveret deres del af rigsskatten, som Karl 4. i 1349 lovede, at Valdemar Atterdag måtte få. Det synes måske pudsigt, at den danske konge får en relativ stor bid af den tysk-romerske rigsskat og netop fra Lübeck. Men baggrunden skal søges i Valdemars Tysklands togt i 1349, hvor han bl.a. belejrede og erobrede Stralsund og Berlin. Gennem dette stridstogt kommer Valdemar til at blande sig i en intern tysk kejserstrid på, i første omgang, den wittelsbachske markgreves, Ludvig af Brandenburg, side. Valdemar ender dog med at være en mægler mellem Wittelsbachs og Karl den 4., der bliver kejser over det samlede tyske-romerske rige. Forud for forhandlingerne er Valdemar og Karl ikke på særlig god fod. Men på et møde i Bautzen går Valdemar fra at blive omtalt som "den højfornemme kong Valdemar af Danmark" til Karls "særlige og kære ven".

Måske er de ikke gode venner men dog "tålte venner". Udbetalingen af Lübecks årlige rigsskat skal ses i forbindelse med Valdemars deltagelse i stridighederne og er måske også takken for indsatsen under forhandlingerne mellem Karl den 4 og den Wittelsbachske side.

Desværre nævnes det sjældent i Valdemars kvitteringer, hvor de er skrevet, men Vordingborg nævnes med navn, og mon ikke også Nykøbing Slot har lagt hus til skrivningen af en eller flere af disse kvit-

teringer. Man kan netop i den tid vælge at se Vordingborg som "krigsborgen" (altså stedet hvorfra krigshandlinger udspringer) og Nykøbing slot som administrativt slot.

Ofte opfattes Vordingborg som kongemagtens vigtigste fæstning i Syddanmark, men en hurtig gennemgang af f.eks. Hanserecesserne fra 1256-1430 viser, at Nykøbing F. optræder 20% flere gange end Vordingborg. Dette, sammenkoblet med at der ofte omtales forhandlinger i Nykøbing, kunne underbygge antagelsen om, at Nykøbing er "administrationsborgen", og den mægtige borg i Vordingborg er "krigsborgen". Altså to vigtige borge på hver deres område.

Og borge har det været nødvendigt at have, ikke mindst i forhold til Hansaen, der var ledet af lübeckerne.

Handelsblokade førte til krig

Få udenlandske byer har som Lübeck sat sit mærke på Lolland og Falster. Både for det gode gennem handel og mange andre former for positiv kontakt, men byen har også sat ar på Lolland og Falster. Nykøbing Falster bliver faktisk nævnt første gang i forbindelse med, at lübeckerne og holstenerne i 1253 belejrer og ødelægger både byen og borgen.

Et andet eksempel på, at Lübeck, og dermed Hansaen, i en krig mod Danmark hærger de lollandske og falsterske kyster, stammer fra 1510.

Forhistorien for denne strid er lidt snørklet, men som et led i kampen mod de oprørske svenskere forbød kong Hans al handel med de svenske købstæder.

Hansestæderne, der nødigt ville undvære denne handel, forsøgte at omgå blokaden af den svenske handel, hvilket medførte, at kong Hans begyndte at skabe den danske flåde⁹. Han lod i 1509 det tidligste eksempel på et nordeuropæisk befæstet skibsværft, Engelsborg, bygge. Det blev place-

Slotø. Foto: LPL Museum Lolland-Falster.

ret på øen Æbelø, senere kendt som Slotø, i Nakskov Fjord. Herfra kunne man også overvåge indsejlingen til Nakskov.

Stridighederne startede allerede så tidligt som i 1502, og i løbet af årene frem til 1512 var den danske flåde i udvikling. Hansaen kunne ikke få overtaget på søen, og til deres store ærgrelse blev der i Nykøbing indgået en fred i 1507 mellem Sverige og Danmark.

Freden holdt dog ikke året ud, og kampene blev genoptaget. Da kampene ikke bragte nogen vinder, blev en ny fred aftalt i København i 1509.¹⁰

Det synes, som om blokaden af de svenske byer stadig var en torn i øjet på Lübeck,

og da Hansestæderne med Lübeck i spidsen udstedte en regulær krigserklæring i 1510, tilsluttede svenskerne sig straks.

Under denne krig hærgede Lübeck de syddanske kyster med stor iver, men blev dog stedvis mødt af ganske voldsom modstand. Under disse kampe, hvoraf flere foregik på land, gik det måske især hårdt ud over Lolland. Flere byer og borge bliver ødelagt, heriblandt Nakskov og Ålevad, odensebispens borg.

Især på søen blev hansestæderne mødt med stor kraft fra dansk side. Udgangen på stridigheden blev dog, at hansestæderne tabte pusten, og der blev atter indgået fred mellem alle tre parter i Malmø i 1512.¹¹

Dette er blot udpluk i den lange sameksistens, der har været mellem de to parter nævnt i denne artikel, Lübeck på den ene side og Lolland-Falster på den anden.

Heldigvis er verden anderledes i dag. Sameksistensen præges af samarbejde, og i den nærmeste fremtid vil områderne blive forbundet af den nye Femern Bælt forbindelse.

Leif Plith Lauritsen er ansat på Museum Lolland-Falster, bl.a. som middelalderarkæolog og leder af drifts- og bygningsbevaringsafdelingen.

Litteraturliste:

- Bazerman, C og Paradis, J. (red)
Textual Dynamics of the Professions Historical and Contemporary Studies of Writing in Professional Communities, s 97-119, THE MEDIEVAL ART OF LETTER WRITING RHETORIC AS INSTITUTIONAL EXPRESSION LES PERELMAN, 1991, by University of Wisconsin Press, Madison, Wisconsin.
- Berg, H.C. og Frantzen O.L., Danmark i Krig, Politikken, 2005.
- Etting, V. Et ben i hver lejr. Om Falsters middelalder, museet Falsters minder 1989.
- Gläser, M., Lübecker Kolloquium zur Stadtarchäologie im Hanseraum VII, artiklen: Lübecker Befestigung (Burgen und Stadtmauern) im Mittelalter und in der Neuzeit, Lübeck 2010.
- Huitfeldt, A., Danmarks Riges krønike, Kong Hans' historie 1599, Rosenkilde og Bagger, København 1977.
- Jensen, A-E., Venner og fjender. Dansk-vendiske forbindelser i vikingetid og tidlig middelalder.
- Olsen, O., Ufredens hav – en 600 år gammel sørøverhistorie fra Østersøen; Gyldendal 2002.
- Strandberg, E., Karl IV og Valdemar Atterdag, to kongeniale europæiske politikere. Dansk Tjekkisk dialog 2002, Dansk Tjekkisk forening 2002.
- Lund, N. (red), Ottar og Wulfstan : To rejsebeskrivelser fra vikingetiden, Vikingeskibsmuseet Roskilde 1983.

Opslagsværker:

- Danmarks adels årbog V, 1889.
Diplomatarium Danicum, relevante bind/net publiceringer.
Charles Bazerman and James Paradis.

Noter:

1. Wulfstans rejsebeskrivelse.
2. Jensen. E-J. Venner eller fjender.
3. M. Gläser s. 273-276.
4. Bazerman, C og Paradis, J.
5. Niels Brock levede endnu 1330, ridder. Brock, der nævnes "af Hylke" (ved Skanderborg), var en nevø af biskop Jens Assersen i Århus. Han forekommer tidligt i Erik Menveds omgivelser og blandt hans yngre rådgivere. I 1302 var han kgl. slotsfoged på Skanderborg og i 1304 medlem af den kommission, der skulle foretage et dansk uddrag af Thord Degns artikler. I 1309 deltog han i frafaldet fra Erik Menveds svenske politik, og 1313 optrådte han som en af hovedførerne for den norrøjske bondeopstand. Han blev næste år sat under tiltale for åbenbart forræderi, anklagedes nu også for i sin tid at have stået i forbindelse med Erik Klippings mordere. Han dømtes fra liv og gods, men flygtede til Sverige, hvor han sluttede sig til kongens oprørske bror, hertug Christoffer. Da denne besteg tronen, optoges Brock på ny i rådet. Danmarks Adels årbog V, 1889 98f.
6. Diplomatarium Danicum 4, 2 (1380-1385), redigeret af Herluf Nielsen, side 70.
7. Etting, V. side 58, Et ben i hver lejr. Om Falsters middelalder, Museet Falsters Minder 1989.
8. Olsen, O. Ufredens hav, side 38.
9. Berg, H.C. og Frantzen O.L., side 27-30.
10. Salomonsens konversations leksikon, anden udgave bind 10.
11. Huitfeldt, A. side 273.

Orienteringskort vedrørende Wellington MK III Z1615's nødlanding på Maløgrunden d. 15. maj 1942.

Nødlanding på Maløgrunden den 15. maj 1942

Af Ib Walbum

Efter den 9. april 1940, hvor Danmark var blevet besat af tyskerne, begyndte englænderne at lægge miner i de danske farvande, især i Storebælt og Langelandsbæltet plus Østersøen. Formålet var jo at gøre det usikkert at komme til og fra Østersøen, specielt for skibe fra den tyske marine.

Mineringen foregik altid om natten, og i starten blev der brugt nogle to-motore maskiner af typen Hampden og Wellington, som hver især havde henholdsvis 4 og 5 besætningsmedlemmer.

Den 15. maj 1942 var der afgang en del Wellingtonmaskiner fra England med det formål at minere i Storebælt og Langelandsbæltet i det område, der af englænderne blev kaldt "Kvædeområdet". Maskinerne var lettet kl. 23 britisk tid fra Honington, Suffolk.

En af disse maskiner, Wellington MK III Z1615, havde følgende besætning¹ (se tabel nedenfor):

Maskinen kom for tæt på Lollands østkyst og blev beskudt af det tyske antiluftskyts "Flugwache 6" ved Vesternæs strand nær Nakskov Fjord.

Under denne beskydning fik maskinen ødelagt sin ene motor, som gik død, og en af flyets skytter, Sgt. Albert Gruchy, blev dræbt af granatsplinter fra det tyske flak, og det var vanskeligt for piloten at holde maskinen i luften.

Piloten fløj nu ud over Langelandsbæltet og mod nord, men da han kom på højde med Albuen (indsejlingen til Nakskov Fjord), drejede han ind mod Nakskov, og maskinen nødlandede på Maløgrunden i Nakskov Fjord. (Maløgrunden er et stort område

655171 W/O Stanley Richards – pilot,	RAF	POW
103578 F/Lt. John Simpson – observatør,	RAF	POW
1001380 W/O Ronald Bell – flyveoperatør/flyvemask. skytte – RAF	POW	
798608 Sgt. Albert Gruchy – flyveoperatør/flyvemask. skytte – RAF	KIA	
R/65399 W/O Percy Gaum – agterskytte –	RCAF	POW

Stor engelsk Bombemaskine styrtet ned ved Vestlolland.

En af Flyverne dræbt, de øvrige reddet.

Nakskov: En stor engelsk Bombeflyvemaskine styrtede i Nat ved 3-Tiden ned i Vandet ved Langø, rimeligvis efter at den var blevet beskudt af Flakartilleri. De ombordværende blev sejlet ind til Kysten i en Fiskerbaad, idet dog en af dem, der i 3½ Time sad fastklemt i Maskinen, først senere blev frigjort. Desuden var der endnu en Mand, som var dræbt, antagelig ved Skudskaar.

uden for Langø havn, med en dybde af 1 til 1½ meter vand).

Nødlandingen blev observeret fra kystudkiggen, som dengang var på den yderste mole på Langø havn. Normalt var kystudkiggen på Albuen, men der ville tyskerne ikke have den.

På vagt var Jens Villiam Gunnersen og August Krøjer Hansen. De observerede nødlandingen, og sammen med fisker Ejgil Rasmussen sejlede de ud til flyet.

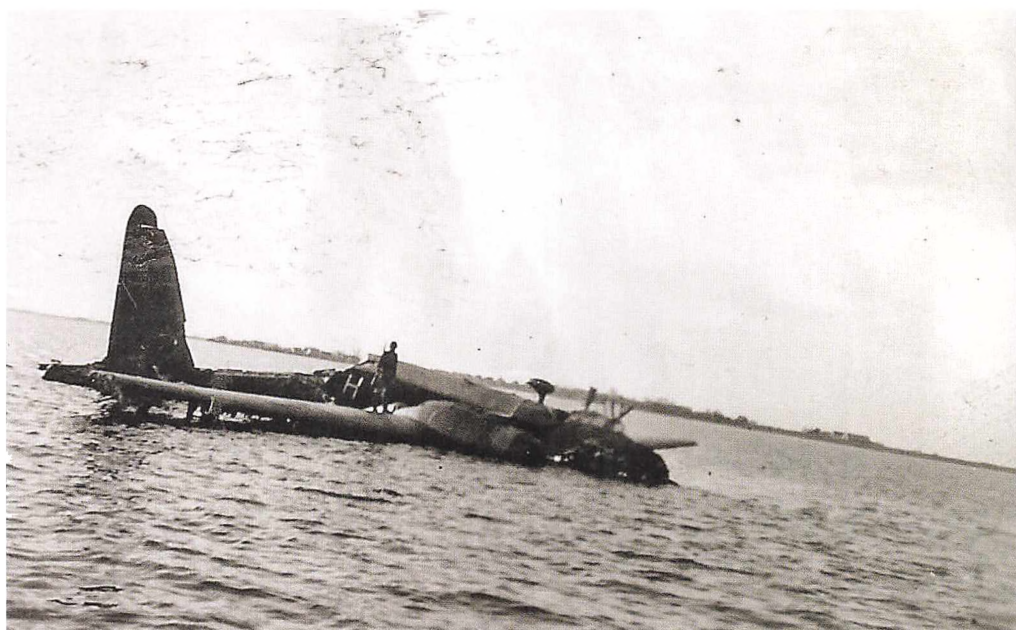
Ude ved flyet mødte de tre af besætningen i en gummibåd, som senere blev fundet på stranden ved Vester Odde den 16. maj 1942. De fik dem over i deres båd, og mens de arbejdede med det, ankom lods Hans Otto Olsen og fisker Ejgil Jørgensen fra Albuen. De tre besætningsmedlemmer fra flyet oplyste, at et af besætningsmedlemmerne lå i flyet og var dræbt, at en anden sad fastklemt og ikke kunne komme ud ved egen hjælp, og at besætningen var på fem personer i alt.

Af de tre flyvere fra gummibåden var den ene hårdt såret. Ham flyttede man over i Ejgil Jørgensens motorbåd, hvorefter han, August Hansen og Jens Gunnersen sejlede ham til Langø, så han kunne komme under lægebehandling.

De to andre flyvere samt Ejgil Rasmussen og lods Hans Olsen blev på stedet for at få befriet den flyver, som sad fastklemt i maskinen.

Det viste sig, at det kunne man ikke uden at få fat i noget værktøj. Ejgil Rasmussen og de to flyvere roede derefter i jollen ind til Langø, hvor de konstaterede, at Falck og politiet fra Nakskov var blevet alarmeret. De henvendte sig til smedemester Carl Rasmussen, som sammen med sin søn Brune?/ Bruno? Rasmussen tog derud for at befri den fastklemt flyver.

Da de kom derud, viste det sig, at det ikke kunne lade sig gøre med det værktøj, de havde med. Derfor tog Carl Rasmussen tilbage for at hente det, de skulle bruge. Da han sejlede, ankom redningskorpset Falck fra Nakskov, og de gik nu i gang med,

Wellington nødlandet på Maløgrunden. Pos.: 54° 48 3 N 11° 00 5 E.

Gummibåd ilanddrevet ved Vester Odde.

Flysvæde fra Wellington.

sammen med smedevenden Bruno Rasmussen, at befri den fastklemte flyver, som nu sad og råbte til dem, da han var bange for tidevandet.

Smedevenden Bruno Rasmussen kom med besvær hen til flyveren og fik pillet sædet væk under ham, således at han kunne trækkes bagud, og derved blev han frigjort. Han kom hurtigt ud af flyet og op i en båd og straks sejlet til Langø, hvor man konstaterede, at han havde forskellige skader på kroppen, hvorefter han i ambulance blev kørt til Nakskov sygehus.

På Langø havn samledes nu de tre flyvere, idet den fjerde jo var blevet indlagt på Nakskov sygehus, og de fik en længere snak med lods Olsen. Den ene flyver afleverede sin hjælm med hovedtelefoner i til lods Olsen som en slags souvenir. Ligeledes havde de alle sammen pengesedler i deres flugt-

MR. RONALD BELL
WARDLE HOUSE.
MAIN STREET,
DEARHAM.
NEAR MAXFORD
CUMBERLAND.
ENGLAND

STANLEY RICHARDS
34, THE DRIVE,
GILFACH,
~~WELSH~~
BARGOED
GLAMORGAN
WALES

Faldt ned på Malben den 15-5-42
14. 22

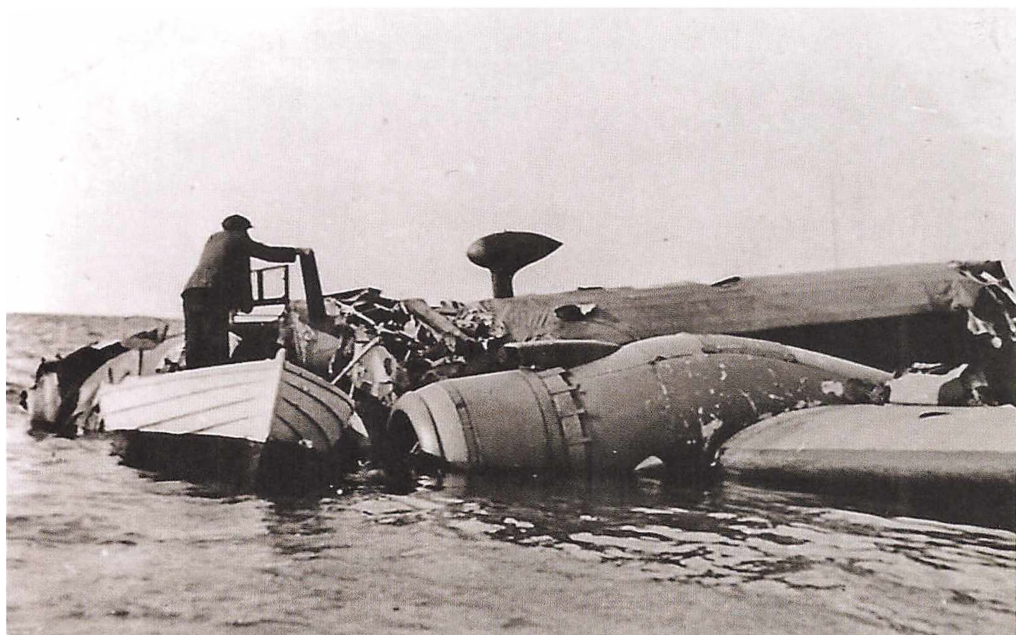
Adresser på to af de engelske flyvere.

hjelpekasse. Sedlerne var hollandske, franske, belgiske og danske, og dem afleverede de. Olsen tog imod dem og sagde, at efter krigen kunne de få dem igen, for de ville ikke have noget for at hjælpe dem.

Han fik nu to adresser, som han kunne benytte.

Imidlertid var det danske politi ankommet ved Soega Olsen og Johannes Jørgensen. De fik herefter indlagt de tre andre flyvere på Nakskov sygehus. Et stykke tid efter blev de af tyskerne ført i krigsfangelejr i Tyskland, men alle fire overlevede de krigen og kom tilbage til England.

Dagen efter bjærgede fisker Ejgil Jørgensen sammen med "Falck Svendsen" den omkomne flyver, sgt. Albert Gruchy, som blev ført til kapellet på Kappel kirkegård og derefter til Svinø, hvor han blev begravet den 20. maj 1942.

Fisker Ejjil Jørgensen under bjærgning af den omkomne flyver.

Sgt. Albert Gruchy i Kappel kirkegårds kapel.

*Sgt. Albert
Gruchys
gravsten
på Svinø
kirkegård.*

Tyskernes bjærgning af den nødlandede Wellington.

Flyet blev af tyskerne trukket op fra Maløgrunden, skilt ad og ført til Tyskland, hvor de satte det i stand og brugte det. Efter sigende var der et af besætningsmedlemmerne fra flyet, som hjalp tyskerne med istandsættelsen af det, der gjorde opmærksom på, at der manglede nogle dele fra flyet.

Desværre mangler jeg dokumentation for denne påstand.

Efterskrift:

Torsdag den 15. april 1943 modtog kriminalpolitiet i Nakskov en anmeldelse fra en tysk oberstløjtnant Eggelbrecht, at der fra maskinen manglede en kikkert, et kompas og besætningens penge fra flugthjælpeskassen.

Der blev nu sendt en kriminalbetjent til Langø for at afhøre alle de implicerede. Lods Olsen fortalte kriminalbetjenten, at det var ham, der havde modtaget deres penge, og at han også havde en flyverhjælm.

Det blev straks afleveret til det danske politi. Ingen af de andre, som blev afhørt, kendte noget til den forsvundne kikkert og kompasset.

Ib Walbum er 77 år og pensioneret tømrer, dykker og lærer. Han var for 39 år siden med til at starte Rudbjerg lokalhistoriske Arkiv, og er stadig aktiv medarbejder her, hvor hans store interesse er slægtsforskning og lokalhistorie. Har siden 1960 samlet oplysninger om allierede nedstyrtninger og nødlandinger på Lolland-Falster fra krigen 1940-45, og gør det stadig.

Kilder:

Rapport fra kriminalpolitiet i Nakskov
Anders Bjørnvad: Faldne allierede flyvere 1939-1945
Rapporteringskontoret flyvepladskommando Aunø, Sjælland
Lokale avisartikler
Rudbjerg lokalhistoriske Arkiv
Eget arkiv

Noter:

1. Forkortelser:
RAF = Royal Air Force
RCAF = Royal Canadian Air Force
POW = Prisoner of War
KIA = Killed in Action

Folkebibliotek i Nykøbing F 1914-2014

Af Dorte Tissot Hansen og Eva S. Larsen

I år kan folkebiblioteket i Nykøbing Falster fejre sit 100 års jubilæum. Det gør vi bl.a. ved at skrive lidt om bibliotekets historie.

1914-1930 Etablering af folkebibliotek.

Nykøbing Falster var ikke ganske uden biblioteker før 1914. Der fandtes både et bibliotek på Katedralskolen og Det Classenske Bibliotek, der siden 1839 havde holdt til i Klosterfløjen. Der var begrænsede midler til rådighed, og byen voksede, så i længden

kunne Det Classenske Bibliotek ikke klare opgaven som byens offentlige bibliotek. Derfor nedsattes i foråret 1913 et lille udvalg under ledelse af overlærer Bang for at se på sagen.

På byrådsmødet i Nykøbing F d. 4. november 1913 søgte redaktør H.P. Jensen m.fl. om et tilskud til indretning og oprettelse af en offentlig læsestue. Efter debat om placering og beløb blev det på byrådsmødet d. 3. februar 1914 vedtaget, at byen

Her på Dronningensgade 27 åbnede byens første folkebibliotek i 1914.

Foto: Dorte Tissot Hansen.

i det næste finansår ville bevillige 300 kr., der primært skulle dække huslejen, samt afholde halvdelen af etableringsomkostningerne ved et bibliotek, dog ikke ud over 500 kr. Læsestuen skulle indrettes i Dronningensgade 27.

D. 7. oktober 1914 kunne man så læse følgende artikel i Lolland Falsters Stiftstidende:

"Nykøbing F. Folkebogsamling

I aften åbner Nykøbing F. Folkebogsamling og Læsestue sin dør i Dronningensgade, og man må så håbe, at døren derefter vil gå stærkt, så udbyttet kan blive formålet værdigt. Den store betydning, folkebogsamlingen vil kunne få, om den udnyttes efter hensigten, ligger lige for; men den har tillige sin interesse herved, at den er fremgået af et godt samarbejde med indsats fra ellers ret forskelligartede lejre, alt under tilskyndelse af overlærer Bang, der fra først af er foretagendets egentlige starter.

Lokalerne i Dronningensgade ligger godt og er hyggelige og praktisk indrettede. Der er selvfølgelig ikke vist overdådighed i nogen retning; men etableringen af selve lokalerne har dog kostet 700,- kr. Der er forrest et rum, hvor man må ryge og snakke og bagved de to egentlige læselokaler, hvor tavshed er en pligt. Endelig er der garderobe i det gamle køkken, der hører til lejligheden. Af bøger er der foreløbigt et håndbibliotek på ca. 60 bind, forskellige engelske, tyske og franske ordbøger, et konversationsleksikon osv. Endvidere er der hen ved 400 bind af overvejende skønlitterær art, jo en meget anstændig begyndelse. Så er der forskellige aviser, Gads danske Magasin og af billedblade "Illustreret Tidende", "Familiejournalen" og "Verden og vi" Også skrifterne fra Selskabet for Folkeoplysningens Fremme vil komme, og i det hele taget håber man jo stadig at kunne forøge samlingerne. Det koster imidlertid penge, og

derfor kan man støtte et godt formål ved at tegne sig for bidrag.

Byen har givet 300 kr., og fra Staten kan man gøre regning på det halve. Sukkerfabrikken har givet 100 kr., og forskellige bidragydere større og mindre beløb. Byens boghandlere har hver givet for 100 kr. bøger. Læsestuen åbner altså i aften og der er herefter adgang hver søgnedags aften kl. 8 til 10. Der er plads til ca. 30 mennesker. Tilsynet vil foreløbig blive bestridt af overlærerne Bang og Møller samt lærer Kring. Hjemmeudlånet begynder i november; men derom vil der komme nærmere meddelelse."

Formand for biblioteket blev rektor S. A. Christensen, og i 1915 ansatte man en yngre lærer, Valborg Hansen, som bibliotekar. I anledning af bibliotekets 40 års jubilæum fortæller Valborg Hansen i bibliotekets årsberetning lidt om byens første offentlige bibliotek:

"I 1915 blev jeg anmodet om at udlåne bøger og føre tilsyn med læsestuerne om aftenen fra 8-10, på hvilket tidspunkt biblioteket var åbent. Der kom ikke så få unge på læsestuerne, og jeg mindes ikke, at der nogensinde var kvaler med dem, til trods for den noget frie form man havde anlagt. En del af de unge kom kun for samtalens og samværrets skyld; men mange lånte bøger, de tog med hjem, og også læsestuen var godt besøgt. Desuden fandt en del af byens borgere vej til udlånet; men det var alligevel alt sammen i den mindre stil.

Morsomt var det at træffe unge, der virkelig var optaget af lødige litteratur. For at nævne en enkelt: Kontorchef i Gyldendal; C. Bergstrøm Nielsen var en af de mest bemærkelsesværdige. Han var efter endt borgerskoleeksamen ansat som lærling hos boghandler C. Larsen, Østergade og hans interesse for litteratur var glødende... Et andet eksempel jeg husker: En smedelær-

Rådhusbygningen i Dronningensgade, hvor biblioteket havde adresse i perioden 1921-1954 Foto: Dorte Tissot Hansen.

ling fra landet kom hyppigt i folkebogsamlingen til trods for, at han havde 9-10 km til byen. Han kunne vel være 16 år: Det var udelukkende oplysende litteratur han læste: Opfindelsernes Bog, filosofi og etik af Høffding o.l. Naturligvis er disse eksempler undtagelser. Det store flertal lånte bøger, der passede til deres alder og udvikling, hvad der er ganske naturligt. Der var noget hyggeligt over disse aften timer, næsten som et hjem, hvor familiemedlemmerne er optaget af læsning.”

Centralbibliotek

Den gamle bibliotekar ved Det Classenske Bibliotek, J. W. Gudmand Høyer, døde i

1915, og Valborg Hansen varetog derefter også udlånet fra denne bogsamling. I de kommende år arbejdedes på at sammenlægge de to biblioteker i byen. Dette skete i april 1919, hvor biblioteket i Nykøbing F Kommune blev Centralbibliotek for Maribo Amt og således også skulle sørge for at levere bøger til landsognenes udlånssteder. Som leder af Centralbiblioteket ansatte man i oktober 1919 den 24-årige bibliotekar Knud Hansen. Han havde inden sin ansættelse læst germansk filologi ved universitet og været elev ved Københavns Kommunebibliotek.

I det første år efter Centralbibliotekets oprettelse havde man kontakt med 29 sog-

nebogsamlinger, foreninger og børnebog-samlinger, som blev forsynet med bøger fra Centralbiblioteket. I løbet af de næste 10 år udvidedes samarbejdet med sogne-bogsamlingerne til også at omfatte hjælp til bogindkøb, kassation, omlægning til nyere biblioteksdrift og arrangering af udstillinger.

Den 14. januar 1921 fik biblioteket ny adresse, da det rykkede ind i lokaler i det nybyggede rådhus på hjørnet af Dronningensgade og Skolegade. Her var der to læsesale med plads til 40 voksne og 25 børn. Frk. E. Brehm blev ansat som den første egentlige børnebibliotekar ved biblioteket.

Op igennem 1920'erne begyndte man at holde kurser i biblioteksbenyttelse både for Latinskolens og kommuneskolens elever,

og i efteråret 1927 oprettedes Skolebiblioteksforeningen for Maribo Amt med 26 skoler som medlemmer. Centralbiblioteket administrerede foreningens bogsæt, der cirkulerede. Med hjælp fra Statens Bibliotekstilsyn skaffede man litteratur hjem fra andre biblioteker. Fra beretningen i 1922-1923 lyder det: *“Vi er nødt til at sende bøgerne ud til låneren med bydrengen, da bøgerne ikke har tid til at stå og vente på at vedkommende skal hente dem; desuden er det billigere end at sende meddelelse om, at de kan afhentes.*

1930-1950

Et tema der var på dagsordenen i 1920'ernes og 1930'ernes biblioteksverden var især kvaliteten af læsningen, et emne, Knud Hansen flere gange kommer ind på i bib-

Børnebiblioteket 1938.

*Bogbilen på besøg i
Vignæs i 1948.*

liotekets årsberetninger. At læse oplysende litteratur – faglitteratur – var mere velset end at læse skønlitteratur. Der arbejdedes på at fremme lånernes systematiske læsning frem for den mere tilfældige læsning, og der var også skønlitterære materialer, man ikke skaffede hjem til lånerne.

Fra 1930 indledte biblioteket et samarbejde med Nykøbing F. Sygehus om udlån af bøger på den kirurgiske afdeling.

I 1930 bestod bibliotekspersonalet af: en bibliotekar, en børnebibliotekar, en biblioteksassistent og en bibliotekselev, mens det i 1943 var næsten fordoblet med en overbibliotekar, to bibliotekarer, to biblioteksassistenter og en bibliotekselev.

Bibliotekets leder, Knud Hansen, udgav i 1929 en bog "Arvelighed hos mennesket", der handlede om arvelighed og racehygiejne. Heri gav han udtryk for en racistisk ideologi, der ikke vakte nogen speciel opstandelse i 1929, og bogen fik endda en pæn modtagelse. Knud Hansen meldte sig ind i DNSAP i 1942 og blev sysselleder i

Lolland Falster Stift. Ved befrielsen d. 5. maj 1945 blev han interneret af Frihedsbevægelsen. Han blev løsladt d. 2. oktober 1945 uden dom og suspenderet fra sin stilling. Han blev afskediget 1. februar 1946. Som hans afløser ansatte man sidst i 1945 Poul Munch som overbibliotekar.

I 1947 blev der etableret mulighed for udlån af bøger på alderdomshjemmet. I 1948 anskaffede man et tonefilmsanlæg på biblioteket. Foreninger havde mulighed for at bruge anlægget til filmforevisninger, hvilket blev flittigt benyttet. D. 1. april 1948 overtog Nakskov Bibliotek centralbiblioteksforpligtelsen for Vestlolland. Det var en beslutning, der blev hilst velkommen i Nykøbing F, der fortsat var Centralbibliotek for Østlolland og Falster. Opgaverne var blevet så mange og store, at det var en lettelse at blive flere om at klare dem. D. 1. december 1948 oprettedes Falsters Egnshistoriske Arkiv. Arkivet var en del af Museet Falsters Minder, men blev fysisk placeret på biblioteket.

1950-1970

Bibliotek i Rosenvænget

I 1950 købte Byrådet konsulinde Frigasts villa på Rosenvænget 17 med henblik på indretning af bibliotek i bygningen. Desuden blev der planlagt en tilbygning. Ombygningen påbegyndtes i februar 1951, og den 24. august 1951 åbnedes børnebiblioteket på den nye adresse. Det gik lidt langsomt med at få færdiggjort resten af lokalerne og udbygningen, men den 22. januar 1952 blev læsesalen flyttet fra Rådhuset til Rosenvænget. Den 31. marts 1953 blev der afholdt licitation i forbindelse med tilbygningen, og i august 1953 begyndte udgravningerne i bibliotekshaven. I januar 1954 kunne man holde rejsegilde. Arkitekt på arbejdet var Albert Petersen. Lørdag den

20. november 1954 blev det nye bibliotek i Rosenvænget indviet. Den imponerende villa lå i den gade, som man i folkemunde kaldte ambassadekvarteret. Den store have med havehus som en minimodel af det store hus var nogenlunde intakt på trods af den store tilbygning, hvor der i stueetagen blev indrettet udlån for voksne og på første sal en stor mødesal med flygel, hvor der både kunne holdes foredrag og koncerter. Kælderen rummede et stort magasin. Reolerne i alle publikumsafdelingerne var i lyst egetræ og lavet af en lokal snedker. Det var et bibliotek for fremtiden – troede man.

Ved flytningen af biblioteket i 1954 bestod personalet udover overbibliotekar Poul Munch og vicebibliotekar Leif Døssing af fem bibliotekarer, tre bibliotekarelever og

to kontorister. Bibliotekar Astrid Holm, der blev ansat ved biblioteket i 1951, fortæller om det store flyttee arbejde, at en del af bøgerne blev kørt på trillebør til deres nye hjem i Rosenvænget af bibliotekets leder, Poul Munch.

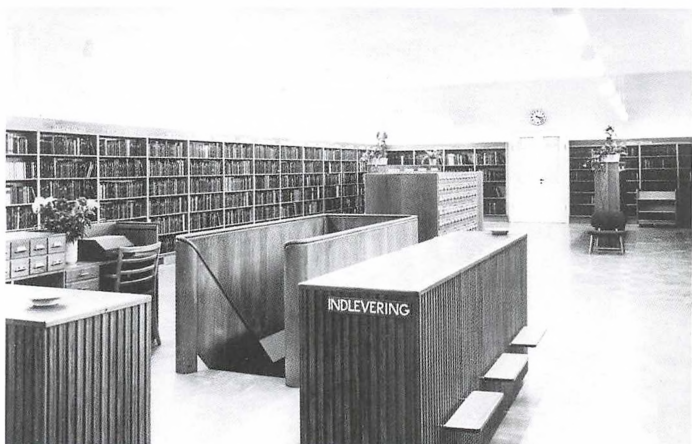
I 1956 blev Birger Knudsen ansat som leder af biblioteket. Den 1. april 1956 overtog Nykøbing F Kommune bibliotekets drift. Biblioteket kom til at høre under Kulturudvalget, som der gennem årene var et tæt samarbejde med.

Tidligere bydreng og bogopsætter Leif Østen Olsen fortæller om sin tid på biblioteket omkring 1957, at han kørte af sted med bøgerne fra biblioteket i Rosenvænget på sin budcykel, når de skulle til indbinding hos de to bogbindere i byen. En meget omdiskuteret bog på den tid var den erotiske "Sangen om den røde rubin" af Agnar Mykle. De mandlige lånerne spurgte hellere bogopsætteren, om han ville finde den frem til dem, end de spurgte de kvindelige ansatte.

Interiør på det nye bibliotek i Rosenvænget 1954.

Den nye bibliotekssal i Rosenvænget i 1954.

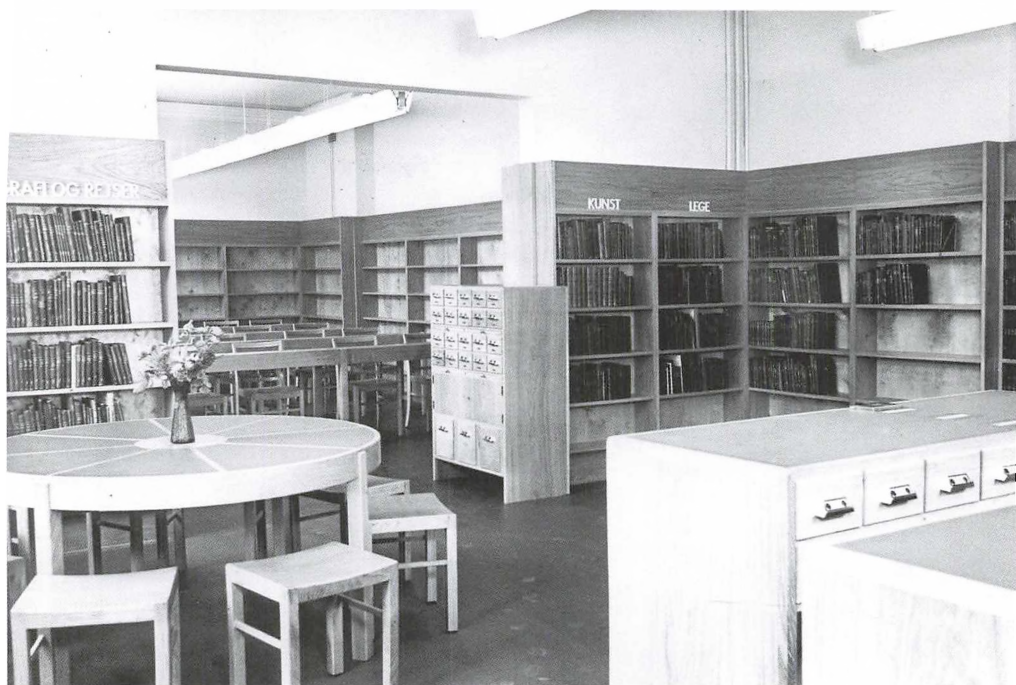
Børnebibliotek

Allerede ved bibliotekets flytning til det nye rådhus i 1921 blev der som et af de første steder i landet oprettet en læsestue for børn og ansat en børnebibliotekar. I læsestuen var der plads til 25 børn. Da kommunen i 1950 erhvervede konsulens villa på Rosenvænget, var børnebiblioteket den første del af biblioteket, der i august 1951 flyttede ind i de nye bygninger. Den 1. april 1951 oprettedes Nykøbing F Kommunes Børnebibliotek på initiativ fra Centralbibliotekets bestyrelse, og børnebiblioteket gik således over til fuldstændig kommunal drift ca. fem år før det øvrige bibliotek.

Op gennem 1950'erne blev der læst højt i de populære eventyrtimer og afholdt biblioteksorientering for skoleklasserne. I løbet af 1960'erne prægedes børnebiblioteket af pladmangel. Der blev skrevet mere og

mere litteratur for børn, og børnebiblioteket var et populært sted blandt byens børn. Da børnebiblioteket i 1976 rykkede over i den nye biblioteksbygning, fik man god plads. Der blev indkøbt lyttekabler til aflytning af musik, dukketeater og møbler i børnestørrelse. Børneinstitutionerne begyndte tidligt at bruge de mange tilbud både om at få depoter ud i institutionerne og at tage på udflugt til biblioteket. Det særlige aktivitetsrum, der var placeret lige ved siden af børnebiblioteket, gav mulighed for mange spændende arrangementer: Børneteater, filmforevisninger og udstillinger både af og for børn. Selv om bøger stadig fylder meget på børnebiblioteket, er her i dag også mange andre tilbud: Computere, film, spil, playstation, wii, osv.

Det første møde med biblioteket er for de flestes vedkommende mødet med bør-

Nyt børnebibliotek i Rosenvænget i 1951.

Børnebiblioteket i Rosenvænget oktober 1976. Foto: Lone Garkier.

nebiblioteket og de bibliotekarer, der tit bliver synonyme med fantastiske læseoplevelser og andre eventyrlige oplevelser i børnebibliotekets univers. Børnebiblioteket i Nykøbing er ingen undtagelse. Der er flere generationer af biblioteksbrugere, der især husker børnebibliotekar Karen Marie Vestergaard, som var leder af børnebiblioteket fra 1956 til 1988, og Bente Strand, som afløste hende og var leder af børnebiblioteket i 20 år frem til 2008.

Rationaliseringer

Bibliotekerne udviklede sig sammen med velfærdssamfundet i begyndelsen af 1960'erne, og som et af de første kommu-

nale områder skulle de rationaliseres. Henning Gimbel fra Statens Bibliotekstilsyn kom på besøg og tjekkede med stopur og arbejdsvurderinger, hvad personalet lavede hele dagen. Et af resultaterne blev en modernisering af kartoteket, så man herefter kunne benytte decimalklassesystemet som opslagsmulighed. Carsten Tofte afløste i 1968 Birger Knudsen som bibliotekets leder.

Musikbibliotek

Der blev i 1964 vedtaget en ny bibliotekslov, som gjorde det muligt at indkøbe grammofonplader til udlån. Et meget fremskridtsvenligt byråd afsatte penge til

Musikbiblioteket i Rosenvænget lige før flytning til det nye bibliotek, efterår 1976. Foto: Lone Garkier.

en opbygningsperiode, og efter tre år blev udlån af gramfonplader en realitet den 5. september 1967. Det var mageløst. De fleste plader var klassisk musik, men der var dog noget så eksotisk som bl.a. jazz og rockgruppen, The Beatles, i samlingen. Succesen var overvældende, lånerne strømmede til, flere penge til indkøb blev bevilget, også til børnemusik, og de følgende år måtte musikafdelingen flytte flere gange for at få mere plads. Der blev indført begrænsning på lån af beat- og rockplader med et enkelt "polet"-system. Mange udenbys lånerne kom til. Så mange, at byrådet benyttede sig af en mulighed i biblioteksloven – og sagde stop for lån til andre end kommunens egne indbyggere i 1982. Først med en ny bibliotekslov i 2000 blev musikmateriale sidestillet med bogligt materiale og blev en del af det landsdækkende lånesamarbejde.

Den senere Stadsbibliotekar Lone Garkier var den første leder af musikbiblioteket, og hun var særdeles aktiv i udvalg og

netværk på landsplan i den tid, hvor flere og flere biblioteker etablerede musikbiblioteker. Lone Garkier formåede på meget kompetent faglig vis at udvikle musikbibliotekerne på landsplan og at sætte musikbiblioteket i Nykøbing F på det danske bibliotekslandkort.

1970-1990

Kommunalreform 1970

De gamle sognebiblioteker blev nedlagt efter kommunalreformen, og hver enkelt kommune skulle indrette sig på ny. Her spillede Centralbiblioteket i Nykøbing F en stor rolle, idet man stillede personale til rådighed for de mange nye biblioteker, hvor man bl.a. hjalp med at varetage opgaver som bogvalg og kassation. Desuden blev personalet uddannet på kurser på Centralbiblioteket.

Kommunalreformen betød, at det område, som Centralbiblioteket skulle betjene, blev udvidet til at dække hele Storstrøms

Amt. Der blev samarbejdet på mange niveauer med amtets biblioteker. Fx blev der jævnligt afholdt møder for ledere, referencemedarbejdere, udlåns-/musikbibliotekarer, børnebibliotekarer m.fl., hvor man koordinerede fælles tiltag, lavede fælles fremstød og gav gensidig orientering. De mange nye opgaver betød en væsentlig forøgelse af både budgetter og antal ansatte i starten af 1970'erne.

Pladsen i biblioteket begyndte som en følge heraf at blive trang, så den flotte forhal med pejsehjørne og en buste af Johann Frederik Classen på kaminhylden måtte inddrages til skrankeområde. En knaldrød skranke med fotonotering og hulkort i stedet for bogkort blev sat op, og æstetikken i villaens indgangsparti måtte vige pladsen. På førstesalen måtte det lille lokalhistoriske arkiv med grønne bondemøbler fra forfatterinden Helene Stranges hjem inddrages til kontor, og møblerne blev afleveret til Museet Falsters Minder.

De fine snedkerreoler fik følgeskab af grå stålereoler i voksenbiblioteket, hvor reolerne stod pakket tæt, depoter og magasin voksede, og i mødesalen på 1. sal inddrog man halvdelen af mødesalen til musikafdeling. Der måtte bygges et helt nyt bibliotek.

Nyt bibliotek

Arkitekt Knud Vesterkær Petersen blev bedt om at lave et forslag til et bibliotek, hvor det gamle bibliotek i Rosenvænget skulle anvendes til foreningshus m.m., mens hele biblioteksvirksomheden skulle flyttes til et nyt bibliotek i anlægget mod Engboulevarden. Der blev afholdt aftenmøder, hvor personalet kom med indspark og ideer – en meget givende proces for både arkitekt og personale. Desværre så kommunens økonomi ikke alt for god ud, så det flotte projekt kunne ikke realiseres.

I kommunens politiske foreninger og i dagspressen drøftede man, om det nu kunne passe, at der var behov for et nyt bibliotek

*Udlånet i Rosenvænget før flytningen i 1976.
Foto: Sigrid Kjøller.*

– og et bibliotek med musikafdeling. Stadsbibliotekaren og musikbibliotekets leder inviterede de forskellige foreninger til medlemsaften på biblioteket med rundvisninger og debat, så medlemmerne med egne øjne kunne se, hvor trang pladsen i biblioteket var blevet. Det gav politisk opbakning til et nyt bibliotek.

Et mindre ambitiøst projekt skulle man imidlertid have. Derfor blev kommunens bygningsinspektorat bedt om at udarbejde et projekt, hvor villaen i Rosenvænget med øvrige lokaler kunne anvendes som kontorer og administration for biblioteks- og kulturområdet, mens alle publikumslokaler blev placeret i anlægget. Pga. placeringen på det tidligere engareal skulle området piloteres og magasinet utraditionelt place-

res på 1. sal. Sammenhængen mellem de to bygningskomplekser blev klaret med en mellemgang. Det vurderedes, at dette projekt ville koste ca. 16 mio. kr. Budgettet blev skåret ned til 10 mio. kr., og på få dage måtte bibliotekets byggeudvalg give forslag til ændring af lokalernes placering, så alt stadigvæk kunne fungere hensigtsmæssigt. Kontorerne i forbindelse med publikumsafdelingerne blev skåret ned til et minimum.

Børnebibliotek og musikbibliotek, som skulle have ligget i stueetagen, blev placeret på 1. sal, og skrankeområdet, som oprindeligt var tænkt placeret i midten af huset, lå nu i den ene side, mens resten af arealet blev udlagt til parkeringsplads. Sådan endte projektet med at blive, og sådan fungerer biblioteket i store træk den dag i dag.

Nyt bibliotek i Kongensgade 1976.

Bogbussen på vej.

I resterne af haven bag bygningen i Rosenvænget havde bibliotekets tekniske afdeling og skolebibliotekernes fællessamling haft til huse i en lejet barak. Barakken blev fjernet, skolebibliotekernes kontor flyttede ud af folkebibliotekets regi i 1974, og på arealet anlagde man en friluftscene. Den blev etableret efter en idé af byens kreative teaterfolk og er gennem årene blevet anvendt til mange forskellige arrangementer. Efter den officielle indvielse af biblioteket den 27. november kunne det længe ventede bibliotek slå dørene op for byens borgere den 29. november 1976.

Bogbusser og samarbejde med nabokommunerne

Efter kommunalreformen i 1970 indgik Nykøbing F. og Nysted kommuner biblioteksmæssigt samarbejde i oktober 1970. Det betød etablering af en filial i stuehuset til en

nedlagt gård i Nysted og bogbusbetjening af Nysted og Nykøbings yderområder. Der var i starten nogen skepsis i Nysted Kommune over et samarbejde med den store nabokommune, men samarbejdet omkring bogbussens drift forløb gnidningsfrit i godt 20 år. Nykøbing F. byråd besluttede efter en stor sparerunde at lukke bogbusdriften i 1992. Det betød længere vej til biblioteksbetjeningen for borgerne i både den store og den lille kommune. Samarbejdet mellem de to kommuner fortsatte dog – efter nogle år med etablering af en meget smuk filial i selve Nysted by i et gammelt fredet pakhus.

Da de gamle deltidsbiblioteker blev nedlagt med kommunalreformen, indgik de meget små kommuner i Storstrøms Amt efterhånden betjeningsoverenskomster om biblioteksdriften med større kommuner, og der blev startet bogbusbetjening af mindre kommuner. Nørre Alslev Kommune blev

Bogbussen 2011. Foto: Henning Hallberg.

ligesom Nysted Kommune betjent af Nykøbing F. med bogbus, indtil Nørre Alslev fik sit eget selvstændige biblioteksvæsen i 1982.

Efter kommunesammenlægningen i 2007 overtog Guldborgsund Kommune Nørre Alslev Kommunes bogbus. Ved et samarbejde mellem kunstneren Peter Callesen og borgere i kommunen blev bogbussen fint udsmykket i 2011. Bogbussen betjente kommunens yderområder frem til slutningen af 2013, hvor den blev nedlagt i forbindelse med en større besparelse på biblioteksområdet.

I 1976 blev Poul K. Gregersen ansat som stadsbibliotekar i stedet for Carsten Tofte, som fik stilling som stadsbibliotekar i Odense.

Royalt besøg

I juli 1977 havde biblioteket royalt besøg, da Dronning Margrethe, Prins Henrik og de to prinser lagde vejen forbi Nykøbing F. Af sikkerhedshensyn blev biblioteket lukket for offentligheden under besøget, og kun afdelingslederne måtte være til stede. Det lykkedes ledende børnebibliotekar Karen Marie Vestergård at give Prinsgemalen en god salgstale for børnekulturen med på vejen!

Lydavis

Som det første bibliotek i landet etablerede Centralbiblioteket i starten af 1980'erne en speciel afdeling for svagtseende og blinde lånere. Lydbøger på kassettebånd udgjor-

de den største del af materialerne, men der blev også indkøbt bøger med stor skrift. I 1984 etablerede man i samarbejde med kommunen en gratis lydavis med lokale nyheder, som det var muligt at abonnere på.

1990- 2014

I 1990 blev stadsbibliotekar Poul K. Gregersen forvaltningschef i Nykøbing F. Kommune og vicedstadsbibliotekar Lone Garkier blev ansat som stadsbibliotekar.

Nyt elektronisk bibliotekssystem

Biblioteket havde i starten af 1990'erne et meget stort hængeparti – beholdningsregi-

strering og søgefaciliteter direkte i bibliotekets egen base. Som et af landets centralbiblioteker var det ved at være pinligt, at Nykøbing F. skulle være det sidste, som fik egen biblioteksbase. Lånerne savnede også mulighed for selv at kunne søge i bibliotekets base og på Internettet. Beholdningsregistreringen, hvor alle bibliotekets bøger, lydbøger, musik m.v. blev lagt ind i en database, gik i gang i januar/februar 1996. Biblioteket var nu et fuldgyldigt medlem af det danske elektroniske bibliotekssamarbejde, og fra 1999 blev det muligt for lånerne selv at notere deres udlån på selvbetjeningsautomater.

Biblioteket i Kongensgade 2011. Foto: Ingrid Riis.

Børnebiblioteket 2011. Foto: Ingrid Riis.

Børnebiblioteket 2011. Foto: Ingrid Riis.

Slut med sygehusbetjening

Biblioteket havde i mere end 70 år betjent patienterne på Centralsygehuset med udlån af bøger og senere også musik. Liggedagene på sygehusene var efterhånden få, og sygehuset mente ikke, at der fortsat skulle være biblioteksbetjening hverken på patientbiblioteket eller på afdelingerne. Borgerne måtte selv tage læse- og lyttestof med, og i 2003 opsagde sygehuset aftalen med biblioteket.

Centralbiblioteksvirksomheden og centralbiblioteksreformer

Centralbibliotekerne og Biblioteksstyrelsen indgik i slutningen af 1990'erne og fremefter aftaler om mange samarbejdsprojekter.

På trods af at biblioteket personalemæssigt ikke havde det volumen, der krævedes, hvis man skulle være med i alle projekter, var man alligevel med i adskillige, blandt andet Biblioteksvagten.dk, som er en spørgetjeneste på Internettet, hvor biblioteksansatte over hele landet deles om at besvare alle slags spørgsmål.

Det havde været en tradition siden 1960'erne, at der skulle være tid til at deltage i faglige fora og kommunale, amtslige og statslige projekter. Begrundelsen var, at biblioteket blev synligt, og at man fik viden med hjem til gavn for alle.

Efter den første reduktion i centralbibliotekernes antal, blev Nykøbing F. fra 2004 det mindste af de tilbageværende ti central-

biblioteker. Lånesamarbejdet mellem landets biblioteker blev stærkt effektiviseret gennem en landsdækkende kørselsordning, hvor vognmænd med kontrakt med staten kørte bestilte materialer mellem landsdele om natten. Det gav hurtige leveringer af lån mellem bibliotekerne, og lånerne fik en helt anderledes effektiv betjening af lån fra andre biblioteker.

I 2009 ophørte centralbiblioteksfunktionen. Guldborgsund-bibliotekerne, som det nye biblioteksvæsen efter kommunesammenlægningen kom til at hedde, hørte nu til Centralbiblioteket i Roskilde sammen med bibliotekerne på Sydsjælland, Møn og Lolland.

Kulturudvalg, kultur- og fritidsafdeling

Nykøbing F Kommune satsede gennem mange år på at udvikle byens kulturliv, og efterhånden blev den overordnede administration af kulturinstitutionerne, kulturtilskud og de kulturelle foreninger og senere tilskud til fritidslivet med tilhørende foreninger en større og større del af administrationens og stadsbibliotekarens arbejde. I de senere år op til kommunalreformen i 2007 udarbejdede administrationen dagsordener til kulturudvalgets møder, der blev afholdt i bibliotekets mødelokale. Det nære samarbejde med udvalget betød, at kulturudvalget hvert år til og med 2006 deltog i det traditionsrige "julemorgenbord", hvor udvalgsformanden ønskede glædelig jul.

Ved kommunesammenlægningen i 2007 fik den nye Guldborgsund Kommune nye direktørområder, og Kultur- og Fritidsafdelingens administration blev adskilt fra biblioteksfunktionen.

Kommunesammenlægning 2007

Ved kommunesammenlægningen i 2007 blev Nysted, Sakskøbing, Stubbekøbing, Nørre Alslev, Sydfalster og Nykøbing F

kommuner sammenlagt til én kommune, Guldborgsund Kommune. De tidligere selvstændige biblioteker i de fem mindste kommuner blev ændret til lokalbiblioteker, og biblioteket i Nykøbing F blev hovedbibliotek for Guldborgsund-bibliotekerne.

Den 1. januar 2008 blev bibliotekets nuværende leder, Bente Nielsen, ansat, da Lone Garkier i efteråret 2007 havde valgt at gå på pension efter 41 års ansættelse på biblioteket i Nykøbing F.

Biblioteket i dag

Igennem de sidste år har biblioteket i Nykøbing F undergået en forandring. Musikbiblioteket er blevet flyttet ned i stueetagen og lagt sammen med voksenbiblioteket. Det sikrer en øget adgang til musikmateriale, fordi man nu kan låne og bruge materialerne i hele bibliotekets åbningstid. I det tidligere musikbibliotek er Tidsrummet indrettet med aviser, tidsskrifter og udenlandsk litteratur.

Øget selvbetjening og åbne selvbetjente biblioteker

I november 2011 holdt biblioteket lukket i 3 uger for at sætte en radiosender i alle materialer. Det betyder, at man som låner nu på en meget nemmere måde end før kan udlåne og aflevere sine materialer på selvbetjeningsautomater.

Fra den 1. juni 2012 har man som biblioteksbruger i Guldborgsund Kommune kunnet lukke sig ind på de fem lokalbiblioteker alle ugens 7 dage mellem kl. 7.00 og 22.00 og bruge biblioteket på alle de måder, som man hidtil har kunnet. Man skal bare være oprettet som låner og have en pinkode til biblioteket. Videoovervågning og tyverialarm sørger for sikkerheden. Der er dog stadig personale på lokalbibliotekerne nogle timer om dagen, som kan hjælpe. Det er et tilbud, som mange har taget godt imod, fordi det har givet mulighed for at bruge

Børnebiblioteket 2011. Foto: Ingrid Riis.

Det digitale bibliotek anno 2013. Foto: Ingrid Riis.

biblioteket på nogle tidspunkter, som passer bedre ind i dagligdag og familieliv.

På hovedbiblioteket i Nykøbing blev der fra 1. maj 2013 selvbetjening ugens første fem dage mellem 8.00 – 10.00. Fra 2015 er det planen, at der også skal være åbent selvbetjent bibliotek i Nykøbing F i lighed med på lokalbibliotekerne.

Digitalt bibliotek

Musik fra Bibzoom, lyd-bøger fra Netlydbog.dk, e-bøger fra E-reolen og adgang til forskellige databaser fra din egen pc. Der er et landsdækkende samarbejde omkring de digitale materialer, som bibliotekerne stiller til rådighed. Dette samarbejde er Guldborgsund-bibliotekerne en naturlig del af. Desuden undervises der i brug af Internet og de nye digitale tilbud. Biblioteket løfter også en opgave i forhold til den digitale selvbetjening, der efterhånden bliver et krav i forhold til almindelige borgeres kommunikation med det offentlige; der udstedes Nem-Id og undervises i brug af Internettet med vægt på borger.dk og SKAT's hjemmeside.

Tak til Lone Garkier, Astrid Holm, Leif Østen og Stadsarkivet i Guldborgsund Kommune for deres bidrag til denne artikel.

*Dorte Tissot Hansen er bibliotekar og
Eva S. Larsen er afdelingsleder ved
Guldborgsund-bibliotekerne.*

Guldborgsund-bibliotekerne i dag:

- 1 Hovedbibliotek i Nykøbing F. og 5 lokalbiblioteker i Saksøbing, Nysted, Nørre Alslev, Væggerløse og Stubbekøbing
- Antal ansatte: 50 personer
- Materialebestand: 366.761 stk. bøger, film, spil, musik o.s.v.
- Antal besøg i 2013: 310.362 personer
- Udlån i 2013: 513.189 stk.

Mediehøsten 2013

Bibliografi over lokalhistoriske udgivelser om Lolland-Falster-egnen i 2013

*Af Dorte Tissot Hansen & Erik Elkjær Koch
Guldborgsund-bibliotekerne*

Bibliografien bygger på et udvalg af registreringer fra *Dansk Lokalbibliografi: Storstrøms Amt* og *Danbib* suppleret af indeksering af artikler fra bl.a. en række årspublicationer. Kommentarer om fejl og mangler modtages med tak på: dth@guldborgsund.dk eller eek@guldborgsund.dk

Mediehøsten 2011: bibliografi over lokalhistoriske udgivelser om Lolland-Falster-egnen i 2011 / Dorte Tissot Hansen & Erik Elkjær Koch. I: Årbog / Lolland-Falsters Historiske Samfund, 133-143: ill.

DK5: 01.764 Lolland-Falster

Mediehøsten 2012: bibliografi over lokalhistoriske udgivelser om Lolland-Falster-egnen i 2012 / Dorte Tissot Hansen & Erik Elkjær Koch. I: Årbog / Lolland-Falsters Historiske Samfund, 144-153: ill.

DK5: 01.764 Lolland-Falster

Et helt specielt museum: 100 år med det lokale museum Falsters Minder, heraf de 90 år med Czarens Hus / Arne Skaftø Jensen. I: Jul på Falster, 47-49: ill.

DK5: 06.6

Årsberetning / Lolland-Falsters Stift. [Nykøbing F.]: Lolland-Falsters Stift, 25 sider: ill.

DK5: 27.67 Lolland-Falster

Rundt på Torvet – østsiden: folketællings-fortællinger 1787-1880 / Ib

Hjort-Hansen. I: Årsskrift / Lokalhistorisk Arkiv Stubbekøbing, 5-11: ill. Med litteraturhenvisninger

DK5: 31.2

Svenske aner / Christina Juel. I: Årsskrift / Lokalhistorisk Forening for Nordfalster, 85-90: ill.

DK5: 32.61. Fra 1850-1910 emigrerede 82.800 svenskere til Danmark, nogle af dem havnede på Nordfalster.

Tyske flygtninge i Stubbekøbing og omegn / Tine Perlt. I: Årsskrift / Lokalhistorisk Arkiv Stubbekøbing, 26-34: ill. Med litteraturhenvisninger

DK5: 32.61

Lys & mørke over Femern Bælt: scenarier for den nære Femern Bælt-region 2030 / Uffe Palludan; Mette Dybkjær (red.) & Eva Sandvig (red.). [Kbh.]: Ministeriet for By, Bolig og Landdistrikter, 55 sider: ill.

DK5: 33.19

Lolland i chok / Henning Kørvel. I: Jul på Lolland, 34-39: ill.

DK5: 34.31

Erindringer fra Falkerslev Skole / Nelly Griesé. I: Årsskrift / Lokalhistorisk Arkiv Stubbekøbing, 16-25: ill.

DK5: 37.5 Stubbekøbing

Sognet med de mange skoler / Bent Jensen. I: Historiske Beretninger nr. 7, 41-58: ill.

DK5: 37.9

De uønskede / John Bertelsen & Birgit Kirkebæk. I: Historiske Beretninger nr. 7, 5-21: ill.

DK5: 38.4

Anstaltsbilleder / John Bertelsen & René Larsen; Lise Autzen (red.) & Erik Pedersen (red.). Saksøbing: Foreningen Forskergruppen Støvmiderne, 130 sider: ill.

DK5: 38.406

Sagn og myter fra Nordøstfalster. I: Årsskrift / Lokalhistorisk Arkiv Stubbekøbing, 63-70: ill.

DK5: 39.13

Gækkebrevet / Lisbeth Christensen. I: Historiske Beretninger nr. 7, 176-179: ill.

DK5: 39.24

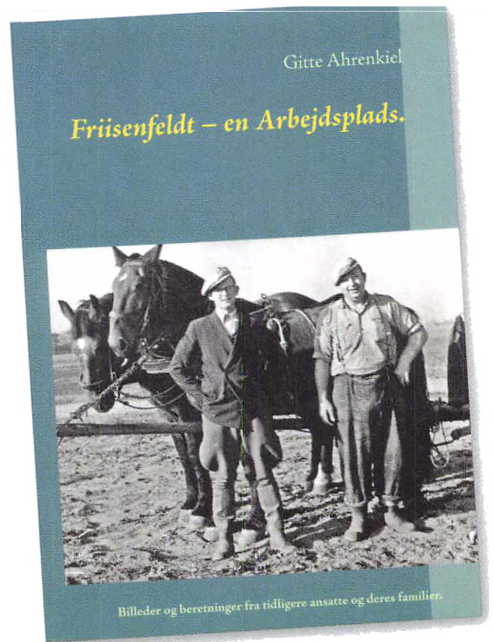
Når jeg bliver gammel, s. 164-176 i: Fri bane: 12 cykelture ad nedlagte danske jernbaner / Arne Rudi Jensen. Kbh.: Skriveforlaget, 176 sider: ill.

DK5: 46. 12 cykelture ad nedlagte jernbaner i Jylland samt Fyn, Sydsjælland og Lolland med vægt på seværdigheder og pudsige observationer samt omtaler af banernes historie.

Kjersgaards Danmark. Fyn, Lolland-Falster og Møn / Erik Kjersgaard. Kbh.: Gyldendal, 179 sider: ill.

DK5: 46. Samling af artikler fra Weekendavisen som forfatteren skrev i perioden 1982-1995 under rubrikken Kort

fra Danmark. Heri omhandlende Lolland-Falster: *Kræmmerne på Lollands Albue* (98-100), *Engle skyder med kanoner* (101-104), *Bomben* (105-108), *Det kære Pederstrup* (109-111), *Røverridderne på Ravnsborg* (114-117), *Jomfruerne i Maribo* (120-123), *Sankt Mikkel i Toreby* (124-127), *Bemærk korset i Frejlev!* (130-133), *Jernnæven i fløjlsandsken* (138-140), *En artig gammeldags bygning* (141-144), *Et lille hul i jorden* (145-147), *Dødedansen* (150-153), *Enden på historien* (156-159)

Friisenfeldt – en arbejdsplads: billeder og beretninger fra tidligere ansatte og deres familier / Gitte Ahrenkiel; Hanne Ahrenkiel ... [et al.]. Kbh.: Books on Demand; [Gedser]: Gahrgalleri.dk, 176 sider: ill.

DK5: 46.4 Friisenfeldt

Gloslunde en landsby i billeder / Flemming Mülhel Olsen. I: Jul på Lolland, 31-33: ill.

DK5: 46.4 Gloslunde

Horreby Lyng / Anita Pedersen. I: Årsskrift / Lokalhistorisk Arkiv Stubbekøbing, 35-44: ill.

DK5: 46.4 Horreby Lyng.

Hunseby i 30'erne / Børge Pedersen. I: Jul på Lolland, 18-20: ill.

DK5: 46.4 Hunseby

Lindholm – et godt sted at bo / H. Grøndal Hansen; Lau Jensen (foto), Sabrin Zaghmout (foto) & Irfan Basic (foto). Nykøbing

Skovrideren, der kom med fornyelse til egnen / Kaj Henning Sørensen. I: Lokalhistorisk årsskrift, 31-38: ill. Med litteraturhenvisninger

DK5: 46.4 Errindlev

Lindholm

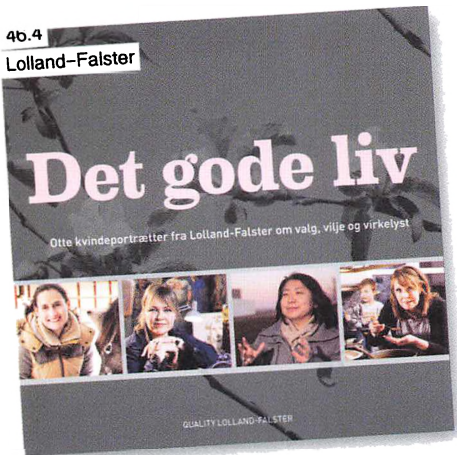

- et godt sted at bo

F.: ReStart Lindholm, 88 sider: ill.
DK5: 46.4 Lindholm

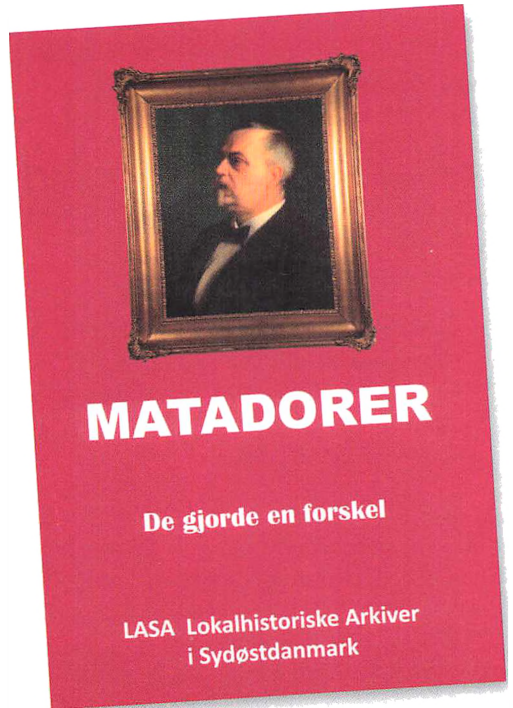
Forandring og forankring / Charlotte Knuth. I: Jul på Lolland, 8-14: ill.
DK5: 46.4 Lolland

Lolland lokker / Frederik Valmin & Eric Andersen. I: Motor, (7/8), 60-65: ill.
DK5: 46.4 Lolland

Det gode liv: otte kvindeportrætter fra Lolland-Falster om valg, vilje og virkelyst /

Anne-Sophie Lahme (red.) ... [et al.]; Lars Schmidt (foto), Patrick Kirkby (foto) & Anne Svendsen (foto). [S.l.]: Quality Lolland-Falster, [32] sider: ill.
DK5: 46.4 Lolland-Falster

Matadorer: de gjorde en forskel. [Stubbe-købing]: LASA Lokalhistoriske Arkiver i Sydøstdanmark, 132 sider: ill. Med litteraturhenvisninger
DK5: 46.4 Lolland-Falster

Den russiske forbindelse: historien om en meget speciel ejendom med ikon-status – en bygning vi nok ikke ville have haft uden den russiske forbindelse / Arne Skaftø Jensen; Katha Qvist (red.). [Nykøbing F.]: Kulturmindeforeningen i Nykøbing F.: Museum Lolland-Falster, 76 sider: ill.
DK5: 46.4 Nykøbing Falster

Fra slottets tid: en herregårdshistorie fra Lolland 1858-1938 / John Erichsen. 2. udvidede og redigerede udgave. [Nykøbing F.]: Museum Lolland-Falster, 83 sider: ill. Med litteraturhenvisninger. Tidligere: 1. udgave. Horslunde: RMP, 2004, 71 sider.

DK5: 46.4 Pederstrup (Lolland)

Begivenheder i 1913 / Hans Chr. Bentsen. I: Lokalhistorisk årsskrift. 39-42: ill.

DK5: 46.4 Rødby

Udviklingen ved fugleflugtslinjen i 1963 / Hans Chr. Bentsen. I: Lokalhistorisk årsskrift, 4-10: ill.

DK5: 46.4 Rødbyhavn.

Vennerslund – hvor æblerne gror / H. Grøndal Hansen; Mikael Nielsen (tegner). [Nykøbing Falster]: Halvdan Grøndal Hansen, 224 sider: ill.

DK5: 46.4 Vennerslund

Da Industri- og Håndværkerskolen flyttede til Kringelborg / Søren Antonius. I: Årbog / Lolland-Falsters Historiske Samfund, 27-40: ill.

DK5: 60.7

Alfa Laval. I: Jul på Lolland, 16-17: ill.

DK5: 60.9

Feberen på Sydfalster / Thorkild Buch. I: Jul på Falster, 10-12, 14-15: ill.

DK5: 61.612

I lære i 60'erne: det tog fire år og fem måneder men så var man også udlært elektriker / Niels Thal Jensen. I: Jul på Falster, 16-20: ill.

DK5: 62.307

Tyske raketbatterier på sydkysten af Lolland i 1945: hvad var formålet? / Jens Erik Christiansen. I: Årbog / Lolland-Falsters Historiske Samfunds Årbog, 85-96: ill.

DK5: 62.631

Ford på Nystedvej / Viggo Rasmussen & Jens Ødegaard. I: Historiske Beretninger nr. 7, 48-57: ill.

DK5: 62.722

Bugserdamperen "S/S Svanen" / Bent Krag. I: Jul på Falster, 21-23: ill.

DK5: 62.8.

Værftet set gennem fotografens linse / Per Klaaby. I: Jul på Lolland, 26-30: ill.

DK5: 62.81

Når naturen kalder / Johannes Bojesen; interview med Keld Rasmussen. I: Jæger, (1), 12-16: ill.

DK5: 63.95. En af Danmarks ældste aktive herregårdsjægere.

Bandholm hotel / Erik Berth. I: Jul på Lolland, 5-7: ill.

DK5: 64.909

Højmølle kro: Ønslev sogn, Falster Nørre Herred / Ketty Lykke Jensen. Eskilstrup: [Ketty Lykke Jensen], 53 sider: ill.

DK5: 64.909

Missionshotellet Nykøbing F. / Anne-Grethe Jakobsen. I: Jul på Falster, 40-43: ill.

DK5: 64.909

Roebaner var Danmarks største privatbane / Ole Jensen. I: Jul på Lolland, 48-51: ill.

DK5: 65.84

På juleindkøb i Maribo i 1890'erne / Thomas W. Lassen. I: Jul på Lolland. 69-71: ill.

DK5: 65.0964 Maribo

Kröhnkes projekt / Paul Bell & Mogens Nørgaard Olesen. I: Jul på Lolland, 60-63: ill.

DK5: 65.909

Havnen i Sakskøbing: Et tilbageblik over dens udvikling fra erhvervshavn til fritidshavn / Erik Bohn-Jespersen. I: Historiske Beretninger nr. 7, 59-82: ill.

DK5: 65.94

Stranding og kapring af engelske skibe: spredte klip fra de historiske arkiver med brudstykker af fortællingen om en dramatisk vinternat i 1811 ved Rødsand og Gedser / Max Hansen. I: Jul på Falster, 57-59: ill.

DK5: 65.99

Brandstrup Bryggeri i Sakskøbing / Poul Sørensen. I: Jul på Falster, 24-25: ill.

DK5: 66.84

Historien om to små bryggerier i Maribo / Poul Sørensen. I: Jul på Lolland, 21-23: ill.

DK5: 66.84

Så du røgen / Preben Dabelsteen. I: Jul på Falster, 36-39: ill.

DK5: 66.88

2.000 tons banebro kommer på plads / Anders Müller & Poul Nørmark. I: Trafik & veje, (6/7), 8-11: ill.

DK5: 69.79.

Nysted Vandtaarn 1913-2013: 100 års jubilæum / Arne Skaftø Jensen. Nysted: Foreningen Nysted Vandtaarn, 12 sider: ill.

DK5: 69.84. Udgivet i forbindelse med Vandtårnets 100 års jubilæum.

Lys over Lolland 2013: metamorfoser 30. august-8. september. Horslunde: Lys over Lolland, 35 sider: ill.

DK5: 70.96

Gedser Kirke, s. 50-55 i: Kunsten i kirken / Mikael Wivel. Kbh.: Strandberg Publishing, 326 sider: ill. Med litteraturhenvisninger

DK5: 71.86

Kristi fødsel på Falster / Thomas W. Lassen. I: Jul på Falster, 54-56: ill.

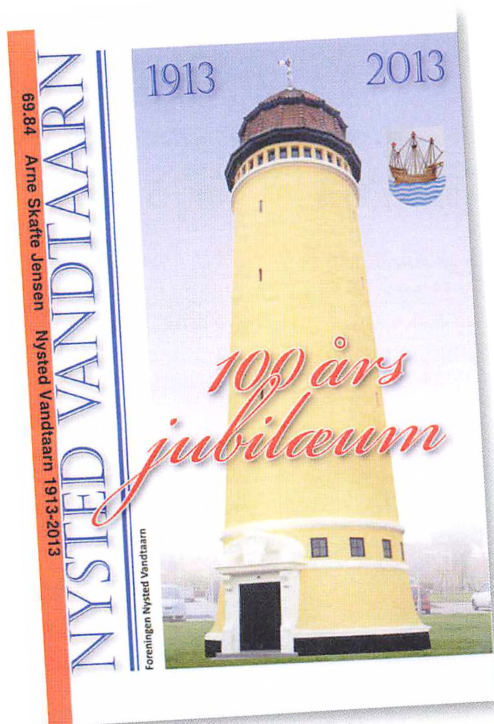
DK5: 71.864 Falster. Skildringer af Kristi fødsel i kirkerne på Falster.

Den nationalliberale bispegård og præstegårde, s. 270-275 i: Gottlieb Bindsbøll – Danmarks første moderne arkitekt / Peter Thule Kristensen. [Kbh.]: Arkitektens Forlag, 495 sider: ill.

DK5: 71.864 Nykøbing Falster. Om D.G. Monrads bispegård i Nykøbing Falster, der blev opført i 1853.

Stationsbyer i dag / Niels Boje Groth (red.) & Christian Fertner (red.). Kbh.: RealDania, 240 sider: ill.

DK5: 71.956. Holeby er en af de seks omtalte stationsbyer.

Uforløste herlighedsværdier / Martin Keiding; interview med Marco Berentz. I: *Arkitekten*, (7), 28-33: ill. Med litteraturreferencer og links

DK5: 71.956. Lolland, Guldborgsund og Vordingborg Kommuner.

Overfarten Sjælland-Falster historisk belyst / Torben Topsøe-Jensen. I: *Vejhistorie*, (22), 14-23: ill.

DK5: 71.965

Forbindelsen over Femern Bælt / Berit Stage. I: *Vejhistorie*, (22), 3-13: ill.

DK5: 71.965

Historiegaden i Nykøbing Slotsgade-Langgade-Frisegade: områdefornyelse som optakt til etablering af historiegaden / Anna-Elisabeth Jensen og Katha Qvist. I: *Årbog / Lolland-Falsters Historiske Samfund*, 51-62: ill.

DK5: 71.9564 Nykøbing Falster

Uden for myldretid / Christina Capetillo, Torben Eskerod, Carsten Ingemann & Henrik Saxgren. Kbh.: Realdania, 215 sider: ill.

DK5: 75.7408.

Da de første levende billeder kom til Danmark / P. W. Svendsen. I: *Årsskrift / Lokalhistorisk Arkiv Stubbekøbing*, 12-15: ill. Tidligere trykt i: *Stubbekøbing Avis*, 1935.

DK5: 77.67. Filmens barndom i Stubbekøbing.

Sakskøbings levende billeder: fra Rejsebiograf til Rådhusgade / Kaj Erik Nielsen. I: *Historiske Beretninger nr. 7*, 83-147: ill.

DK5: 77.67

Rockmusik og ungdom på Lolland-Falster / Claus Hellgren Larsen. I: *Årbog / Lolland-Falsters Historiske Samfund*, 21-26: ill.

DK5:78.96

Aktiv fritid Nykøbing F.: 25 års jubilæumsskrift / Bent Brund (red.), Anne-Mette Hansen (red.) & John Hansen (red.). [Nykøbing F.]: *Aktiv Fritid Nykøbing F.*: 31 sider: ill.

DK5: 79.606

Ømålsordbogen: en sproglig-saglig ordbog over dialekterne på Sjælland, Lolland-Falster, Fyn og omliggende øer: Bind 11: Kurv-lindorm / [Odense]: Syddansk Universitetsforlag, 473 sider

DK5: 89.66

De gamle byvåbener og kommunernes nye / Thomas W. Lassen. I: *Årbog / Lolland-Falsters Historiske Samfund*, 63-84: ill.

DK5: 90.87

Møntskatten fra Knuthenlund / Anders Rasmussen. I: *Årbog / Lolland-Falster Historiske Samfund*, 41-50: ill.

DK5: 90.88

Forbryderiske gode fund på Nordfalster / Anders Rasmussen. I: *Årsskrift / Lokalhistorisk Arkiv Stubbekøbing*, 46-56: ill.

DK5: 91.157. Museum Lolland-Falsters udgravninger forud for anlæggelsen af det nye statsfængsel syd for Gundslev.

Luftalarm / Bo Christiansen. I: *Historiske Beretninger nr. 7*, 22-40: ill.

DK5: 96.71

Folk fortæller fra gamle dage / Finn Egelund. I: *Historiske Beretninger nr. 7*, 158-175

DK5: 99

Træskomanden og hans kone og deres omgangskreds / Valborg Volsing. I: *Årsskrift / Lokalhistorisk Forening for Nordfalster*, 37-46: ill.

DK5: 99.4

Musikken i Nykøbing: en historie om mennesker og musik fra starten af århundredet i Nykøbing F. / Hans Skaarup. I: Jul på Falster, 4-7: ill.

DK5: 99.4 Bech, Axel

Isfyldt prøvesejlads / Jørgen Martinson. I: Lokalhistorisk årsskrift. 15-17: ill.

DK5: 99.4 Carlsen, Hardy

Fodermesteren på Næsgaard / Karin Suhr Rasmussen. I: Årsskrift / Lokalhistorisk Arkiv Stubbekøbing, 57-62: ill.

DK5: 99.4 Christensen, I. C., f. 1885. På baggrund af forstander H.J. Rasmussens artikel om kvægavl i Næsgaardbogen, 1935.

Et avisbuds erindringer / Niels Chr. Devantier. I: Jul på Falster, 72-74: ill.

DK5: 99.4 Devantier, Niels Chr.

Rosa Engholm. Lokalhistorie- og egnsforfatter / Ingrid Poulsen. I: Lokalhistorisk årsskrift, 27-30: ill.

DK5: 99.4 Engholm Petersen, Rosa

Skomagersonnen der blev verdensberømt / Jørgen Heiner. I: Jul på Lolland, 54-59: ill.

DK5: 99.4 Enna, August

Lagde spor til færgen / Jørgen Martinson. I: Lokalhistorisk årsskrift. 11-14: ill.

DK5: 99.4 Frederiksen, Gunnar

Altid frimodig: biografi om polarforskeren, forfatteren og eventyrereren Peter Freuchen / Janni Andreassen, f. 1942. Kbh.: Gyldendal, 382 sider: ill.

DK5: 99.4 Freuchen, Peter

Fodboldenke for tre generationer / Aase Hansen. I: Jul på Falster, 75-77: ill.

DK5: 99.4 Hansen, Aase

Min barndoms jul 1930 / Aase Hansen. I: Jul på Falster, 34-35: ill. Også trykt i: Jul på Lolland, 24-25.

DK5: 99.4 Hansen, Aase

Niels Hemmingsen: almuesøn fra Lolland, europæisk berømt teolog, næsten glemt i Danmark, født for 500 år siden / Henrik Frandsen. I: Årbog / Lolland-Falsters Historiske Samfund, 117-132: ill.

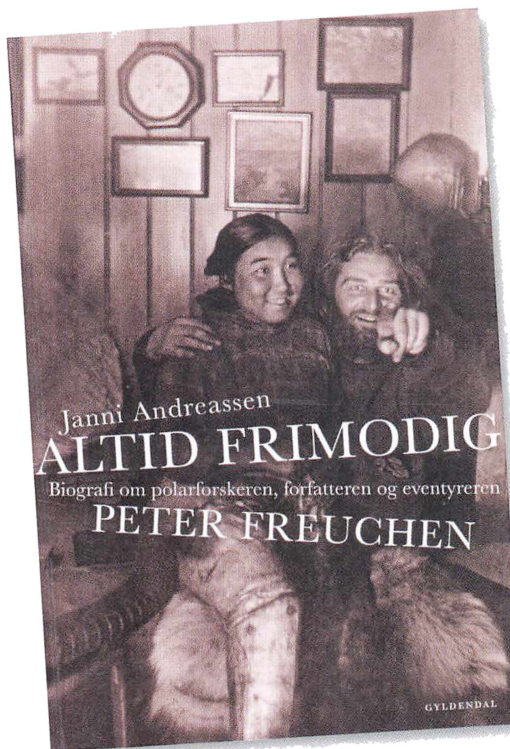
DK5: 99.4 Hemmingsen, Niels, f. 1513

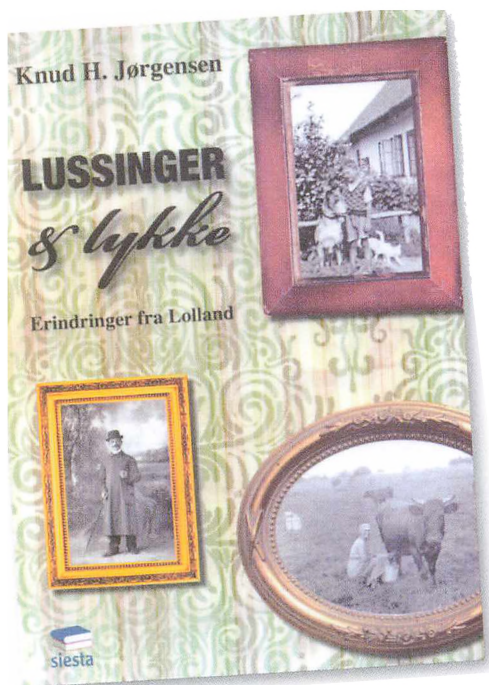
Min far var herskabskusk / Jenny Hvidberg. I: Årsskrift / Lokalhistorisk Forening for Nordfalster, 70-79: ill.

DK5: 99.4 Hvidberg Jenny

Den visionære entreprenør. I: Jul på Lolland, 52-53: ill.

DK5: 99.4 Jensen, Ejner

Lussinger & lykke: erindringer fra Lolland / Knud H. Jørgensen. Århus: Siesta, 186 sider: ill.

DK5: 99.4 Jørgensen, Knud H.

Tænk at blive automekaniker / Bent Krag. I: Jul på Falster, 67-71: ill.

DK5: 99.4 Krag, Bent

Efter en samler / Georg Wiingaard. I: Jul på Lolland, 64-68: ill.

DK5: 99.4 Krøyer, Jens

Min beferede barndom / Arne Larsen. I: Årsskrift / Lokahistorisk Forening for Nordfalster, 48-63: ill.

DK5: 99.4 Larsen, Arne

Brudstykker af et 100-årigt liv fortalt i tekst og billeder / Niels Ebbe Lollike. [S.1.]: [Niels Ebbe Lollike], 118 sider: ill.

DK5: 99.4 Lollike, Kaj

Det skulle kun have været fem år / Jørgen Martinson. I: Lokahistorisk årsskrift. 21-23: ill.

DK5: 99.4 Madsen, Børge Peter

Feriebarn hos moster Ella / Flemming Mütthel Olsen. I: Jul på Lolland, 40-42: ill.

DK5: 99.4 Mütthel Olsen, Flemming

Man skal kunne skære lagkagen for: om at være ung præst i lollandske sogne i 1970'erne / Nils Christensen Roland. I: Jul på Falster, 60-65: ill.

DK5: 99.4 Roland, Nils Christensen.
Erindringer om præstegerning i Radsted, Slemminge og Fjelde på Lolland.

En flygtig visit i San Francisco med en last guld fra USA til Europa / Rasmus Marius Rosenhøj; John A. Rosenhøj (red.). I: Jul på Falster, 78-86: ill.

DK5: 99.4 Rosenhøj, Rasmus Marius

Olaf Rudes unge år: en stille følelse for farve / Anne Højer Petersen. I: Jul på Falster, 29-33: ill. Også trykt i: Jul på Lolland, 43-47.

DK5: 99.4 Rude, Olaf

Fra nattevagt til ruteindvielse / Jørgen Martinson. I: Lokahistorisk årsskrift. 18-20: ill.

DK5: 99.4 Sigaard, Erling

Måtte bo i telt de første måneder / Jørgen Martinson. I: Lokahistorisk årsskrift. 24-26: ill.

DK5: 99.4 Stensgaard, Svend

Breve fra Aalholm august 1913 – august 1916 / Finn Tulinius og Marianne Krarup. I: Årbog / Lolland-Falsters Historiske Samfund, 5-20: ill.

DK5: 99.4 Tulinius, Finn.

Slægten Kauffmann og de indgiftede slægter / Ketty Lykke Jensen & Peter Kroman. [Ny udgave]. [Eskilstrup]: [Ketty Lykke Jensen], 172 sider: ill. Tidligere: 1. udgave. [Eskilstrup]: [Ketty Lykke Jensen], [2012], 86 sider.

DK5: 99.9 Kauffmann

Das Geschlecht Trampedach = Slægten Trampedach: 15 generationer / Henning Trampedach & Ketty Lykke Jensen. 2. udgave. [Eskilstrup]: Ketty Lykke Jensen, 259 sider: ill. Med litteraturhenvisninger. Tekster på dansk og tysk. Tidligere: 1. udgave. Holsted: Forlaget Uhrskov, 2008, 242 sider.
99.9 Trampedach

Baad på Lolland / Margit Baad Pedersen. I: Årbog / Lolland-Falsters Historiske Samfund, 97-116: ill.

DK5: 99.94 Baad, slægten

Juul Andersen slægten / Margit Hansen. I: Årsskrift / Lokalhistorisk Forening for Nordfalster, 14-35: ill.

DK5: 99.94 Juul Andersen Slægten

Årsberetning for 2014

Til årsmødet 2015

Af Ole A. Munksgaard

Tirsdag den 29. april 2014 samledes omkring 20 medlemmer af Samfundet til årsmødet, som for anden gang i træk var henlagt til "Sukkertoppen" ved den nedlagte Sækkjøbing Sukkerfabrik.

Aftenen blev traditionen tro indledt med et foredrag – i år af Claus Hellgren Larsen. Foredragets emne var "Idé og arbejdsmetode til L-F Rock samt nogle beretninger fra tiden og miljøet". Foredragsholderen, der selv i perioden 1967-68, var medlem af det lokale band "Father McChinn" fra Rødbyhavn, fortalte om, hvordan det var at være medlem af det gryende rockmiljø på Lolland-Falster, og præsenterede samtidig billeder og lyd fra dengang.

Parallelt med det obligatoriske kaffebord afvikledes generalforsamlingen, som også i år blev ledet af Arne Heyn, tidligere formand for Samfundet. Formandens beretning og årsregnskabet april 2013-marts 2014 blev vedtaget, og det blev desuden besluttet at bibeholde det årlige kontingent på 235 kr. inklusiv forsendelse af årbogen.

Gennem 2014 har Samfundet traditionen tro tilbudt og afholdt et antal arrangementer. Tilbuddet har ikke blot været arrangementer, som Samfundet har været tilrettelægger og afvikler af, men har også været arrangementer afviklet i samarbejde med andre foreninger. Der har været tilbudt fire arrangementer. Nogle af dem var planlagt

i samarbejde med Folkeuniversitetet Lolland. Der har i denne sammenhæng været tale om henholdsvis foredragene "Kaj Munk – forræder og/eller nationalhelt?" ved lektor ph.d. Knud Erik Andersen fra Kaj Munk forskningscentret ved Aalborg Universitet, "Fortiden i landskabet – Nyt fra udgravningerne på Lolland-Falster" ved museumsinspektør Kasper Høhling Søsted, Museum Lolland-Falster, og "Herregårde i det lollandske landskab – mellem storhed og nedgang" ved museumsinspektør Jesper Munk Andersen, Museum Lolland-Falster. Alle tre foredrag var der tilfredsstillende opbakning til. Det fjerde arrangement, en tur til Koldkrigsmuseum Stevnfort, måtte desværre aflyses, da tilslutningen var minimal.

I forbindelse med drøftelsen af Samfundets fremtidige virksomhed indkom der forskellige forslag, som bestyrelsen vil arbejde videre med.

Hvad angår årets økonomi, kan det oplyses, at den fortsat er yderst sund, og at medlemstallet er nogenlunde stabilt. Bestyrelsen vil derfor se på, hvordan en del af egenkapitalen i større grad kan komme medlemmerne til gode via arrangementer og lignende.

I forbindelse med valgene til bestyrelsen valgtes Inge Hedal, Nakskov, til bestyrelsen, idet Bjarne Abildtrup Madsen – efter mange års virke og en stor indsats for

Samfundet – ikke ønskede at genopstille. Formanden takkede Bjarne Abildtrup Madsen for hans store indsats. Desuden valgtes Jan Bodholdt, Nykøbing F., som bestyrelsessuppleant. Revisor og revisorsuppleant genvalgtes desuden.

Afslutningsvis gjorde formanden opmærksom på, at Samfundet havde haft et godt år, hvor Samfundets flagskib, årbogen, var blevet godt modtaget af medlemmerne og pressen. Han rettede derfor en stor tak til redaktøren og de øvrige bestyrelsesmedlemmer for deres store og frivillige indsats for Samfundet.

Bestyrelsen for Lolland-Falsters Historiske Samfund

Oprettet 27. juni 1912

ÆRESMEDLEM

Fhv. skoleinspektør Arne Heyn, Nykøbing F.

Formand:

Ole A. Munksgaard, Mågevej 8, Langø,
4900 Nakskov, tlf. 54 94 81 43.
oam@waoopost.dk

Næstformand:

Palle Sørensen, Skolevej 1, Frejlev,
4892 Kettinge, tlf. 54 87 36 40.
ericapalle@gmail.com

Sekretær:

Inge Hedal, Tornskadevej 583,
4900 Nakskov, tlf. 62 21 44 16
ij-hedal@mail.dk

Kasserer:

Kim Hansen, Vestensborg Allé 57,
4800 Nykøbing F., tlf. 20 14 85 33.
kimh@tdcadsl.dk

Regnskabet føres af:

Lise Klinke/Museum Lolland-Falster
Frisegade 40, 4800 Nykøbing F.
lk@museumlollandfalster.dk

Redaktør:

Heidi Pfeffer, Peter Freuchensvej 21 E st. 1
4800 Nykøbing F., tlf. 23 67 69 49.
heidipfeffer@mail.dk

Bestyrelsesmedlem:

Ina Antonsen, Nykøbingvej 65, Nørre Kirkeby,
4863 Eskilstrup, tlf. 54 43 64 28.
inboge@mail.tele.dk

Bestyrelsesmedlem:

Christian Frederiksen, Pandbjergvej 115,
4800 Nykøbing F., tlf. 28 96 93 43
chr.frederiksen69@gmail.com

Suppleant:

Hans Christian Bentsen, Kløverbænget 3,
4970 Rødby, tlf. 54 60 15 14.
chi.bentsen@live.dk

Suppleant:

Jan Bodholdt, Kystvej 5
4800 Nykøbing F., tlf. 20 12 64 69
jan-bodholdt@mail.tele.dk

Revisorer:

Henning Bjørn, Degneallé 14, 4990 Saksøbing.

Bent Munck Hansen, Sønderhøj 20,
4960 Holeby

Revisorsuppleanter:

Fritz Jensen, Sundvænget 3A,
4800 Nykøbing F.

Steen Aarup, Sjelstoftevej 4, 4895 Errindlev

UDVALG

Redaktionsudvalg:

Heidi Pfeffer, Ole A. Munksgaard,
Inge Hedal, Kim Hansen og Jan Bodholdt.

Arrangementsudvalg:

Kim Hansen, Ole A. Munksgaard, Inge Hedal,
Christian Frederiksen og Ina Antonsen.

Tilsyn med mindesten

Palle Sørensen og Kim Hansen.

Bestyrelsen for Museum Lolland-Falster:

Ole A. Munksgaard.

Se Lolland-Falsters Historiske Samfunds
hjemmeside: **www.lfhs.dk**

Vi er også på

Vedtægter for Lolland-Falsters Historiske Samfund

§ 1

Lolland-Falsters Historiske Samfund har hjemsted i Maribo i Lolland Kommune.

§ 2

Foreningens formål er:

At styrke den lokalhistoriske interesse og kendskabet til Lolland-Falsters historie.

At udgive en årbog med historiske emner fra Lolland-Falster eller relation dertil.

At arrangere medlemsaktiviteter af almen historisk interesse.

§ 3

Medlemskab er åbent for enhver, der tilmelder sig foreningen og betaler et årligt kontingent. Kontingentet fastsættes af generalforsamlingen. Medlemmerne modtager årbogen mod betaling af forsendelsesomkostningerne.

§ 4

Samfundets bestyrelse består af 7 medlemmer, hvoraf 4 vælges i lige årstal og 3 i ulige årstal. Bestyrelsesmedlemmerne vælges ved simpelt flertal for 2 år ad gangen. Desuden vælges 2 bestyrelsessuppleanter, hvoraf 1 afgår hvert år. Der vælges ligeledes 2 revisorer samt 2 revisorsuppleanter, hvoraf halvdelen afgår skiftevis hvert år.

Bestyrelsen konstituerer sig efter hver generalforsamling med formand, næstformand, kasserer og sekretær, og disse udgør samfundets forretningsudvalg. Bestyrelsen vælger en redaktør af årbogen i eller uden for sin midte. Kassereren kan ligeledes vælges i eller uden for bestyrelsens midte.

Bestyrelsen nedsætter udvalg til at arbejde med samfundets aktiviteter, således redaktionen af årbogen, arrangementer med mere. Bestyrelsen kan om nødvendigt vælge interesserede medlemmer til udvalgene.

§ 5

Foreningen tegnes af formand og et bestyrelsesmedlem i forening.

§ 6

Generalforsamlingen indkaldes via meddelelse på foreningens hjemmeside www.lollandfalstershistorie.dk eller ved direkte indbydelse, hvilket sker mindst 14 dage før generalforsamlingens afholdelse. Forslag, der ønskes behandlet på generalforsamlingen, skal være formanden (bestyrelsen) i hænde senest 1 uge før generalforsamlingen.

Den årlige generalforsamling afholdes i april måned. På denne aftægger bestyrelsen (formanden) sin beretning om samfundets aktiviteter i det forløbne regnskabsår, der løber fra 1. april til 31. marts, og kassereren fremlægger det reviderede regnskab. Endvidere afholdes valg af bestyrelsesmedlemmer, bestyrelsessuppleanter, revisorer og revisorsuppleanter.

På generalforsamlingen fremlægges en orientering om samfundets kommende aktiviteter, som udsendes til medlemmerne.

Ekstraordinær generalforsamling kan indkaldes, når bestyrelsen finder grund til dette.

Ligeledes skal ekstraordinær generalforsamling indkaldes, såfremt mindst 25 medlemmer skriftligt kræver dette. Indkaldelse skal ske som ved ordinær generalforsamling. Den ekstraordinære generalforsamling skal afholdes senest 1 måned, efter at kravet er rejst.

Alle afgørelser på generalforsamlingen træffes ved simpelt stemmeflertal. Vedtagelse af ændringer af lovene og om samfundets opløsning skal dog finde sted på 2 umiddelbart på hinanden følgende generalforsamlinger. Tidsrummet mellem de 2 generalforsamlinger skal være mindst 14 dage.

Ved beslutning om samfundets opløsning skal de midler, som samfundet måtte være i besiddelse af, gives til almene, velgørende formål. Det besluttet på generalforsamlingen hvilke formål, der skal tilgodeses.

Vedtaget på generalforsamlingen 12. april 2011 og på den ekstraordinære generalforsamling 28. april 2011.

Person- og stedregister

- A**
Agerskov, Magda 33
Albuen 68
Andersen, H. C. 50
Andersen, Jesper Munk . . . 106
Andersen, Knud Erik 106
- B**
Bell, Ronald . . . . . 67ff.
Bernadotte, Jean Baptiste . . 47
Best, Werner 32
Blans 29
Blicher, Steen Steensen . . . 50
Bodholdt, Jan 107
Brehm, E. 78
Brinch, Marie 37
Brock, Niels 60
Brok, Esger . . . . . 60ff.
Brøndum, Hans Jørgen 30
Brøndum, Jens Christian . . . 30
Brøndum,
    Louis Christian . . . . . 27ff.
- C**
Callesen, Peter 88
Christensen, Ole 28
Christensen, S. A. 76
Christensen, Signe Oline . . . 28
Christensen,
    Vibeke Knöchel 5
Christian 7. 49
Classen, Johann Frederik . . 85
- D**
Danmark 20, 37, 46, 67
Dannemare 50
Døssing, Leif 80
- E**
Europa 20
- F**
Falster . . . . . 21, 38, 56ff.
- Femern 18, 53
Femern Bælt . . . 10, 18, 20, 56
Femø 28
Finland 47
Frankrig 47
Frederik 6. 47
Fyn 49
- G**
Garkier, Lone 84, 88
Gaum, Percy . . . . . 67ff.
Gedser 59
Gimbel, Henning 83
Grathe, Svend 57
Gregersen, Poul K. . . . . 88ff.
Gruchy, Albert . . . . . 67ff.
Gunnensen,
    Jens Villiam 68
- H**
Hamborg 47, 49
Hans 63
Hansen, August Krøjer 68
Hansen, Dorte Tissot 75, 96
Hansen, Knud . . . . . 77ff.
Hansen, Valborg 76
Hedal, Inge 106
Hedeby 56
Heiberg, Peter 46
Henriksen, Antonie 30
Heyn, Arne 106
Hjorth, Hans Christian 50
Holm, Astrid 81
Holsten 47
Honington 67
Hummingen 21
Hyldekrog 19
Høyer, J. W. Gudmand 77
- J**
Jensen, H. P. 75
Jylland 49
Jørgensen, Ejgil . . . . . 68ff.
- Jørgensen, Johannes 70
Karl 4. 63
Keldernæs 29
Kiel 46
Knudsen, Birger . . . . . 81ff.
Koch, Erik Elkjær 96
Koldinghus 49
Kramnitze 53
København 47
- L**
Langeland 49
Langelandsbælt 67
Langø . . . . . 68ff.
Larsen, Claus Helligren . . . 106
Larsen, Eva S. 75
Lassen, Thomas W. 27
Lauritsen, Leif Plith 56
Lidsø 8
Lolland 5, 18, 21, 46ff.,
    . . . . . 56ff., 67, 92
Lolland-Falster 55
Luckow-Nielsen, Henry 28
Lund, Lars 29
Lübeck . . . . . 56ff.
Lyhmeier,
    Joachim Christian 50
Lyrskov Hede 56
Løggård . . . . . 37ff.
- M**
Madrid 49
Madsen,
    Bjarne Abildtrup 106
Magleskov Huse 50
Maløgrunden . . . . . 67ff.
Margrethe 1. . . . . 61ff.
Munch, Poul 80
Munk, Kaj 27ff., 106
Munk, Marie 28
Munk, Peter 28
Munksgaard, Ole 106
Møn 92

N			
Nakskov	19, 49, 56, 64		
Nakskov Fjord.	67ff.		
Napoleon.	46		
Nielsen, Ane Margrethe . . .	28		
Nielsen, C. Bergstrøm. . . .	76		
Norge.	46		
Nyborg	49		
Nykøbing Falster			
. . . . .	37ff., 56, 60ff., 75ff.		
Nysted	49		
O			
Oehlenschläger	5		
Olsen, Leif Østen	81		
Olsen, Otto	68		
Olsen, Soega	70		
Opager.	27		
P			
Pedersen, Niels	58		
Petersen, Albert.	80		
Petersen, Ane Mathilde . . .	28		
Petersen, Carl Emanuel. . . .	28		
Petersen, Knud Vesterkær . .	85		
Poulsen, Carl Peter	30		
R			
Rasmussen, Bruno.	68ff.		
Rasmussen, Carl	68		
Rasmussen, Ejgil.	68		
Rasmussen, Hans Emil	29		
Rendsborg.	49		
Richards, Stanley	67ff.		
Romana, de la	49		
Roskilde	49, 92		
Rostock	57ff.		
Rusland	47, 49		
Rødby	8, 21, 49		
Rødby Fjord	21		
Rødby Færgehavn	5		
Rødbyhavn	19		
S			
Sakskøbing	56		
Sakstorp.	56		
Sarup	43		
Saxo.	56		
Schauenburg,			
Adolf von	57		
Simpson, John.	67ff.		
Sjælland.	49		
Skåne.	47		
Slesvig.	56		
Slotø	64		
Storbritannien	47		
Storebælt	15, 49, 67		
Strand, Bente.	83		
Strandholm	22		
Strange, Helene.	85		
Stubbekøbing	56, 58		
Suffolk.	67		
Svinø	70		
Sydfyn.	43		
Sydjylland	27		
Sydsjælland.	92		
Syltholm	5ff.		
Sølling, Bodil	31, 33		
Sønderjylland	56		
Søsted, Kasper Høhling . .	106		
T			
Terling, Matthias.	58		
Tingsted Ådal	39		
Tofte, Carsten	83, 88		
Tyskland	70, 74		
Tårs Førgested.	49		
V			
Valdemar 4.	61		
Valdemar Atterdag	60, 63		
Vester Odde.	68		
Vestergaard, Karen Marie . .	83		
Vesternæs	67		
Vesteuropa.	37		
Voldbæk	8		
Vordingborg	63		
W			
Wael, Ellen	27		
Wael, Helga.	27		
Wael, Ida	27		
Walbum, Ib	67		
Wolin.	56		
Æ			
Æbelø	64		
Ø			
Østersøen 20ff., 50, 56ff., 67ff.			
Østofte.	27ff.		
Å			
Århus.	8		

